

Л. І. Шендрик, Ю. Ю. Довгій,
Х. М. Шендрик, Д. В. Фещенко,
Ю. А. Гугосьян, І. М. Шендрик

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК З ПАРАЗИТОЛОГІЇ

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет
Житомирський національний агроекологічний університет

Л. І. Шендрик, Ю. Ю. Довгій, Х. М. Шендрик,
Д. В. Фещенко, Ю. А. Гугосьян, І. М. Шендрик

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК З ПАРАЗИТОЛОГІЇ

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського національного
агроекологічного університету
(протокол № 4 від 1.11.2017 р.)

Житомир
2017

УДК 619:576.8 (03)

С 48

Автори: Л. І. Шендрик, Ю. Ю. Довгій, Х. М. Шендрик,
Д. В. Фещенко, Ю. А. Гугосьян, І. М. Шендрик

Рецензенти: В. О. Євстаф'єва, доктор ветеринарних наук, професор,
завідувач кафедри паразитології, ветеринарно-санітарної
експертизи Полтавської державної аграрної академії;
А. А. Антіпов, кандидат ветеринарних наук, доцент,
завідувач кафедри паразитології та фармакології
Білоцерківського національного аграрного університету;
О. Є. Галатюк, доктор ветеринарних наук, професор,
завідувач кафедри мікробіології, фармакології та епізоотології
Житомирського національного агроєкологічного університету

Термінологічний словник з паразитології. Навчальне видання /
Л. І. Шендрик, Ю. Ю. Довгій, Х. М. Шендрик [та ін.]. – Житомир: Полісся,
2017. – 87 с.

ISBN 978-966655-859-9

Словник термінів з паразитології, призначений для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю 211 «Ветеринарна медицина», ОС «Бакалавр» та «Магістр», як допоміжний посібник під час вивчення дисциплін «Паразитологія та інвазійні хвороби тварин», «Глобальна паразитологія», а також дисциплін за вибором: «Інвазійні хвороби дрібних тварин», «Інвазійні хвороби собак і котів», «Інвазійні хвороби птахів», «Інвазійні хвороби екзотичних тварин та хутрових звірів», «Інвазійні хвороби риб і бджіл».

ISBN © Л. І. Шендрик, Ю. Ю. Довгій, Х. М. Шендрик,
Д. В. Фещенко, Ю. А. Гугосьян, І. М. Шендрик
2017.

ПЕРЕДМОВА

У словнику наведено терміни, які стосуються найбільш поширених паразитарних захворювань тварин і людини. Подано основні паразитологічні терміни морфологічної структури та біології збудників інвазійних хвороб, їх діагностики, а також визначення захворювань та тлумачення загальних організаційних заходів, що проводяться у боротьбі з ними.

При визначенні інвазійної хвороби, названо основні таксономічні одиниці її збудника чи збудників, коротко описано характерні морфологічні та біологічні їх характеристики, а також функціональні прояви хворого організму за конкретної інвазії, які мають важливе значення у її діагностиці.

Лексичні одиниці (організаційні слова) у словнику подані напівжирним прописним шрифтом та розміщені в алфавітному порядку. Слова, виділені в тексті пояснення терміну напівжирним курсивом, винесені в окремі статті словнику. Латинські назви організмів подані курсивом.

На початку словника наведений список найбільш вживаних скорочень та українській алфавіт.

Під час написання словника автори керувались не лише бажанням прислужитись фахівцям ветеринарної медицини, але й також допомогти студентам, які здобувають цю спеціальність, у процесі їх підготовки до занять, контрольних заходів, заліків чи іспитів. Користування словником розширить термінологічні знання студентів, дозволить їм вільно розуміти зміст наукових статей, правильно використовувати терміни в навчальній та науковій діяльності.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

див. – дивись
 гр. – грецька (мова)
 лат. – латинська (мова)
 міс. – місяць, місяців
 напр. – наприклад
 син. – синонім
 та ін. – та інше
 шт. – штук
 ЕІ – екстенсивність інвазії
 ІІ – інтенсивність інвазії

УКРАЇНСЬКИЙ АЛФАВІТ

А а	І і	Т т
Б б	Ї ї	У у
В в	Й й	Ф ф
Г г	К к	Х х
Ґ ґ	Л л	Ц ц
Д д	М м	Ч ч
Е е	Н н	Ш ш
Є є	О о	Щ щ
Ж ж	П п	Ю ю
З з	Р р	Я я
И и	С с	Ь ь

А

АВІТЕЛІНОЗ – захворювання овець, з «блискавичним» перебігом, яке супроводжується розладами травлення, різким схудненням, часто загибеллю високопродуктивних, добре вгодованих тварин. Збудник – *Avitellina centripunctata*, належить до родини *Avitellinidae*, підряду *Anoplocephalata*, класу *Cestoda*. Представляє з себе вузьку (до 3 мм) цестоду, довжиною до 3 м, яка не має жовточника (лат. *a* – заперечення, *vitellus* – жовток), у зрілих члениках матка формує **парутеринні органи** (навколоматкові капсули), в яких знаходяться яйця. Розвиток авітелін, як біогельмінтів, проходить за участі проміжних хазяїв – мух-колембол із роду *Enthomobria*, у яких розвивається інвазійна личинка **цистицеркоїд**.

АДОЛЕСКАРІЙ – інвазійна личинка (лат. *adolescere* – підросати) деяких видів гельмінтів (фасціол, парамфістом, нотокотиліосів та ін.), представників класу *Trematoda* (присисні), типу *Plathelminthes*, у розвитку яких приймає участь один проміжний хазяїн. Утворюється з **церкарія** у зовнішньому середовищі, зазвичай у водоймі. Являє собою нерухому цисту, яка прикріплена до водної рослинності або інших предметів, занурених у воду. Потрапляючи оральним способом у організм хазяїна, перетворюється на статевозрілу мариту.

АДОРАЛЬНИЙ ДИСК – кутикулярне утворення навколо ротового отвору (лат. *ad* – при, біля; *os, oris* – рот) присиснів, які належать до підряду *Echinostomata*, класу *Trematoda*. Форма, розмір адорального диска та кількість і розміщення гачечків на ньому мають діагностичне значення у визначенні виду.

АКАНТЕЛА – інвазійна личинка гельмінтів-скребликів – збудників **акантоцефаліозів** (напр. мажраканторинхозу, поліморфозу, філікольозу), яка формується у тілі комах (хрущі, жуки-гноювики, бронзівки та ін.) або членистоногих ракоподібних (рачків-бокоплавів, водяних осликів та ін.).

АКАНТОР – сформована личинка, яка міститься в яйцях **акантоцефал** (гр. *akanthos* – гачок, колючка).

АКАНТОЦЕФАЛИ – гельмінти, що належать до типу *Acanthocephales* і класу *Acanthocephala*, яких названо колючоголовими (гр. *akanthos* – гачок, *cephalum* – голова) або скребликами. У цьому класі для ветеринарної практики, як збудники захворювань, мають значення представники трьох родин: *Oligacanthorhynchidae* (*Macracanthorhynchus hirudinaceus*), *Polymorphidae* (*Polymorphus magnus* і *P. minutus*) і *Filicollidae* (*Filicollis anatis*). Характерна ознака скребликів – наявність на передньому кінці тіла виступаючого утвору – хоботка з великою кількістю гачків. Форма гачків, їх розміщення

на хоботку та кількість мають диференціальне і діагностичне значення. Розмір скребликів від 1,5–4 мм до 68 см. Форма тіла, залежить від виду збудника, – веретеноподібна, циліндрична, овальна. Живі скреблики білого, оранжевого або коричневого кольору з відтінками. Вони мають видільну і нервову системи; травна система у них відсутня. Скреблики роздільно-статеві гельмінти. Тіло їх розділене на дві частини: передню – *пресому* і задню – *метасому*. У пресомі міститься хоботок у хоботковій піхві, шийка і лемніски. У хоботковій піхві знаходиться головний нервовий ганглії. Статева система самця складається з двох сім'яників з вивідними протоками, статевої бурси і пеніса. Статеві органи самки складаються з яєчників і яйцевидних шляхів, маткового дзвона, яйцеводів, матки і піхви. Яйцевидний апарат підтримується лігаментом (тонкостінним мішком), який тягнеться по всій довжині тіла. Яєчники зернисті, округлої форми, плавають в порожнині лігамента і порожнині тіла. Розвиваються скреблики за участі проміжних хазяїв – членистоногих (ракоподібних, комах та ін.). Самки виділяють яйця, які містять сформовану личинку-акантор. В організмі проміжного хазяїна акантор розвивається в *преакантелу*, а потім в *акантелу* – інвазійну личинку. Скреблики паразитують у ссавців, птахів, риб, земноводних, які заражаються при заковтуванні проміжних хазяїв, що містять акантел.

АКАНТОЦЕФАЛЯТОЗИ – це захворювання, спричинені гельмінтами-скребликами, які належать до типу *Acanthocephales* (колючоголові). Відомо близько 500 видів скребликів. Із домашніх тварин частіше вражаються свині (*макракантиоринхоз*) та водоплавна птиця (*поліморфоз і філікольоз*). Збудники цих захворювань локалізуються у різних відділах кишечника, що залежить від їх виду. Захворювання перебігають з ознаками порушення роботи шлунково-кишкового каналу; сила прояву клінічних ознак залежить від інтенсивності інвазії.

АКАРАПОЗ БДЖІЛ – хронічне захворювання, яке спричинюється паразитуванням у трахеях робочих бджіл, маток і трутнів кліщів *Acarapis woodi* з родини *Tarsonemidae*. Характеризується масовою загибеллю. Збудник овальної форми (0,1–0,2 мм), тіло сплюснуте дорсо-вентрально. Живляться акарапіси гемолімфою. У розвитку мають стадії яйця, личинки, протонімфи, дейтонімфи та імаго, які завершуються за 7–9 діб.

АКАРИЦИДИ – засоби, які знищують кліщів (гр. *akari* – кліщ, *caedere* – вбивати).

АКАРОЛОГІЯ – наука про кліщів (гр. *akari* – кліщ, *logos* – вчення). Вивчає видове розмаїття кліщів, їх морфологію, біологію, патогенне значення для тварин і рослин, розробку методів боротьби з кліщами.

АКСОСТИЛЬ – осьовий опорний стержень цитоплазми джгутикових одноклітинних з класу *Mastigophora* (гр. *axon* – вісь, *stylos* – стовп).

АЛЯРІОЗ – захворювання, яке спричинюється паразитуванням гельмінта *Alaria alata* в тонкому кишечнику собак, котів, вовків, лисиць, псів та ін. м'ясоїдних. Збудник належить до підряду *Strigeata*, класу *Trema-toda*. *Alaria alata* – трематода довжиною 2,4–4,4 мм і шириною 1,2–2,1 мм. Передня частина тіла плоска, задня – циліндрична. Характерною ознакою є наявність вушкоподібних утворів біля ротового присоска. Яйця великі (0,1–0,13 мм), незрілі. Алярії – біогельмінти. Їх розвиток відбувається за участі проміжних хазяїв – прісноводних моллюсків роду *Pla-norbis*, в яких личинка розвивається до стадії церкарія, і додаткових – жаб та пуголовків, у тілі яких вони стають **метацеркаріями**. Певну роль у збереженні збудників та їх поширенні відіграють гризуни, як резервуарні хазяї.

АЛЬФОРТІОЗ – захворювання однокопитних, яке спричинюється нематою *Alfortia edentatus* (син. *Strongylus edentatus*) з родини *Strongylidae*, підряду *Strongylata*, класу *Nematoda*. Статевозрілі альфортії паразитують у товстому кишечнику, а личинки – під парієтальним листком очеревини. *A. edentatus* має сильну ротову капсулу з довгим дорзальним жолобом, зуби відсутні. Самці 23,0–26,5 мм довжиною, мають статеву

бурсу, дві рівні спікули і рульок. Самка 32–40 мм довжиною. Яйця стронгілідного типу. Альфортії геогельмінти. У зовнішньому середовищі з яєць виходять личинки, які через 5–6 діб стають інвазійними (3-ї стадії). Заражаються коні аліментарно. З кишечника личинки, скинувши чохлак, мігрують між листками брижі до її кореня, а далі – вниз, під листок очеревини, скупчуючись у ділянці реберної дуги, правого паха. Тут утворюють невеликі гематоми, в яких двічі линяють і досягають 3–4 см. Потім повертаються вверх до кореня брижейки і знову вниз – до стінок товстих кишок, де в утворених ними вузликах (величиною з квасоллю) живуть впродовж місяця, після чого виходять у просвіт кишечника, стають статевозрілими. Повний цикл розвитку альфортії триває 8–9 місяців.

АМБУЛАКРИ – апарат фіксації на дистальному кінці лапок у деяких видів кліщів (лат. *ambulare* – гуляти).

АМІДОСТОМОЗ – захворювання свійської та дикої водоплавної птиці, яке спричинюється збудником *Amidostomum anseris*, представником підряду *Strongylata*, класу *Nematoda*, що паразитує під кутикулою м'язового шлунка. *Amidostomum anseris* – тонка рожева нематода довжиною 21,3 мм. Ротова капсула озброєна трьома зубами. На хвостовому кінці самця – дволопатева статеві бурса, дві рівні однакової будови спікули. У самок вульва прикрита кутикулярним виступом. Яйця ова-

льні (0,1×0,06 мм). Амідостоми – геогельмінти. Птиця заражається інвазійними личинками.

АНАПЛАЗМОЗ – трансмісивне захворювання жуйних тварин з гострим або хронічним перебігом, ознаками лихоманки, анемії і прогресуючого схуднення. Захворювання спричиняють одноклітинні організми, які не мають справжнього ядра. Паразитують в еритроцитах. Збудники анаплазмозу великої рогатої худоби – *Anaplasma marginale* (гр. *aneu* – без, *plasma* – фігура, вигляд, лат. *margo* – край) та дрібної рогатої худоби – *A. ovis* належать до родини *Anaplasmaceae*, ряду *Rickettsiales*, *Protophyta* царства *Prokaryota*. Переносники анаплазм – іксодові кліщі. В мазках крові хворих тварин, фарбованих за Романовським, анаплазми округлої форми (0,2–2,2 мкм), розміщуються по краю еритроцита. На початку захворювання вони можуть бути трикутні або у вигляді дрібних крапок. Інколи анаплазм виявляють в лейкоцитах і тромбоцитах.

АНІЗАКІДОЗИ – захворювання, збудниками яких є представники родини *Anisakidae*, підряду *Ascaridata*, класу *Nematoda*. Зокрема добре відомі у ветеринарній практиці **неоаскароз** (збудник *Neoaascaris vitulorum*) і **токсокароз** (збудник *Toxocara canis*).

АНКІЛОСТОМОЗ – гельмінтозне захворювання м'ясоїдних, спричинене збудником *Ancylostoma caninum* з підряду *Strongylata*, класу *Nematoda*, який паразитує у

тонкому кишечнику. *Ancylostoma caninum* (гр. *ancylos* – кривий, *stoma* – рот) довжиною до 21 мм. Ротова капсула озброєна двома хітиновими пластинками, на вільному краї яких знаходяться три великих гачкоподібних зуба. У самця дві рівні спікули. Вульва у самки – в задній третині тіла. Яйця стронгілідного типу. Анкілостоми – геогельмінти. М'ясоїдні заражаються інвазійною личинкою 3-ї стадії, аліментарно.

АНОПЛОЦЕФАЛІДОЗИ КОНЕЙ та інших однокопитних спричиняють ціп'яки з родини *Anoplocephalidae*, підряду *Anoplocephalata*, які паразитують у травному каналі, а саме: *Anoplocephala magna* – в порожній і клубовій кишках, *A. perfoliata* – в сліпій і ободовій та *A. mamillana* – у дванадцятипалій кишках. За аноплогоцефалідозів відмічаються розлади травлення, коліки, підвищення температури тіла. Збудники аноплогоцефалідозів – біогельмінти, в їх розвитку приймають участь ґрунтові кліщі, у тілі яких формується інвазійна личинка **цистицеркоїд**.

АНОПЛОЦЕФАЛЯТОЗИ ЖУЙНИХ – захворювання овець, великої рогатої худоби, збудники яких належать до класу *Cestoda*, підряду *Anoplocephalata*, родин *Anoplocephalidae* та *Avitellinidae*. Збудники – *Moniezia expansa*, *Moniezia benedeni*, *Moniezia autumnalia*, *Thysanitiesia giardi*, *Avitellina centripunctata*, *Stylessia globipunctata* – великі (від 3 до 10 м) гельмінти, які мають незброєний

сколекс, короткі та широкі членики і паразитують у тонкому кишечнику, спричинюючи **імагінальні цестодози**.

АНТИГЕЛЬМІНТИКИ – засоби, які застосовуються у боротьбі з гельмінтами. У залежності від діючих речовин, які входять до складу препарату антигельмінтики діляться на нематодоцидні, трематодоцидні, цестодоцидні. Сучасні антигельмінтики можуть мати змішаний склад діючих речовин, так звані препарати широкого спектру дії, які застосовують за змішаних інвазій.

АПІКАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС складна органела проникнення, наявна в рухливих стадіях одноклітинних класу *Sporozoa*, типу *Apicomplexa* (лат. *apex* – верхівка). Складається з полярних кілець, коноїду, роптрії, мікронем, мікропор, трьохмембранної пелікули, субпелікулярних мікротрубочок.

АРАХНОЛОГІЯ – наука про павукоподібних (гр. *arachne* – павук, *logos* – наука). Як розділ ветеринарної паразитології, арахнологія – наука, яка вивчає кліщів, як збудників акарозних захворювань тварин (саркоптозу, псороптозу, отодектозу та ін.) та переносників збудників трансмісивних інвазій (іксодові кліщі). Збудники акарозів тварин – представники типу *Arthropoda* (членистоногі), класу *Arachnida* (павукоподібні), рядів *Acariformes* – постійні ектопаразити і *Parasitiformes* – тимчасові паразити.

АРГАСОВІ КЛІЩІ – тимчасові паразити ссавців і птиці, які належать до типу *Arthropoda* ряду *Parasitiformes*, родини *Argasidae*, родів *Argas* і *Alveonasmus*. Ветеринарне значення як переносників збудників інвазійних та інфекційних хвороб ектопаразитів тварин мають два види аргасид: персидський кліщ – *Argas persicus* та кошарний кліщ – *Alveonasmus lahorensis*. Тіло *Argas persicus* розміром 4,5–9 мм, має боковий шов і крайові ранти. Хоботок розташований вентрально. Голодні кліщі плоскі, сірі, а насичені кров'ю, набувають бобоподібної форми і темно-сталевого кольору. Кліщі *Alveonasmus lahorensis* не мають бокових швів і рантів. Розвиток аргасових кліщів: яйце, личинка, декілька (3–4) стадій німфи та імаго завершується за 1–2 роки. Персидські кліщі можуть голодувати до 2–3 років, кошарні – до 7–10 років, а личинки до 11 місяців.

АРЕАЛ – територія (лат. *area* – площа, простір), у межах якої поширені тварини або рослини певного виду.

АРУЛЬБОЗ – захворювання, спричинене паразитичними рачками з роду *Argulus*, видами *Argulus foliaceus* і *Argulus coregoni*, які є екзопаразитами прісноводної риби, спричинюють масову загибель риби різного віку: мальків, цьоголіток і дволіток. *Argulus foliaceus* – називають короповою вошею або коропоїдом. Рачки мають широке овальне тіло (6–7 мм), смоктальний хоботок, присмоктувальні органи, пару

складних очей. У *A. coregoni* – тіло більш округлої форми. Паразитують на лососевих рибах. Найвища її – влітку та восени. Зараження відбувається личинками, які нападають на рибу і через 2–3 тижні стають статевозрілими.

АСКАРИДАТОЗИ – група захворювань, які спричинюються гельмінтами, що належать до підряду *Ascaridata* у класі *Nematoda*. Аскарідати – великі паразити, які локалізуються у тонкому кишечнику тварин різних видів. Личинки більшості видів мігрують внутрішніми органами («*larva migrans*»), порушуючи їх функції. У аскарідат веретеноподібне тіло, ротовий отвір оточений трьома губами, у самців на хвостовому кінці невеликі кутикулярні крила, пре- і постанальні сосочки, **спікули** дві, рівні; **рульок** відсутній; у самок вульва відкривається в передній половині тіла. Яйця виділяються незрілими. Аскарідати гео- і біогельмінти.

АСКАРИДІОЗ – гельмінтозне захворювання курей, індиків, цесарок, рідше гусей, яке спричинюється збудником *Ascaridia galli* з родини *Ascaridiidae*, підряду *Ascaridata*, класу *Nematoda*. Паразитують аскарідії у тонкому кишечнику. *Ascaridia galli* – жовтувато-біла нематода, рот оточений трьома губами. Самець 27–70 мм довжиною, на хвостовому кінці має два невеликих бокових кутикулярних розширення, десять пар статевих сосочків, хітинізовану преанальну присоску і дві рівні спікули. Самка 65–110 мм довжи-

ною, вульва відкривається в середній частині тіла. Аскарідії – **геогельмінти**.

АСКАРОЗ – захворювання, спричинюване гельмінтом виду *Ascaris suum* з родини *Ascaridae*, підряду *Ascaridata*, класу *Nematoda*, який паразитує в тонкому кишечнику свійських та диких свиней. Збудник *Ascaris suum* – велика нематода рожево-білого кольору, веретеноподібної форми. Ротовий отвір оточений трьома губами. Стравохід циліндричний. Самець 12–25 см довжиною, має дві рівні спікули конічної форми хвіст зазвичай загнутий на вентральну сторону. На задній частині тіла понад 50 пар преанальних і 5 пар постанальних сосочків. Самка довжиною 30–35 см. Вульва відкривається в передній третині тіла. Яйця незрілі, жовто-коричневого кольору, з горбистою оболонкою. Аскариси – **геогельмінти**. Інвазійні яйця містять личинку другої стадії.

АТРАКТАНТИ – принади, природні та синтетичні речовини, які приваблюють комах і використовуються для боротьби з ними (лат. *attraho* – приваблюю до себе).

Б

БАБЕЗІОЗИ – трансмісивні захворювання, які перебігають гостро і проявляються лихоманкою, анемією, жовтяничністю слизових оболонок, гемоглобінурією та функціональними порушеннями роботи серцево-судинної, травної і нервової систем. Збудники бабезіозів у тварин – патогенні одноклітинні паразити, які належать до роду *Babesia*, родини *Babesiidae*, ряду *Piroplasmida*, класу *Sporosoa*, типу *Apicomplexa*, що паразитують в еритроцитах. Бабезії специфічні паразити. У великої рогатої худоби в еритроцитах локалізуються *B. bigemina* і *B. bovis* (2,2–6 мкм). Діагностичні форми *B. bigemina* мають вигляд парних грушоподібних утворень, з'єднаних між собою тонкими кінцями під гострим кутом, більших за радіус еритроцита, які знаходяться у його центрі. *B. bovis* – менші за радіус еритроцита, грушоподібні форми утворюють тупий кут і знаходяться на периферії еритроцита. У дрібної рогатої худоби збудники – *B. motasi*, *B. ovis*. Їх діагностичні форми в еритроцитах такі ж як бабезій у великої рогатої худоби, відповідно. У коней збудник *B. caballi* – подібний до *B. bigemina*, має розмір 2–6 мкм, а *B. equi* – у вигляді крапки або грушоподібний, в еритроцитах часто розміщується чотири паразити, у вигляді хреста. Розмір – 1–4 мкм. *B. canis* – великі за розміром (близько 7 мкм). В еритроцитах зазвичай знаходиться по

два паразити, але іноді їх зустрічається до 16 і більше. Розвиток бабезій проходить за участі специфічних переносників – іксодових кліщів, у яких відбувається розвиток певних стадій, зокрема мерогонія (шизогонія). Заражаються тварини мерозоїтами бабезій. На бабезіоз важче хворіють дорослі тварини (крім собак), у молодняка проявляється **прему́нія**.

БАБКИ – комахи, які відіграють роль додаткових хазяїв за деяких інвазій. За **простогонімозу** курей це бабки родів *Libellula*, *Anax*, *Cordulia*.

БАЗАЛЬНЕ ТІЛО – органела найпростіших одноклітинних, розташована в їх ендоплазмі (гр. *basis* – основа).

БАЛАНТИДІОЗ – захворювання, яке спричинюється патогенними інфузоріями роду *Balantidium* класу *Ciliata*, типу *Ciliophora*, проявляється колітами, анемією, схудненням. Сприйнятливі до балантидіозу свині, гризуни, хворіють і люди. Збудник балантидіозу свиней *Balantidium suis* (гр. *balantidium* – мішок, гаманець), в організмі існує у вигляді рухливих трофозоїтів, тіло яких овальної форми (40–150 мкм), вкрите війками, завдяки яким вони рухаються і захоплюють їжу та округлих нерухомих з товстою оболонкою цист (40–85 мкм). В середині тіла знаходяться цитоплазма, макро- і мікронуклеус. Балантидії паразитують у товстому кишечнику (обо-

довій, сліпій і прямій кишках), часто ведуть коменсальний спосіб життя. Розмножуються простим поділом на дві особини. Статевий процес – *кон'югація*. Особливо чутливі до зараження і важко хворіють поросята відлучного періоду. Балантидії культивуються на живильних середовищах.

БІОГЕЛЬМІНТИ – гельмінти, розвиток яких відбувається за участі проміжних хазяїв, одного або двох (*проміжного і додаткового*), в тілі яких проходять розвиток певні личинкові стадії. До біогельмінтів належать всі представники класів *Trematoda*, *Cestoda*, *Acanthocephala* та деякі види класу *Nematoda*. Проміжними хазяями, здебільшого є безхребетні (молюски, кліщі, дощові черви, комахи та ін.). У деяких видів цестод проміжними хазяями можуть бути сільськогосподарські тварини або й людина.

БІОТОП – територія, місце існування живих організмів (гр. *bios* – життя, *topos* – місце), яка відзначається однорідністю абіотичних факторів середовища. Характерний для певного біотопа комплекс умов визначає видовий склад існуючих у ньому організмів.

БІОЦЕНОЗ – сукупність організмів тваринного та рослинного походження (гр. *bios* – життя, *koinos* – загальний), які заселяють ділянку суші чи водойми і створюють певні відносини між собою без втручання людини, постійно розвиваючись і змінюючись.

БІОГЕОЦЕНОЗ – сукупність живих організмів та певних умов середовища, в яких вони існують.

БЛОХИ – дрібні безкрилі комахи, *періодичні паразити* різних видів тварин, які належать до ряду *Siphonaptera*, класу *Insecta*. Паразитують, живлячись кров'ю. Найбільше значення як гематофаги і переносники збудників інфекційних та інвазійних хвороб мають види: *Pulex irritans* – паразитує на людині та м'ясоїдних; *Ctenocephalides canis* і *C. felis* – на м'ясоїдних, гризунах та людині; *Vermipsylla alacurt* і *V. ioffi* – на копитних, частіше азійських країн та у Східному Сибіру; *Echidnophaga gallinacea* – пташина блоха, яка зустрічається в Середній Азії і *Ceratophyllus gallinae* – європейська куряча блоха. Голова та тіло білі сплюснені з боків, вкриті жовто-коричневого кольору кутикулою з чисельними щетинками, гачечками і зубчиками. На майже нерухомій, округлій голові знаходиться пара простих очей. До грудей кріпляться три пари ніг скакального типу. Самки більші за самців (від 0,75 до 5–7 мм). Ситі самки можуть сягати у довжину 16 мм. Блохи розвиваються шляхом повного перетворення. Самки здійснюють 1–4 кладки за добу, відкладаючи по 3–6 яєць у підстилку, ґрунт, щілини підлоги, гнізда тощо. Через 3–7 діб з яйця з'являється червоподібна личинка. Вона тричі линяє, стає лялечкою, з якої виходить доросла комаха. Блохи можуть довго голодувати. Живуть близько 1,5 року.

На тілі тварин може одночасно знаходитись від 700 до 7 тис. бліх.

БЛОЩИЦІ – безкрилі комахи із родини *Cimicidae*, класу *Insecta*. Постільні блощиці (*Cimex lectularis*) часто гніздяться у помешканнях людей, віваріях для лабораторних тварин, а також у курниках (*C. inodorus*), кролятниках (*C. columbarius*). Блощиці мають сплющене, червоно-бурого кольору, овальне тіло, довжиною близько 6 мм. На слабо рухомій голові – вусики, складні випуклі очі. Ротовий апарат колючо-сисного типу. Блощиці – комахи з неповним перетворенням (яйце, личинка, яка має 5 линьок, імаго). Розвиток від яйця до імаго займає 1–4 міс. Живуть блощиці понад рік. Живляться кожні 24–48 год, поглинаючи за один раз до 7 мг крові. Можуть голодувати до 1,5 року. Поселяються у глибоких щілинах стін, обладнання. Нападають вночі на тварин і, наситившись кров'ю, ховаються.

БОВІКОЛЬОЗ – захворювання ссавців, спричинені комахами – постійними паразитами, які належать до класу *Insecta*, ряду *Mallophaga*, родини *Trichodectidae*, видів *Bovicola bovis* *B. equi*, *B. caprae*. Бовіколи (волосоїди) – дрібні безкрилі комахи, жовтуватого або коричневого кольору. Голова ширша за груди, з добре розвинутим гризучого типу ротовим апаратом. Черевце овано втягнуте. Ноги закінчуються кігтками. Розвиваються бовіколи з неповним перетворенням: яйце, личинка, яка трічі линяє, імаго.

Можуть бути переносниками збудників інфекцій.

БОКОПЛАВИ – членистоногі ракоподібні (до 2 см), які живуть у водоймах і можуть приймати участь у розвитку деяких гельмінтів як проміжні хазяї, напр., збудників тетрамерозу, поліморфозу, стрептокарозу птиці.

БОРЕЛІОЗ – захворювання птиці, яке перебігає гостро або хронічно, з симптомами лихоманки, анемії слизових, діареї і парезу ніг та крил. Частина тварин хворіє безсимптомно. Спричинює хворобу *Borrelia anserinum* (*Spirocheta gallinarum*), що належить до ряду *Spirocheta*, типу *Protophyta*. Збудник – нитчастий спіралеподібний організм (3–30 мкм), який має від 9 до 12 завитків. Переносниками борелій є аргасові і дерманісусові кліщі (*Argas persicus*, *Dermanissus gallinae*), а також блощиці (*Cimex inodorus*). Механічними переносниками можуть бути кровосисні пухощіди роду *Menopon*.

БОТРІЯ – щілиноподібне утворення (гр. *bothrion* – щілина), орган фіксації на голівці (сколексі) стьожаків, що належать до ряду *Pseudophyllidae*, класу *Cestoda*.

БОТРІОЦЕФАЛЬОЗ – захворювання риби, спричинене збудником *Bothryocephalus acheilognathi* з родини *Bothryocephalidae*, ряду стьожаків – *Pseudophyllidae*, класу *Cestoda*, які локалізуються у кишечнику коропа, товстоблика, білого амура, сазана, ляща, сома та ін. *B. acheilognathi* –

довжиною 15–25 см, стрічкоподібна цестода, членики у стробілі мають форму квадратів. Яйця дрібні (0,03–0,05 мм), овальні, сірі, трематодного типу – з кришечкою на одному з полюсів. Збудник ботріоцефальозу біогельмінт. Проміжні хазяї – членистоногі ракоподібні (циклопи). Цикл розвитку триває 45–60 діб.

БРАУЛЬОЗ – захворювання бджолиних маток та робочих бджіл, спричинене вошами виду *Braula coeca*, родини *Braulidae* і характеризується масовою загибеллю комах. *Braula coeca* – червоно-бура безкрила комаха (1,3–1,6 мм) з великою, пласкою, трикутної форми головою, лижучим ротовим апаратом і овальним черевцем. Живляться кормом бджіл. Локалізуються на грудях, зверху.

БРУНЬКУВАННЯ – один зі способів безстатевого розмноження найпростіших.

БУЛЬБУС – округле або цибулиноподібне (лат. *bulbus* – цибулина, бульба) розширення стравоходу, характерне для деяких нематод з підрядів *Oxyurata*, *Ascari-data*, *Rhabditata*.

БУНОСТОМОЗ – гельмінтоз жуйних, спричинений паразитуванням у тонкому кишечнику збудників виду *Bunostomum phlebotomum*, *B. trigonocephalum* з родини *Ancylostomatidae* підряду *Strongylata* класу *Nematoda* типу *Nemathelminthes*. Збудники невеликі (до 2,6 см) нематоди, з характерно загнутим дорсально голов-

ним кінцем тіла. У самців дві рівні спікули, рульок відсутній. Буностоми геогельмінти. Інвазійна личинка 3-ї стадії дрібна, не містить кишкових клітин. Зараження тварин відбувається аліментарним шляхом і перкутанно.

БУРСА СТАТЕВА – чоловічий статевий орган у вигляді м'язового мішка у тілі трематод і цестод, через який проходить загальна сім'явиносна протока. У нематод – це кутикулярне утворення на хвостовому кінці самця, яке складається частіше із трьох лопатей, що підтримуються ребрами. Добре розвинено у представників підряду *Strongylata*.

В

ВАЙДА МЕТОД – метод гельмінтоларвоскопії, застосовується для прижиттєвої діагностики гельмінтів, які паразитують у дихальних шляхах овець та кіз.

ВАРООЗ – захворювання бджіл, яке спричинюється кліщами виду *Varroa jacobsoni*, надродини *Gamasoidea* і характеризується масовою загибеллю личинок. У збудника – сплющене дорсо-вентрально тіло (1–1,8×1,5–2 мм) коричневого кольору. Ротовий апарат колючо-сисного типу. Розмножуються кліщі на бджолиному та трутневому розплодах. Кожна стадія кліща (протонімфа, дейтонімфа, імаго) живиться гемолімфою.

ВЕЗИКУЛА – кутикулярне випинання (лат. *vesicula* – пухирець) на передньому кінці тіла у деяких нематод (рід *Trichostrongylidae*).

ВЕРМИПСИЛЬОЗ – захворювання, спричинені паразитуванням на тілі копитних тварин бліх виду *Vermipsylla alacurt*, *V. ioffi*. Див. *блхи*.

ВИД – систематична одиниця номенклатури живих організмів (лат. *species* – вид); сукупність організмів спільного походження зі схожими морфологічними й фізіологічними ознаками, які дають потомство і мають один генетичний фонд, яким обмінюються;

особини виду, об'єднані в популяції.

ВИДИ ПАРАЗИТІВ – одноклітинні чи багатоклітинні організми, які ведуть паразитичний спосіб життя. Паразитичних організмів (за часом їх паразитування в організмі хазяїна) прийнято ділити на *тимчасових* і *стаціонарних*.

ВІЙКИ – ниткоподібні вирости на поверхні клітин – органели руху інфузорій (лат. *cilium* – вія). За будовою не відрізняються від джгутиків. Характерні для віїчастих червів та миготливого епітелію всіх тварин.

ВІРУЛЕНТНІСТЬ – це ступінь патогенності збудника, здатність спричинити ураження організму. Вірулентність збудників протозойних інвазій зокрема за їх пасажування в організмі певних видів тварин може підсилюватися або знижуватися.

ВОЛОСОГОЛОВЦІ – трихоцефали (*Trichocephalus*), рід паразитичних нематод ряду *Trichocephalida*. Передній кінець тіла практично ниткоподібний, що полегшує занурення паразита у тканини хазяїна. Паразитують у товстому кишечнику ссавців і людини. *Гематофаги*. Розвиваються без проміжного хазяїна.

ВОЛОСОЇДИ – безкрилі комахи, постійні екзопаразити тварин з ряду *Mallophaga*, класу *Insecta*. Див. *малофагози*.

ВОЛЬФАРТІОЗ – захворювання, спричинене паразитуванням у ранах на тілі тварин личинок живородної мухи *Wohlfartia magnifica*, що належить до родини сірих м'ясних мух – *Sarcophagidae*, класу *Insecta*. Вольфартова муха велика – 9–13 мм, сірого кольору з трьома повздовжніми темними лініями на грудях і шашковим рисунком на яйцеподібному черевці. Крила широкі, прозорі. Розвивається з повним перетворенням.

ВОШІ – дрібні безкрилі комахи (1–5 мм), які живляться кров'ю ссавців. Належать до ряду *Siphunculata*, класу *Insecta*, типу *Arthropoda*. Це дрібні (1–5 мм), безкрилі комахи з овально-видовженим і сплющеним дорсо-вентрально тілом. Голова вужча за груди, що відрізняє їх від волосоїдів. Ротовий апарат колпачко-сисного типу, очі відсутні. Черевце овальне, має 9 сегментів із заокругленим заднім краєм у самців і з трикутною виїмкою у самок. Кінцівки добре розвинені, закінчуються міцними кігтками. Захворювання, спричинені вошами, називають **сифункулятозами**. На тваринах частіше паразитують представники родин *Haematopinidae*, *Linognatidae*, зокрема види *Haematopinus eurysternus*, *Linognathus vituli* – у великої рогатої худоби, *Linognathus ovillus*, *L. pedalis* – у овець, *Haematopinus asini* – у коней, *L. setosus* – у собак, *Microthoracius cameli* – у верблюдів та родини *Hoplopeuridae* – *Haemodipsus ventricosus* – у кролів. Воші – постійні паразити. Розвиваються з неповним перетво-

ренням. Із яйця (гниди), прикріпленого самкою клейким секретом до волоска, через 10–18 діб вилуплюється личинка, живиться кров'ю, тричі линяє і за 14 діб стає імаго. Живуть воші 2–3 місяці. За цей час відкладають до 100 і більше яєць.

Г

ГАМАРУСИ – членистоногі ракоподібні, рачки-бокоплавці з роду *Gammarus*, які живуть у водоймах і відіграють роль проміжних хазяїв у деяких гельмінтів, напр., збудників тетрамерозу, стрептокарозу водоплавної птиці.

ГАБРОНЕМОЗ КОНЕЙ – захворювання однокопитних, яке спричинюють нематоди із роду *Habronema*, видів *H. microstoma*, *H. musce* з родини *Spiruridae*, підряду *Spirurata*, класу *Nematoda*, типу *Nemathelminthes*. Статевозрілі габронемі паразитують у стінці шлунка, а личинки 3-ї стадії уражують шкіру і легені. Збудники – невеликі (7–25 мм), рот оточений 4-ма губами. У самців дві нерівні спікули. Яйця майже циліндричної форми, всередині містять сформовану личинку. Габронемі – біогельмінти. Проміжні хазяї: кімнатна муха – *Musca domestica* і осіння жигалка – *Stomoxys calcitrans*. Коні заражаються габронемозом двома шляхами: заковтуючи мух, що містять інвазійних личинок або за потрапляння мух на губи коня і виходу на вологі слизові оболонки личинок гельмінтів. Такі мухи, також сідають на шкірні рани, де в подальшому розвиваються виразки. В органи дихання габронемі потрапляють з кров'ю із ран, через носові ходи, спричинюючи вузликові ураження в легенях.

ГАМАЗОВІ КЛІЩІ складають об'ємну (до 30 родин) групу паразитичних і вільноіснуючих форм, що належать до надродини *Gamasoidea*, ряду *Parasitiformes*, класу *Arachnida*, типу *Arthropoda*. Ветеринарне значення має вид *Dermanyssus gallinae* (курячий кліщ). Див. **дерманікоз**.

ГАМЕТОГОНІЯ – статевий процес (гр. *gametes* – чоловік, *gamete* – жінка, *gonia* – розвиток), одна зі стадій розвитку одноклітинних (напр., еймерій), під час якого статеві особини – мікро- та макрогамети, зливаючись, утворюють зиготу.

ГАМОНТ – багатоядерна клітина, яка формується під час однієї зі стадій розвитку споровиків (гр. *gamos* – шлюб), шляхом розростання гамет і багаторазового ділення ядра.

ГАНГУЛЕТЕРАКОЗ – спричинюється нематодою *Gangyleterakis dispar*, яка локалізується в сліпих відростках товстого кишечника водоплавної птиці. Збудник *Gangyleterakis dispar* – представник типу *Nemathelminthes*, класу *Nematoda*, підряду *Oxyurata*, родини *Heterakidae*. Це невеликі за розміром нематоди. Самці (1–1,5 см), мають дві короткі однакові спікули, а на хвостовому кінці – 13 пар сосочків. Самки довжиною 1,5–1,7 см. Яйця виходять назовні незрілими. Гангулетеракиси – геогельмінти.

ГАСТРОФІЛЬОЗ КОНЕЙ – хронічне захворювання однокопитних, яке спричинюється личинками шлункових оводів, що належать до родини *Gastrophilidae* і проявляється запальними процесами у місцях прикріплення личинок, загальним патологічним станом організму. Статевозрілі оводи: *G. intestinalis* (великий шлунковий овід), *G. haemorrhoidalis* (вусоклей), *G. veterinus* (дванадцятипальник), *G. pecorum* (травняк), *G. inermis* (малий шлунковий овід), *G. nigricornis* (чорновус), *G. magnicornis* (довговусий) та ін. – великі (до 20 мм) комахи, жовто-, темно-бурого або чорного кольору. На голові знаходяться складні фасеточні очі, а на тім'ї ще три простих очка. Крила прозорі з плямами. Тіло вкрите волосками. Розвиваються оводи з повним перетворенням. Самки відкладають яйця на передні ноги, боки, плечі. Личинки першої стадії – білі, веретеноподібні (до 1,1 мм), на головному кінці мають два приротових гачки, потрапляють у ротову порожнину коней і локалізуються у її слизових оболонках та в оболонках носоглотки і кореня язика. Личинки 2-ї стадії (до 16 мм) кріпляться гачками до слизової дванадцятипалої кишки, шлунка. Личинки 3-ї стадії циліндрично-овальні, до 20 мм; сегменти їх тіла, з другого по десятий, вкриті двома рядами гачків, виходять назовні, де заляльковуються. Повний цикл розвитку триває близько року.

ГЕДЗІ – великі двокрилі комахи, які належать до родини *Tabanidae*, підряду *Brachycera*, ряду *Diptera*, класу *Insecta*, типу *Arthropoda*. Ветеринарне значення, як надоїдливі кровососи та переносники збудників інфекційних хвороб, мають гедзі родів *Tabanus*, *Hybomitra* (справжні гедзі), *Chrysops* (пістряки або золотоочки), *Haematopota* (дошовики). За розміром гедзів ділять на великих (6–30 мм), середніх (12–22 мм) та дрібних (9–15 мм). Тіло може мати сіре, жовте, буре і чорне забарвлення. Голова випукла, на ній – великі складні очі, на тім'ї – троє простих очей і три чутливих антени. Ротовий апарат ріжучо-сисного типу. Кров'ю теплокровних живляться самки впродовж 5–20 хв. У самців хоботок лижучого типу.

ГЕЛЬМІНТОЛАРВОСКОПІЯ метод виявлення личинок гельмінтів (лат. *larva* – личинка) у фекаліях, сечі, крові, змивах з очей, м'язовій тканині, шкірі чи об'єктах зовнішнього середовища, з метою діагностики гельмінтозів або ветеринарно-санітарної оцінки якості продуктів харчування, кормів тощо.

ГЕЛЬМІНТОЛОГІЯ – наука про гельмінтів (гр. *helmins* – черв, гельмінт, *logos* – наука), тобто паразитичних червів і захворювання, які вони спричинюють. Найбільш поширеними у тварин є гельмінти, що належать до типу плоских червів – *Plathelminthes* (класи *Trematoda* і *Cestoda*), круглих – *Nemathelminthes* (клас

Nematoda) та скребликів або акантоцефал – *Acanthocephales* (клас *Acanthocephala*).

ГЕЛЬМІНТООВОСКОПІЯ – виявлення яєць гельмінтів у фекаліях (за більшості гельмінтозів), у сечі (за діктофімозу, капіляріозу), зіскрібках з періанальних складок (за скрябінемозу, пасалурузу, оксіурозу), крові (за парафіляріозу), вмісті шлунку (за габронемозу та драшійозу) для діагностики гельмінтозів.

ГЕЛЬМІНТОСКОПІЯ – виявлення гельмінтів або їх фрагментів у фекаліях (за кишкових нематодозах), абсцесах (за онхоцеркозу), вмісті кон'юнктивального мішку (за телязіозу) та зіскрібках шкіри (за стефанофіляріозу).

ГЕЛЬМІНТИ – паразитичні черви, збудники хвороб (гельмінтозів) людини, тварин і рослин, об'єднаних загальною ознакою – паразитичним способом життя (гр. *helmins* – черв). До гельмінтів належать пласкі черви (**цестоди**, **трематоди**), круглі черви (**нематоди**), скреблики (**акантоцефали**).

ГЕМАТОПІНОЗИ – захворювання, спричинені вошами з роду *Haematopinus*. Див. **сифункулятози**.

ГЕМАТОФАГИ – паразити, які живляться кров'ю (гр. *haima* – кров, *phagos* – той, що живиться). До гематофагів належать гельмінти – гемонхи, анкілостоми; члени-

стоногі – іксодоїдні кліщі, комарі, мошки, гедзі та ін.

ГЕМОНХОЗ – захворювання жуйних, яке спричинюється паразитуванням гельмінтів виду *Haemonchus contortus* (родина *Trichonematidae*, підряд *Strongylata*, клас *Nemathoda*) у сичузі і передній частині тонкого кишечника. *Haemonchus contortus* – червоноуватого кольору, ниткоподібної форми нематода. Довжина самця 10–20 мм, самки 18–30 мм. Ротова капсула озброєна хітинізованим ланцетоподібним зубом. На головному кінці добре розвинені шийні сосочки. Статева бурса самців – з асиметрично розміщеною дорсальною лопаттю. Спікули короткі, коричневі, рівні за довжиною. Вульва у самки розташована в задній частині тіла, прикрита кутикулярним клапаном. Яйця стронглідного типу, середнього розміру (0,08×0,04 мм), виділяються на стадії дроблення. Гемонхи – **геогельмінти**. Інвазійна личинка 3-ї стадії містить 16 кишкових клітин трикутної форми, розташованих у два ряди.

ГЕОГЕЛЬМІНТИ – гельмінти, розвиток яких перебігає у зовнішньому середовищі (гр. *geo* – земля, *helminthos* – черв), без участі проміжних хазяїв.

ГЕРМАФРОДИТИ – багатоклітинні організми, у тілі яких розвинені одночасно чоловічі та жіночі статеві органи. Гермафродитами є представники класу *Trematoda* (крім підряду *Shistosomata*) і всі гельмінти класу *Cestoda*.

ГЕРМАФРОДИТИЗМ – наявність в однієї особини розвинутих чоловічих і жіночих статевих органів. Гермафродитизм – прогресивна морфологічна ознака, яка дозволяє підвищити репродуктивну здатність.

ГЕРМІНАТИВНА ОБОЛОНКА – зародковий (лат. *germen* – зародок, паросток) шар деяких типів личинок цїп'яків, що вистеляє їх внутрішню структуру, де формуються *сколекси* майбутніх цестод. Така оболонка є у ехінокока, ценура, цистицерків та ін.

ГЕТЕРАКОЗ – захворювання курей, що спричинює гельмінт виду *Heterakis gallinarum* з родини *Oxyuridae* класу *Nematoda* типу *Nemathelminthes*, що локалізується в сліпих відростках товстого кишечника. *H. gallinarum* – невелика, світло-жовта нематода. Рот оточений трьома губами, стравохід у місці переходу до кишечника закінчується бульбусом. Самець 0,6–1,1 см, має дві нерівних спікули. Попереду від клоаки – хітинізована присоска, хвостовий кінець з боковими крилами. Самка – 0,8–1,5 см. Вульва дещо позаду середини тіла. Гетеракиси – *геогельмінти*.

ГЕТЕРОТРОПІЗМ – особливість розвитку деяких комах (напр., комарів), коли яйця, личинки і лялечки живуть у воді чи вологому ґрунті, а імаго – у повітрі; а також двояке (гр. *heteros* – інакший) живлення: самки – соком рослин і кров'ю теплокров-

них, а самці лише рослинними соками.

ГЕТЕРОТРОФИ – організми, які споживають поживні речовини, синтезовані аутотрофами (аутотрофи синтезують поживні речовини самостійно). До гетеротрофів належать тварини і більшість бактерій. Організми, які отримали назву «паразити» (гр. *para* – біля, *sitos* – живлення), теж є гетеротрофами.

ГЕТЕРОФІОЗ – захворювання, спричинене гельмінтом виду *Heterophyes heterophyes* з родини *Heterophyidae* класу *Trematoda* типу *Plathelminthes*, який паразитує в тонкому кишечнику домашніх і диких м'ясоїдних тварин та людини. *H. heterophyes* – дрібна, грушоподібної форми (0,4–4 мм) трематода, зовні вкрита гачечками. Яйця дрібні, світло-коричневі, зрілі, з кришечкою. У біології збудника беруть участь прісноводні моллюски і риба (кефаль, гамбузія). Інвазійна личинка – **метациркарій**, інцистований у м'язах риби.

ГІДАТІДОЗНИЙ ПІСОК – вміст личинки ехінокока (сколексів і виводкових капсул), який вільно плаває у її порожнині або осідають на дно.

ГІМЕНОЛЕПІДАТОЗИ – захворювання водоплавної птиці, які спричинюються гельмінтами, що належать до родини *Hymenolepididae*, підряду *Hymenolepidata*, класу *Cestoda*, типу *Plathelminthes*. Збудники – досить

великі цестоуди (17–23 см), з озброєним 8–10 гачками сколексом, локалізуються у тонкому кишечнику, викликаючи проноси, схуднення, загибель, особливо, молодняка птиці. Збудниками гіменолепідатозів є представники родів *Hymenolepis* і *Drepanidotaenia*.

ГІМЕНОЛЕПІДИДОЗИ – гельмінтози качок і гусей, які спричинюються збудниками *Hymenolepis gracilis*, *H. paracompressa*, *Fimbriaria fasciolaris* та ін. – представниками роду *Hymenolepis*, родини *Hymenolepididae*, класу *Cestoda*, типу *Plathelminthes*, що паразитують у тонкому кишечнику. Важче хворіє молодняк. *Hymenolepis gracilis* – до 25 см у довжину і 3 мм у ширину. На хоботку 8 гачків. Сім'яники у члениках розташовуються під тупим кутом. *H. paracompressa* – довжиною 6–7 см, шириною 1,3 мм. На хоботку 10 гачків. Троє сім'яників утворюють тупий кут. *Fimbriaria fasciolaris* – до 40 см у довжину і 6 мм у ширину, озброєна 10 гачками. На передньому кінці тіла має складчасте потовщення стробіли (псевдосколекс). Стробіла складається із сегментів, кількість сім'яників у яких кратна трьом (18, 21 або 24). Гіменолепідиди – біогельмінти. Проміжні хазяї – циклопи родів *Cyclops*, *Acanthocyclops*, *Eucyclops*; резервуарні – прісноводні молюски.

ГІПЕРПАЗИТИЗМ – явище паразитування одного паразита в тілі іншого (напр., одноклітинні *Histomonas meleagridis* у тілі ге-

льмінтів птиці виду *Heterakis gal-linarum*).

ГІПОБОСКОЗ КОНЕЙ спричинюється кровососою *Hypobosca equina* з родини *Hypoboscidae*, підряду *Pupipara* (лялечко-родні), ряду *Diptera* (двокрилі), класу *Insecta*, типу *Arthropoda*. Захворювання характеризується неспокоєм, свербіжем, дерматитами, схудненням тварин. Локалізуючись в ділянці ануса і промежини, на внутрішній стороні стегон та на череві тварин, самки кровососки живляться кров'ю. Нападають також на велику рогату худобу, людей. Можуть переносити збудників сибірки і трипаносомозу. Гіпобоски – доволі великі (7–9 мм), коричнево-жовті комахи. Мають розвинені крила, три пари кінцівок, які закінчуються кігтками. Очі складні, ротовий апарат колючо-сисного типу. Самки відкладають по одній личинці в щілини чи тріщини стін приміщень. Із личинок за декілька годин утворюється лялечка, з неї імаго, яка перелітає на тварин, де і паразитує.

ГІПОДЕРМОЗ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ – захворювання з хронічним перебігом, яке спричинюється паразитуванням личинок підшкірних оводів видів *Hypoderma bovis* (строки) і *H. lineatum* (стравохідника), що належать до родини *Hypodermatidae*, класу *Insecta*. Хвороба характеризується запаленням у місцях паразитування личинок – між'язовій сполучній тканині, спинномозковому каналі (*H. bovis*), глибоких

шарах стравоходу (*H. lineatum*), підшкірній клітковині спини, інтоксикацією організму, утворенням підшкірних норицевих капсул, загальним зниженням продуктивності тварин. Гіподерми – великі комахи (1,5–2 см). На голові знаходиться пара складних очей. Ротовий апарат не розвинений (дорослі оводи не живляться). Черевце овальне, вкрите жовтуватобурими волосками. Личинки 1-ї стадії, які виходять з яєць, відкладених самкою на шерсть тварин – червоподібні (до 1 мм), з парою приротових гачків, здатні до активної міграції і проникнення у тканини. Перед першою линькою вони мають 14–17 мм. Личинки 2-ї стадії (18–20 мм) роблять отвори у шкірі спини і попереку тварини, дихаючи киснем повітря за допомогою дихалець, що на задній частині тіла. Дозрілі личинки 3-ї стадії (28 мм) через норицеві ходи випадають у землю, заляльковуються. Розвиток лялечки триває 20–40 діб. Повний розвиток гіподерм завершується впродовж року.

ГІПОСТОМ – жувальні лопаті (гр. *hypo* – під, *stoma* – рот), виріст *гнатосоми* у кліщів. Розміщений з вентрального боку ротового апарату.

ГІРОДАКТИЛЬОЗ – захворювання коропів, сазанів, карасів, білих амурів, лососевої риби, яке спричинюється плоскими червами видів *Gyrodactylus medius*, *G. elegans*, *G. cyprini* родини *Gyrodactylidae* класу *Monogenea* типу *Plathelminthes*. Збудники – дрібні

ектопаразити (0,2–1,5 мм). На передній частині тіла мають два відростки. Травна система – рот, глотка, два кишкових стовбури, які закінчуються сліпо. На задній частині тіла розміщуються два прикріплювальні диски з двома великими і 16 дрібними гачками. Паразити – живородні гермафродити (мають по одному сім'янику та яєчнику). В організмі гельмінта формується зародок першої генерації, який виходить з тіла гельмінта, прикріплюється до шкіри риби, а в ньому згодом формуються зародки другого, третього й четвертого поколінь, поступово сягаючи статевої зрілості. Тривалість життя збудників – 12–15 діб. Риба заражається через воду. Клінічно ознаки гіродактильозу проявляються появою на поверхні тіла і плавців сизого (блакитносірого) нальоту, плям, крововиливів, виразок. Риба худне, неактивна, у неї порушується дихання, вона часто випливає і «заковтує» повітря.

ГІСТОМОНОЗ ПТИЦІ – захворювання молодняка птиці (куриних), яке спричинюється одноклітинним джгутиковим *Histomonas meleagridis* із родини *Histomonadidae*, класу *Mastigophora*, типу *Sarcomastigophora*. Хвороба супроводжується гнійним, некротичним запаленням сліпих кишок та осередковим ураженням печінки. Розрізняють дві форми гістомонад: джгутикову і амебоподібну. Джгутикова – округла (12 × 20 мкм) і більше, має 1–4 джгутики, які виходять пучком або нарізно. Амебоподібні фор-

ми, яких вважають інвазійними, – овальні або округлі (8–30 мкм), локалізуються на слизових оболонках і в порожнині сліпих відростків та печінці. Проникнувши до кровоносних судин брижейки, вони з кров'ю заносяться до печінки, проникають у міжклітинний простір і розмножуються **монотомією**. Джгутикові форми живуть у кишечнику близько року.

ГЛОБОЦЕФАЛЬОЗ – гельмінтоз свиней, який спричиняє нематода *Globocephalus urosululatus* родини *Strongylidae*, що паразитує у тонких кишках.

ГНАТОСОМА – сукупність відособлених ротових органів у кліщів (гр. *gnathos* – щелепа та *soma* – тіло). Включає хеліцери, педіпальпи і верхню губу.

ГНИДА – яйце вошей.

ГНУС – комахи, які активно нападають на тварин як докучливі гематофаги і нерідко є переносниками збудників заразних хвороб, об'єднують у поняття «гнос». До цих кровосисних двокрилих із ряду *Diptera* належать гедзі (родина *Tabanidae*), комарі (родина *Culicidae*), мошки (родина *Simuliidae*), мокреці (родина *Ceratopogonidae*) та москити (родина *Psychodidae*).

ГОНОТРОФІЧНИЙ ЦИКЛ – розвиток деяких кровосисних двокрилих комах, представників ряду *Diptera* (комарів, мошок та ін.) від моменту відкладання сам-

кою яєць до формування статевозрілих особин.

ГОРШКОВА МЕТОД – метод гельмінтовоскопії для прижиттєвої діагностики **габронемоза** і драшіоза однокопитних.

ГРАНАТНІ ТІЛА – макро- і мікромеронти, є результатом **мерогонії** тейлерій у клітинах ретикулоендотеліальної системи (лімфовузли, печінка, селезінка). У меронтах містяться мерозойти, які потрапляють у еритроцити.

ГРУШОПОДІБНИЙ АПАРАТ утвір, своєрідний **ембріофор**, що вкриває зародок у яйцях монієзій і формою нагадує грушу або цифру вісім.

Д

ДАВЕНІАТОЗИ – захворювання куриних, спричинені гельмінтами, які належать до підряду *Davaineata*, класу *Cestoda*, типу *Plathelminthes*. Збудники – з родини *Davaineidae*, як дрібні – *Davainea proglottina*, *D. meleagris* (3–8 мм), так і досить великі – *Raillietina echinobothrida*, *R. tetragona* (10–25 см) цестоди, з добре озброєним сколексом (80–200 гачків). Паразитують у тонкому кишечнику курей, індиків та багатьох диких птахів.

ДАВЕНІОЗ – захворювання курей, індиків, цесарок та багатьох диких куриних птахів, спричинене паразитуванням у 12-палій кишці цестод виду *Davainea proglottina* – у курей, *D. meleagris* – у індиків. Збудники належать до родини *Davaineidae*, підряду *Davaineata*, класу *Cestoda*, типу *Plathelminthes*. *D. proglottina* – близько 3 мм, її тіло має 4–9 члеників. На сколексі – подвійна корона з 80–90 гачків і присоски, озброєні дрібними гачечками. *D. meleagridis* дещо більших розмірів. Проміжні хазяї давеній – наземні моллюски родів *Zonitoides* і *Vallonia* та слимаки родів *Limax*, *Agriolimax*, *Arion*, в яких за 20–22 доби формується цистицеркоїд. У кишечнику куриних паразит досягає зрілості за 12–16 діб. Повний цикл давеній завершується за 32–38 діб.

ДАКТИЛОГІРОЗ – захворювання риби, яке спричинюють паразитичні черви видів *Dactilogyrus vastator* і *D. extensus*, родини *Dactilogyridae*, класу *Monogenea*, типу *Plathelminthes*, що локалізуються на зябрах, рідше на шкірі коропів, карасів, сазанів. Збудники невеликі за розміром (0,57–1,5 мм), у передній частині тіла мають чотири лопаті, в задній – фіксаторний диск з двома великими гачками у центрі й 14-ма дрібними – по краю диска. Розвиваються дактилогіруси прямим шляхом: із яєць з'являються активні личинки, які плаваючи, фіксуються до риби гачками. За 7–8 діб досягають статевої зрілості.

ДАФНІЇ – членистоногі ракоподібні водойми, які приймають участь як проміжні хазяї у розвитку деяких гельмінтів водоплавної птиці (тетрамеруси, ехінурії).

ДЕВАСТАЦІЯ – це комплекс наступальних лікувальних і профілактичних заходів, направлений на послідовне звільнення тварин від найбільш патогенних гельмінтів (лат. *devastatio* – знищення). Розрізняють девастацію тотальну і парціальну. Під тотальною девастацією розуміють повне знищення певних видів гельмінтів на окремій території чи географічній зоні, а під парціальною – різке зменшення кількості деяких видів гельмінтів. Термін запропонований академіком *К. І. Скрябіним* у 1944 р.

ДЕГЕЛЬМІНТИЗАЦІЯ – звільнення організму від гельмінтів (гр. *de* – видалення, *helminthos* – черв) шляхом застосування хіміо-терапевтичних засобів. Розрізняють дегельмінтизації: вимушену, діагностичну, лікувальну, профілактичну. *Вимушену* дегельмінтизацію проводять при підтвердженні клінічних ознак хвороби. *Лікувальна* дегельмінтизація буває пре- і постімагінальна. Преімагінальна запобігає розвитку збудників захворювання в організмі на личинкових стадіях. Постімагінальна спрямована на знищення статевозрілих паразитів. *Діагностична* проводиться на 10–20 % поголів'я для з'ясування діагнозу шляхом визначення збудника інвазії. *Профілактична* дегельмінтизація – захід, який запобігає виникненню інвазії шляхом планового регулярного застосування антигельмінтних засобів.

ДЕЗАКАРИЗАЦІЯ – захід, який проводять з метою знищення кліщів (лат. *des* – видалення, знищення, гр. *akari* – кліщ), як на тілі тварин, так і у довкіллі.

ДЕЗІНВАЗІЯ – захід, направлений на знищення інвазійного початку (яєць, ооцист) чи самих паразитів (комах, кліщів) у тваринницьких приміщеннях, майданчиках і т. п. Методи дезінвазії: механічний (прибирання приміщень), фізичний (вогень, гарячий пар, сонячні промені), хімічний (ідкий натр тощо) та біологічний (мікроорганізми, птахи).

ДЕЗІНСЕКЦІЯ – захід, який проводять з метою знищення комах (лат. *des* – видалення, *insectum* – комаха).

ДЕЛАРВАЦІЯ – захід, який проводяться з метою знищення личинок найчастіше комах (комарів, мошок, москітів і т. п. – проміжних хазяїв паразитів) з метою забезпечення благополучності території щодо певних інвазій.

ДЕМОДЕКОЗ – захворювання тварин різних видів, що спричинюється кліщами, які належать до ряду *Acariformes*, підряду *Trombidiformes*, родини *Demodecidae* і паразитують у волосяних цибулинах, сальних та потових залозах шкіри (гр. *demoios* – сало, жир, *dexis* – той, що живиться), формуючи колонії. Захворювання (залозниця) проявляється локальним або генералізованим дерматитом, схудненням, втратою продуктивності, виснаженням і загибеллю. Збудники у великої рогатої худоби – *D. bovis*, у свиней – *D. phylloides*, у собак – *D. canis*, у котів – *D. felis* та *katoi*, у людини – *D. folliculorum*. Тіло демодексів сигароподібної форми, (0,2–0,4 мм) вкрите ніжною, поперечно покресленою кутикулою світло-сірого кольору. Ротовий апарат – гризучого типу. Кінцівки дуже короткі, тричленисті, закінчуються двома кігтиками. Яйця – веретеноподібні (0,07–0,09 мм). Розвиток відбувається за такими стадіями: яйце, личинка, протонімфа, телеонімфа та імаго.

ДЕРМАНІСОЗ – захворювання, яке спричинюють **гамазові кліщі** *Dermanissus gallinae* – невеликі (0,75 мм), дуже рухливі, овальні, світло-жовтого кольору, які наситившись кров'ю стають червоними. Кліщі належать до надродини *Gamasoidea*, ряду *Parasitiformes*, класу *Arachnida*, типу *Arthropoda*. Дерманісуси – тимчасові паразити, живуть у пташниках, гніздах свійської птиці та диких птахів. За масового їх розмноження, у жаркий період року, кількість кліщів різко зростає. Вони нападають на птицю (особливо активно вночі), травмуючи шкіру укусами, заповзають в порожнину носа, слухові проходи, знижуючи її продуктивність.

ДЕСТРОБІЛЯЦІЯ – тимчасова втрата більшої частини члеників тіла (стробіли). Сезонна адаптація цестод, з причини погіршення погодних умов, зміни годівлі або часткового голодування. Напр., дрепанідотенії у водоплавної птиці – взимку.

ДЖГУТИК – орган руху найпростіших, що належать до класу *Mastigophora*.

ДЖЕРЕЛО ЗБУДНИКА ІНВАЗІЇ – середовище існування паразитів на певних стадіях розвитку: хвора тварина, тварина, яка перехворіла, але залишається носієм інвазії, біологічний переносник чи резервуарний хазяїн у тілі яких зберігається і розвивається, чи передається збудник до прийнятливо організму, що забезпе-

чує безперервність епізоотичного процесу.

ДЕЛЯФОНДІОЗ – стронгілятоз травного каналу коней, збудник якого – *Delafondia vulgaris* (син. *Strongylus vulgaris*), належить до родини *Strongylidae*, підряду *Strongylata*. Дорослі деляфондії локалізуються в товстому кишечнику, личинки – в тромбах аневризм артерій кореня брижі, найчастіше в клубово-сліпо-ободовій артерії. Нематоди світло-жовтого кольору, у ротовій капсулі знаходиться вузький дорсальний жолоб і два маленьких зуби вушкоподібної форми, розташованих на її дні. Самці 14–16 мм, мають рівні спікули, рульок, статеву бурсу. Самки – 20–24 мм. Яйця стронгілідного типу. Деляфондії геогельмінти. Після дозрівання яєць у навколишньому середовищі вилуплюються личинки 1-ї стадії, які двічі линяють і через 2–3 тижні стають інвазійними. У кишечнику личинки проникають в прекапіляри і артеріоли підслизової оболонки і, рухаючись проти току крові, потрапляють у брижові артерії, у їх просвіті утворюють пристінковий тромб, затримуються в ньому 5–6 місяців, досягають довжини 2 см. Потім током крові переносяться назад у розгалуження артерій товстих кишок, де в підслизовій оболонці формують паразитарні вузлики, розміром з горошину, затримуючись в них 3–4 тижні. З вузликів личинки проникають у просвіт кишечника, стають статевозрілими. Повний розвиток триває 6,5–8 місяців.

ДЕФІНІТИВНИЙ ХАЗЯЙН – багатоклітинний організм, в якому паразит досягає статевої зрілості і розмножується.

ДИКРОЦЕЛІОЗ – хвороба жуйних та інших видів тварин (всього понад 70 видів), яка спричинюється трематодою *Dicrocoelium lanceatum*, що паразитує у жовчних ходах печінки. Збудник належить до родини *Dicrocoeliidae*, класу *Trematoda*. Хворіє і людина. *Dicrocoelium lanceatum* – ніжна ланцетоподібна трематода (5–15×1,5–2,5 мм) з двома слабо розвиненими присосками, розташованими зближено в передній частині тіла. Матка займає серединну і задню частини тіла. Яйця дрібні (0,03–0,04), з кришечкою, зрілі (з *мірацидієм*). Дикроцелії розвиваються за участі двох проміжних хазяїв – наземних моллюсків родів *Monacha*, *Chondrula*, *Helicella*, *Theba* та мурашок родів *Formica* або *Proformica* (в Україні найчастіше це – моллюск *Chondrula tridens* та лугова мурашка *Formica pratensis*). Інвазійна личинка – *метацеркарій*.

ДИКТІОКАУЛЬОЗ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ спричинюється збудником *Dictyocaulus viviparus* родини *Dictyocaulidae* підряду *Strongylata* класу *Nematoda*, що паразитує в бронхах і трахеї тварин, викликаючи їх запалення. За високої інтенсивності інвазії може виникати закупорка дихальних шляхів гельмінтами і слизом, що призводить до загибелі тварин. Хворіє переважно молодняк. *Dictyocaulus viviparus* –

ниткоподібні, молочно-жовтого кольору, довжиною 5–8 см. Самці дещо менші за самок, на хвостовому кінці мають добре розвинену статеву бурсу і дві спікули однакові за розміром та формою, нідзрюватої структури, жовтуватокоричневого кольору. У самок вульва відкривається в передній частині тіла. Яйця виділяються зрілими. Диктіокаули – геогельмінти. Інвазійна личинка – третьої стадії.

ДИКТІОКАУЛЬОЗ ДРІБНОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ спричинюють нематоди виду *Dictyocaulus filaria*, родини *Dictyocaulidae*, підряду *Strongylata*, класу *Nematoda*, які паразитують в трахеї і бронхах овець, кіз та диких жуйних. *Dictyocaulus filaria* – велика ниткоподібна нематода: самці – 3–8 см, самка 5–10 см довжиною. Навколо маленької ротової капсули – 4 губи. Спікули короткі, коричневі, губчатої структури, чобіткоподібної форми. Вульва у самок дещо позаду середини тіла. Яйця дрібні, містять личинку. Диктіокаули геогельмінти. Заражаються вівці аліментарно інвазійною личинкою 3-ї стадії.

ДИПІЛІДІОЗ – захворювання, яке спричинюється гельмінтами виду *Dipylidium caninum* (огірковий ціп'як) з родини *Dipylidiidae*, підряду *Hymenolepidata*, ряду *Cyclophyllidea*, класу *Cestoda*, що паразитують у тонких кишках собак, котів, хутрових звірів, диких м'ясоїдних, а також людини. *D. caninum* довжиною до 50–70 см. Сколекс маленький, ромбоподіб-

ний, озброєний дрібними гачками. Зрілі членики за формою нагадують огіркове насіння. У кожному членику міститься подвійний набір статевих органів. Статеві отвори відкриваються з обох боків кожного членика. У зрілих члениках яйця знаходяться у **парутеринних** капсулах, що нагадують кокони. Проміжні хазяї дипілідумів – блохи (*Ctenocephalides canis*, *C. felis*, *Pulex irritans*) і волосоїди (*Trichodectes canis*), у тілі яких розвивається інвазійна личинка **цистицеркоїд**.

ДИРОФІЛЯРІОЗ – гельмінтозне захворювання, що спричинюється нематодами з родини *Filariidae* видів *Dirofilaria repens*, які паразитують у підшкірній клітковині та *D. immitis*, що локалізуються в серці, легеневій артерії та інших кровоносних судинах у собак, котів, диких м'ясоїдних. На диروفіляріоз хворіють і люди. Диروفілярії – досить великі гельмінти, молочно-жовтого кольору. *Dirofilaria repens* 10–15 см та *D. immitis* – 12–30 см. У самців дві нерівних спікули, хвостовий кінець конічної форми, на якому розміщені прианальні сосочки. У самок вульва відкривається у передній частині тіла, вони живородні. Мікродиروفілярії мають довжину 0,22–0,30 мм. Розвиток диروفілярій відбувається за участі проміжних хазяїв – комарів родів *Anopheles*, *Aedes* та *Culex*. В організмі комах мікродиروفілярії за 7–14 діб двічі линяють, стають інвазійними. Тварини заражаються через укуси комарів, що містять личинок.

ДИФІЛОБОТРІОЗ М'ЯСОЇДНИХ – захворювання, яке спричинюється паразитуванням у тонкому кишечнику м'ясоїдних, іноді свиней, ведмедів, а також людини стьожкових черв'яків з класу *Cestoda*, ряду *Pseudophyllidea*, родини *Diphyllobothriidae*, виду *Diphyllobothrium latum*. *Diphyllobothrium latum* (стьожак широкий) – довга цестода (10 м і більше), тіло якої налічує декілька тисяч члеників. Сколекс 2–3 мм довжиною, сплющений з латеральних боків, має дві глибокі щілини (ботрії). Яйця овальні, незрілі, з кришечкою на одному з полюсів, 0,068–0,071 мм. Розвиток *D. latum* відбувається за участі проміжних хазяїв – рачків (циклопів, діаптомусів) і допоміжних хазяїв (щука, окунь, йорш, налим чи ін.). Інвазійна личинка стьожака – **плероцеркоїд**.

ДИТИРИДІЙ – личинка ціп'яків з підряду *Mesocestoidata*, яка має довгасте тіло з увігнутим сколексом.

ДІОКТОФІМОЗ – захворювання, яке спричинюється круглими гельмінтами *Diocotophyme renale*, родини *Diocotophymidae*, підряду *Diocotophymata*, які паразитують у нирках, сечовому міхурі, черевній порожнині домашніх і диких м'ясоїдних. Іноді виявляють у печінці, серці, підшкірній клітковині. *D. renale* – червоного кольору, навколо ротового отвору 12 сосочкоподібних горбиків. У самця (14–40 см) статеві бурси і одна спікула. У самок (1 м) вульва відкривається у передній частині ті-

ла. Яйця середніх розмірів, овальні, коричневі незрілі, з комірчастою оболонкою. У розвитку діоктофім, як проміжні хазяї, приймають участь малощетинкові черви, також є резервуарні хазяї – риби і жаби.

ДОГЕЛЬ ВАЛЕНТИН ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1882—1955) – один із засновників вітчизняної школи паразитологів, яка внесла важливий вклад у вивчення питань загальної паразитології, а також паразитофауни риб і диких тварин.

ДОДАТКОВИЙ ХАЗЯЇН – другий проміжний хазяїн у розвитку гельмінтів (напр., мурашки родів *Formica* або *Proformica* для *Dicrocoelium lanceatum*).

ДРАШІОЗ – гельмінтоз однокопитних тварин, що викликається нематодою *Drascheia megastoma* родини *Habronematidae*, яка паразитує в стінці шлунка, а її личинки – в шкірі тварини.

ДРЕПАНІДОТЕНІОЗИ – захворювання водоплавної птиці, спричинені гельмінтами *Drepanidotaenia lanceolata* і *D. przewalskii* з родини *Hymenolepididae*, класу *Cestoda*, паразитують у тонкому кишечнику. *D. lanceolata* – велика цестода (20–23 см), на сколексі несе 8 гачків, членики дуже короткі та широкі, у кожному з них міститься три сім'яники. *D. przewalskii* має вигляд вузької стрічки (до 17 см) ніжної структури, на її хоботку знаходиться 10 гачків. Дрепанідотенії – це біоге-

льмінти, що розвиваються за участі веслоногих рачків (циклопи, діаптомуси), у тілі яких за 1,5–3 тижні формується інвазійна личинка – **цистицеркоїд**. За три тижні після інвазування, в кишечнику гусей та качок личинки стають зрілими цестодами.

Е

ЕЗОФАГОСТОМОЗИ – захворювання різних видів тварин, які спричинюються гельмінтами, що належать до підряду *Strongylata* родини *Trichonematidae* класу *Nematoda*, що локалізуються у просвіті товстого відділу кишечника, а личинки – у його слизовій оболонці. У овець збудниками езофагостомозу є види – *Oesophagostomum columbianum* і *O. venulosum*, у великої рогатої худоби – *O. radiatum*. У свиней це – *O. dentatum* і *O. longicaudatum*. *O. venulosum* має добре розвинену головну везикулу і шийні сосочки. Ротова капсула широка (у 5 разів більша за довжину). Ротовий отвір оточує зовнішня радіальна корона, яка налічує 18 пелюсток і внутрішня – 36. Спікули дві рівні. В *O. columbianum* ротовий отвір оточений двома радіальними коронами пелюсток: зовнішня має 20–24, а внутрішня – 40–48 довгих і вузьких пелюсток. Шийні сосочки розташовані попереду кінця стравоходу. Спікули дві, рівні. Самець 12–14 мм, самка – 15–18 мм довжиною. У *O. radiatum* ротовий отвір розміщений термінально. Зовнішня корона відсутня, а внутрішня має 38–40 дрібних пелюсток. Шийні сосочки знаходяться попереду кінця стравоходу. Самець 14–16 мм, самка 17–20 мм. *O. dentatum* – 7–14 мм довжиною. Рот оточений короною із 10 кутикулярних пелюсток. У самця дві рівні спікули і рульок, у самки шилоподібний хвостовий

кінець. Езофагостоми – геогельмінти. Яйця, що виділяються назовні – овальні, сірі, незрілі (0,06×0,04 мм). Розвиток личинок до інвазійної – 3-ї стадії триває 7–8 днів.

ЕЙМЕРІОЗИ – інвазійні захворювання різних видів тварин (ссавці, птахи, земноводні, комахи) спричинені **моноксенними** одноклітинними паразитами, із роду *Eimeria*, родини *Eimeriidae*, ряду *Eucoccidiida*, класу *Sporozoa*, типу *Apicomplexa*. Представники підродини *Eimeriinae* строго специфічні паразити до виду хазяїна і локалізації в організмі. Локалізуються еймерії в епітеліальних клітинах кишечника, за винятком *E. stiedae*, яка уражує епітелій жовчних каналців у кролів і *E. truncata* – слизову оболонку ниркової мисочки гусей. Розвиток еймерій має три фази: **мерогонія** (шизогонія), **гаметогонія** і **спорогонія**. Дві перших стадії перебігають ендогенно, остання – екзогенно.

ЕКЗОГЕННИЙ – спричинений за впливу зовні (гр. *exo* – зовні, *genes* – той, що чинить).

ЕКСТЕНСИВНІСТЬ ІНВАЗІЇ – кількість (у відсотках) тварин, уражених паразитами.

ЕЛІМІНАЦІЯ – видалення (лат. *eliminare* – виганяти) з організму паразитів, звільнення організму від шкідливих речовин тощо.

ЕМБРІОГЕНЕЗ – період часу, протягом якого відбувається розвиток зародка, від моменту запліднення до народження (у плацентарних ссавців), вилуплення з яйця (у птахів і рептилій) або завершення стадії метаморфозу (у комах, амфібій).

ЕКСТЕНСЕФЕКТИВНІСТЬ – кількість (у відсотках) тварин, які повністю звільнились від паразитів після обробки протипаразитарними препаратами.

ЕКТОПАРАЗИТИ (екзопаразити) – паразитуючі організми, які локалізуються на тілі хазяїна.

ЕМБРІОФОР – захисна оболонка зародка у яйцях цестод. Звичай округлої чи овальної форми із радіальною покресленістю. Особливу форму має ембріофор у яйцях моніезій: він нагадує грушу і дістав назву – «грушоподібний апарат».

ЕНДЕМІЧНИЙ перебіг хвороби – характерний для певної місцевості, регіону (гр. *endemos* – місцевий).

ЕНДОДІОГЕНІЯ – спосіб розмноження одноклітинних найпростіших, який полягає у формуванні двох дочірніх клітин під оболонкою материнської особини (гр. *endon* – всередині, *duo* – два, *genesis* – породження). Такий процес характерний напр., для токсоплазм.

ЕНДОЗОІТ – безстатева, активна стадія кокцидії, з апікальним

комплексом, який дозволяє їм проникати у тканини організму поза межами кишечника (гр. *endon* – всередині, *zoon* – жива істота).

ЕНДОПАРАЗИТИ – паразити, які локалізуються у тканинах і внутрішніх органах хазяїна (гр. *endon* – всередині, *parasitos* – паразит).

ЕНДОЦИКЛІЧНІ ПАРАЗИТИ – паразитуючі організми, цикл розвитку яких проходить в організмі хазяїна (напр., олулани у шлунку свиней).

ЕНДОПЛАЗМА – частина цитоплазми клітин, яка оточує ядро, в ній містяться органели (гр. *endon* – всередині, *plasma* – щось оформлене).

ЕНЗООТИЧНІСТЬ – прояв інвазійних хвороб на конкретній території, що визначається умовами середовища (наявністю проміжних хазяїв чи переносників), локальністю джерел інвазії.

ЕНЗООТІЯ – епізоотологічна категорія, яка вказує на поширення інвазійної чи інфекційної хвороби тварин у конкретній місцевості, господарстві, населеному пункті тощо.

ЕНТОМОЗИ – захворювання, які спричинюються комахами або їх личинками, що паразитують на тілі чи у різних частинах тіла хазяїна (гр. *entomon* – комаха).

ЕНТОМОЛОГІЯ – наука, яка вивчає комах (гр. *entomon* – комаха, *logos* – вчення).

ЕПІЗООТІЯ – різке поширення заразної хвороби інфекційної або інвазійної етіології в одного або декількох видів тварин на значній території, що перевищує рівень захворюваності, який зазвичай реєструється на ній.

ЕПІЗООТИЧНЕ ВОГНИЩЕ – територія (приміщення, пасовища, вигули і т. п.), на якій знаходяться джерела чи резервуари збудників інвазії (інфекції).

ЕПІЗООТИЧНИЙ ЛАНЦЮГ комплекс елементів (ланок), за наявності яких є можливим виникнення інвазійного (інфекційного) захворювання.

ЕПІЗООТИЧНИЙ ПРОЦЕС – поширення інвазійного захворювання серед тварин, що полягає у формуванні послідовного ланцюга епізоотичних вогнищ.

ЕПІЗООТИЧНИЙ СТАН – зведені реєстраційні дані щодо поширення інвазійного захворювання на конкретній території за певний проміжок часу.

ЕПОЙКІЯ – односторонньо вигідна форма співіснування двох організмів, коли один із них використовує рештки їжі іншого, не спричинюючи йому шкоди (риба прилипало і акула).

ЕСТРОЗ – захворювання овець, яке спричинюється паразитуван-

ням личинок овода виду *Oestrus ovis* у носовій порожнині, лобних пазухах та в рогових відростках. Збудник належить до родини *Oestridae*, класу *Insecta*, типу *Arthropoda*. *Oestrus ovis* – велика жовто-сіра комаха (10–12 мм), з невеликими прозорими крилами. Голова ширша за груди, рот відсутній. Личинка 1-ї стадії веретеноподібна, сірувато-біла, до 1,35 мм, з добре розвиненими приротовими гачками. Перед першою линькою має 4–5 мм. Личинка 2-ї стадії – 5–12 мм, а 3-ї – 10–12 мм у довжину, сегменти її тіла на дорсальній стороні жовто-коричневі. Лялечка еструсів 12 мм завдовжки, шириною 5 мм. Самки *O. ovis* живородні. Після запліднення і формування личинок, вони вприскують їх у носові ходи овець. У процесі розвитку личинки мігрують у глибину порожнин голови, розвиваючись, досягають 2–3 см у довжину. Через 6–7 місяців личинки 3-ї стадії виповзають із носових ходів, випадають у ґрунт, перетворюються на лялечку. Через 14–16 діб із неї виходить імаго. Цикл розвитку овечого овода триває майже рік.

ЕУРИТРЕМОЗ – захворювання, яке спричинює *Eurythrema pancreaticum* – гельмінт, що паразитує у підшлунковій залозі овець, кіз, великої рогатої худоби, свиней, і багатьох диких тварин. Збудник належить до родини *Dicrocoeliidae*, підряду *Fasciolata*, класу *Trematoda*. *Eurythrema pancreaticum* (8–16 мм), має добре розвинені присоски. За життя яскраво-червоного кольору. Матка де-

ревовидна, займає задню половину тіла. Еуритреми біогельмінти. Проміжний хазяїн – сухопутний молюск *Eulota lantzi*, додаткові – коники з роду *Conocephalus* і цвіркуни – *Oecanthus*. Інвазійна личинка – **метацеркарій**.

ЕХІНОКОК – однокамерний міхур *Echinococcus granulosus larva* з непрозорою багатощаровою оболонкою, заповнений рідиною, на внутрішній оболонці якого формується велика кількість сколексів. Цестода виду *Echinococcus granulosus* паразитує у тонкому кишечнику м'ясоїдних, спричинюючи ехінококоз імагінальний (теніоз).

ЕХІНОКОКОЗ ЛАРВАЛЬНИЙ – спричинюється паразитуванням личинок цестоди *Echinococcus granulosus* із родини *Taeniidae*, класу *Cestoda* у внутрішніх органах ссавців багатьох видів (дрібна та велика рогата худоба, свині), а також людини. Найчастіше ехінококами уражуються печінка, легені, нирки, селезінка. Інколи міхури зустрічаються і у м'язах тварин. *Echinococcus granulosus larva* (*E. unilocularis*) – однокамерний міхур з непрозорою оболонкою, заповнений рідиною, яка є продуктом крові проміжного хазяїна і відіграє роль захисного та поживного середовища для сколексів, що розташовуються всередині ехінокока. Стінка міхура складається із зовнішньої (кутикулярної) оболонки та внутрішньої (гермінативної), яка здатна продукувати виводкові капсули і вторинні (дочі-

рні) та третинні (внучаті) міхури. Осідаючи на дно міхура, вони утворюють так званий **гідатидозний пісок**. Розрізняють морфологічні модифікації ехінококових міхурів: *E. veterinorum*, *E. hominis*, *E. acéphalocysticus*. Статевозрілий ехінокок *Echinococcus granulosus* – дрібна цестода довжиною 5–6 мм, яка складається із 3–4 члеників, на сколексі має 36–40 гачків, розміщених у два ряди. Зрілий членик містить мішкоподібну, з боковими випинаннями, матку. Паразитує у тонкому кишечнику домашніх та диких м'ясоїдних, спричинюючи ехінококоз імагінальний (теніоз).

ЕХІНОСТОМАТИДОЗИ – захворювання водоплавної птиці, рідше курей та індиків, спричинені паразитуванням у задньому відділі тонкого і товстого кишечника гельмінтів родів *Echinostoma*, *Echinoparyphium*, *Hypodermaeum*, які належать до підряду *Echinostomata*, класу *Trematoda*, типу *Plathelminthes*. Захворювання супроводжуються розладами травного каналу, різким схудненням, нерідко загибеллю зазвичай молодняка птиці віком до 3–4 міс. Особливістю будови тіла ехіностоматид є наявність **адорального диска**. *Echinostoma revolutum* (гр. *echinos* – колючий, *stoma* – рот, *revolve* – повертатись), у довжину 7–12 мм, на адоральному диску 35–37 гачечків. *Echinoparyphium recurvatum* (гр. *echinos* – колючий, *parife* – край, *recurvatus* – вигнутий назад), 2–5 мм у довжину, на адоральному диску 45 гачечків, розташованих у два ряди.

Hypoderaeum conoideum, довжиною 8–11 мм, на слабо розвинутому адоральному диску 47–53 дрібних гачечків, розташованих у два ряди. Ехіностоматиди біогельмінти. Проміжні хазяї – прісноводні молюски родів *Lymnaea*, *Radix*, *Galba*, додаткові – ті ж роди молюсків, жаби, пуголовки. Інвазійна личинка – метацеркарій.

ЕХІНОХАЗМОЗ – захворювання спричинене трематодами *Echinostomus perfoliatus* із родини *Echinostomatidae*, які паразитують у кишечнику птахів і ссавців (свиней, собак та ін.). *E. perfoliatus* – це дрібний паразит (3–4 мм), тіло якого вкрите шипиками. На адоральному диску розміщуються 24 гачечки. Черевний присосок знаходиться у передній третині тіла. Яйця овальні, великі (0,05–0,11 мм). У розвитку ехінохазмусів приймають участь проміжні хазяї – прісноводні молюски ряду *Melania* та додаткові – прісноводні риби (щука, карась та ін.). Дефінітивні хазяї заражаються під час поїдання сирої риби, ураженої метацеркаріями *E. perfoliatus*.

ЕХІНУРІОЗ – захворювання домашніх і диких качок та гусей, які спричинюються гельмінтами виду *Echinuria uncinata* з підряду *Spirurata*, класу *Nematoda*, що паразитують у залозистому шлунку птахів. Ехінурії розміром 16,6 мм. Кутикула тіла має поперечну покресленість та дві пари поздовжніх рядів дрібних гострих гачечків. Стравохід має м'язовий та залозистий відділи. Спікули різні за до-

вжиною та формою. Розвиваються ехінурії за участі проміжних хазяїв – дафній (*Dafnia pulex*, *D. magna*).

Ж

ЖИГАЛКИ – кровосисні комахи із родини справжніх мух (*Muscidae*), що належать до ряду *Diptera* класу *Insecta* типу *Arthropoda*. Важливе ветеринарне значення, як проміжні хазяї деяких видів гельмінтів, переносники збудників інвазійних та інфекційних хвороб, а також докучливі мухи і подразники цілісності шкіри та видимих слизових оболонок є представники родів: *Stomoxys*, *Haematobia*, *Lyperosia*. Найбільш поширені види: *S. calcitrans* (гр. *stoma* – рот, *oxys* – гострий, *calcitre* – брикати) – осіння жигалка; *H. atripalpis* (гр. *haema* – кров, *bios* – життя) – кінська жигалка, *H. stimulans* (лат. *stimulare* – поганяти) – коров'яча жигалка, *H. irritans* (лат. *irritator* – збудник, подразник) – мала коров'яча жигалка, *L. titilans* (гр. *liperos* – сумний, лат. *titillatio* – збудження) – південна коров'яча жигалка. Відомо, що мухи із роду *Haematobia* виконують роль переносників збудників сибірки, туберкульозу, бруцельозу та ін. інфекційних хвороб, а також проміжні хазяї парафілярій – круглих гельмінтів із підряду *Filariata*. Див. **зоофільні мухи**.

ЖОВТОЧНИКИ – жовткові залози трематоди і цестод, які постачають яйця поживними речовинами (лат. *glandula* – залоза, *vitel-lus* – жовтковий).

ЖУЖАЛЬЦЯ – пара невеликих придатків задньогрудей (рудиментарні залишки задніх крил комах із ряду *Diptera*), які служать для збереження рівноваги у польоті (гр. *halter* – вага, гиря).

3

ЗАЛОЗНИЦЯ – див. *демодекоз*.

ЗАХРЯЛОВ ЯКІВ МИКОЛАЙОВИЧ – вчений-паразитолог, доктор біологічних наук, професор. Працював у Дніпропетровському сільськогосподарському інституті (нині Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет) професором кафедри зоогієни, основ ветеринарії і акушерства, завідуючим кафедри епізоотології і паразитології сільськогосподарських тварин з 1977 по 2004 роки. Оpubлікував понад 120 наукових робіт, навчальних посібників, рекомендацій виробництву. Вперше в Україні виявив збудника олуланозу свиней виду *Ollulanus suis* і підтвердив це захворювання, у різних типах свиного господарств Дніпропетровщини.

ЗООНОЗИ – захворювання інфекційної та інвазійної природи, які є спільними для тварин і людини.

ЗООПАРАЗИТИ – паразитичні організми тваринного походження, які спричиняють *інвазійні хвороби*. Наприклад, фасціола – гельмінт, бабезія – найпростіший одноклітинний.

ЗООФІЛЬНІ МУХИ – комахи, які належать до ряду *Diptera* підряду *Brachycera* (коротковусі). Ветеринарне значення мають представники трьох родин: *Mus-*

cidae (справжні мухи), *Calliphoridae* (сині і зелені м'ясні мухи), *Sarcophagidae* (сірі м'ясні мухи). Мухи небезпечні як переносники збудників інфекційних та інвазійних хвороб, а також як проміжні хазяї гельмінтів і паразити тварин, що спричиняють міази (вольфартиоз та ін.). Із родини справжніх мух найбільш поширені кімнатна та хатня муха (*Musca domestica* і *M. stabulans*), осіння жигалка (*Stomoxys calcitrans*), коров'яча жигалка (*Hemathobia stimulans* та *Liperosia irritans*) і коняча жигалка (*Hemathobia atripalpis*). М'ясні мухи (падальні) із родини *Calliphoridae* як правило, розмірами більші за кімнатних, синього або зеленого кольору з металевим блиском. Живляться м'ясними, рибними та іншими багатими на білки продуктами, а також гнилими овочами і фруктами. Личинки сірих м'ясних мух виду *Wohlfarthia magnifica* із родини *Sarcophagidae* є причиною захворювання тварин *вольфартиозом*.

І

ІДІОСОМА – тіло (тулуб) іксових кліщів, яке залежно від фази розвитку і ступеня насиченості кров'ю змінюється у розмірах. У самок дорсально на передній частині ідіосоми розміщений хітиновий щиток, у самців він займає всю спинну ділянку.

ІЗОСПОРОЗ СВИНЕЙ – захворювання, яке спричинюється збудником *Isospora suis* підродини *Isosporinae*, родини *Eimeriidae*, класу *Sporosoa*, типу *Apicomplexa*. Важко хворіють поросята з 2-тижневого до 6-місячного віку, з ознаками стійких проносів, прогресуючого схуднення, високою летальністю. *Isospora suis* – одноклітинний паразит. Інвазійний елемент – ооциста з одношаровою прозорою оболонкою, всередині якої міститься дві спороцисти з чотирма спорозоїтами у кожній. Ізоспори – моноксенні паразити, їх біологія аналогічна розвитку еймерій (*спорогонія* – екзогенно, *мерогонія* і *гаметогонія* – ендогенно).

ІКСОДОВІ КЛІЩІ – кліщі, які належать до родів *Ixodes* (гр. *ixodes* – чіпкий), *Dermacentor* (шкіроріз), *Hyalomma* (склоок від гр. *hyaos* – скло, *omma* – око), *Haemaphysalis* (кроволюб), *Rhipicephalus* (віялоголов), *Voophilus* (біколюб), родини *Ixodidae*, підряду *Parasitiformes* – тимчасові паразити тварин і людини. Ветеринарне значення іксові кліщі мають не

лише як небезпечні кровососи, але й переносники збудників інвазійних (бабезіозу, тейлеріозу, анаплазмозу) та деяких інфекційних захворювань тварин. У процесі свого індивідуального розвитку (онтогенезу) іксові кліщі проходять послідовно такі фази: яйце, личинка, німфа, імаго. В Україні добре відомими є види: *I. ricinus*, *I. persulcatus*, *D. marginatus*, *Rh. bursa*, *B. calcaratus*.

ІМАГО – статевозрілі стадії розвитку членистоногих і гельмінтів (цестод), у трематод має власну назву – марита (лат. *imago* – вигляд, образ). Ознаки імаго – повне формування статевих органів і здатність до розмноження.

ІМАГІНАЛЬНІ ЦЕСТОДОЗИ захворювання, які спричинюються статевозрілими гельмінтами, що належать до класу *Cestoda* і паразитують переважно у просвіті кишечника.

ІМУНІТЕТ – здатність організму захищатись від генетично чужорідного, антигена білкової природи, шляхом вироблення власних клітин спротиву – антитіл (лат. *immunitas* – звільнення, визволення). За інвазійних захворювань розрізняють імунітет: *природний* або *вроджений*, *абсолютний* (стерильний), *нестерильний* (*премуніція*). Природний імунітет існує до конкретних збудників інвазій з моменту народження макроорганізму (напр. у коней до збудника бабезіозу великої рогатої худоби). Абсолютний імунітет виникає після перенесення захворю-

вання або імунізації тварини і зберігається за відсутності в організмі збудника хвороби. Нестерильний імунітет – **прему́ніція**.

ІНВАЗІЙНІ ХВОРОБИ – захворювання, спричинені паразитичними організмами (гельмінтами, найпростішими, кліщами і комахами).

ІНВАЗІЯ (лат. *invasion* – напад, вторгнення) – зараження організму тварини чи людини паразитами тваринного походження з подальшим розвитком паразитоза хазяїнних відносин.

ІНВАЗІЙНА СТАДІЯ – стадія життєвого циклу паразита, під час якої він здатний спричинити захворювання тварин.

ІНВАЗУВАННЯ – ураження сприйнятливого організму (тварини чи людини) збудником паразитарного захворювання, подолання ним захисних бар'єрів та розвиток патогенного процесу.

ІНДИФЕРЕНТНЕ СПІВІСНУВАННЯ – це співтовариство організмів, у якому кожен із них незалежний від інших, але водночас тісно зв'язаний з життям всього товариства (напр. ліс, жителі морського дна).

ІНСЕКТИЦИДИ – засоби боротьби з комахами (лат. *insectum* – комаха, *caedere* – убивати). Інсектициди можуть мати хімічне чи рослинне походження.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ІНВАЗІЇ – кількість паразитів в організмі тварини. Визначається у відносних показниках (екземплярах) інвазійних елементів (яець, личинок) за результатами паразитологічних досліджень, що може опосередковано свідчити про інтенсивність інвазії.

ІНФЕСТАЦІЯ – паразитарне захворювання, збудник якого відноситься до типу Членистоногих.

ІНФУЗОРІЇ – найпростіші одноклітинні організми, органами руху яких є війки, що рівномірно або нерівномірно вкривають їх тіло.

ІНЦИСТУВАННЯ – процес утворення оболонки одноклітинними найпростішими організмами для забезпечення збереження життєздатності у несприятливих умовах зовнішнього середовища.

ІХТІОФТИРІОЗ – захворювання прісноводної, ставкової та морської риби, яке спричинюється інфузоріями виду *Ichthyophthyrus multifiliis*, родини *Ophryoglenidae*, класу *Ciliophora*, типу *Ciliata*. *I. multifiliis* мають кулясту або яйцеподібну форму, діаметр – до 1 мм. Тіло вкрите меридіально розміщеними війками. Іхтіофтирії розмножуються поза організмом риби у цисті. Дочірні особини («бродяжки»), що покинули цисту, плавають, нападають на рибу, проникають у її тканини, пошкоджують шкіру, порушують шкірне і зяброве дихання.

К

КАМЕРА МАК-МАСТЕРА – прилад для підрахунку кількості яєць гельмінтів в 1 г фекалій. Камера представляє з себе два скельця, між якими є простір, куди заправляють досліджувану суспензію фекалій. Підрахунок яєць проводять у сітці, нанесеній на верхнє скельце.

КАПІЛЯРІОЗ – захворювання багатьох видів тварин спричинене паразитуванням гельмінтів роду *Capillaria*, які належать до родини *Capillariidae*, класу *Nematoda*, типу *Nemathelminthes*. Збудники паразитують у різних відділах травного каналу.

КВАРТИРАНСТВО – односторонньо вигідна форма співіснування двох організмів, коли один із них використовує іншого як тимчасовий притулок. Наприклад, малоплідні риби (гірчак) відкладають ікру в мантийну порожнину моллюсків, де вони захищені від ворогів. Молодь риби, з'явившись на світ – покидають її.

КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ ЛАБОРАТОРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ – з'ясування рівня ураженості тварин інвазійними елементами, визначення *інтенсивності інвазії*. Для цього користуються певними методами лабораторної діагностики (за гельмінтозів – метод В. М. Трача, Мак-Мастера; за еймерозів – метод М. Ф. Манжоса і А. В. Сумцова та ін.).

КІНЕТОПЛАСТ – скупчення базальних тілець в організмі джугитикових одноклітинних з класу *Mastigophora* (лейшманії, трихомонади). Від кінетопласту бере початок *аксостиль*, що має вигляд короткого товстого шипа, який проходить через усе тіло і закінчується за його межами.

КЛІЩІ – безхребетні членистоногі організми, які паразитують на тілі тварин як *постійні паразити* (ряд *Acariformes*), спричинюючи захворювання (акарози) або як *тимчасові паразити* (ряд *Parasitiformes*), що слугують переносниками збудників інвазійних та інфекційних захворювань. Кліщі цих рядів належать до класу *Arachnoidea* (паукоподібні), типу *Arthropoda*.

КЛОНОРХОЗ – захворювання домашніх і диких м'ясоїдних, спричинене гельмінтом виду *Clonorchis sinensis* (гр. *klon* – галузь, *orchis* – насінник; лат. *sinensis* – китайський) з родини *Opisthorchidae*, класу *Trematoda*, типу *Plathelminthes*. Збудник паразитує у жовчному міхурі, жовчних ходах печінки та підшлунковій залозі. Захворювання супроводжується розладами травлення, схудненням. Хворіють люди. *Clonorchis sinensis* (двоустка китайська) має плоске тіло, довжиною 10–20 мм, шириною 2–4 мм. На передньому кінці – ротовий присосок, черевний присосок знаходиться на межі передньої і задньої половин тіла. Яйця дрібні (0,026×0,012 мм), жовтуватокоричневі з кришечкою і потов-

шенням шкаралупи на протилежних полюсах, зрілі. Розвиваються клонорхиси за участі проміжних хазяїв – прісноводних моллюсків і додаткових – корошових риб, прісноводних раків. Інвазійна личинка – *метацеркарій*.

КНЕМІДОКОПТОЗ – захворювання свійських і диких птахів, що викликається паразитування під роговим шаром неопереної частини ніг або голови коростяних кліщів *Knemidocoptes mutans*. Хворіють птахи старше року.

КОКСА – проксимальний (перший) членок ноги членистоногих (лат. *coxa* – стегно).

КОКЦИДІДОЗИ – захворювання, спричинені паразитичними одноклітинними з типу *Apicomplexa*, класу *Sporozoa*, ряду *Coccidiida* і родини *Eimeriidae*.

КОКЦИДІОЗИ – захворювання різних видів тварин, а також людини, які спричинюються одноклітинними найпростішими, що належать до ряду *Coccidiida*, родини *Eimeriidae*, підродина *Eimeriinae*. Див. *еймеріози*.

КОКЦИДІОСТАТИЧНІ ПРЕПАРАТИ – хіміотерапевтичні препарати, які затримують розвиток збудників кокцидідозів на стадіях, що розвиваються в кишечнику, аж до припинення їх існування.

КОКЦИДІОЦИДНІ ПРЕПАРАТИ – хіміотерапевтичні препарати, які знищують (лат.

caedo – вбиваю) збудників кокцидіозів в організмі хазяїна.

КОМАХИ – членистоногі організми (тип *Arthropoda*), що належать до класу *Insecta* (комахи), ряду *Diptera* (двокрилі комахи), підрядів *Nematocera* (довговусі) та *Brachicera* (коротковусі). У класі комах відомі дві групи: 1) *Holometabola* (комахи з повним перетворенням), куди належать родини *Culicidae* (комахи), *Simuliidae* (мошки), *Ceratopogonidae* (мокреці), *Psychodidae* (москіти) з підряду *Nematocera*; родини *Tabanidae* (гедзі), *Hypodermatidae* (підшкірні оводи), *Gastrophylidae* (шлункові оводи), *Oestridae* (носоглоткові оводи), *Muscidae* (справжні мухи), *Calliphoridae* (падальні мухи), *Sarcophagidae* (сірі мясні мухи), *Hypoboscidae* (кровососки) з родини *Brachicera*, а також ряд *Siphonaptera* (блохи) і 2) *Hemimetabola* (комахи з неповним перетворенням), до якої відносяться представники рядів *Mallophaga* (волосовики, пухо- та пероїди), *Siphunculata* (воші), *Hemiptera* (блощиці). У дорослих комах (імаго) тіло складається з голови, грудей (передньо-, середньо- і задньогрудей) та черевця, поділеного на сегменти. Три пари кінцівок, кріпляться до вентральної сторони кожної із частин грудей, а з дорсальної сторони до середньо- і задньогрудей – по парі крил. Розвиток з повним перетворенням – коли комаха проходить фази личинки, лялечки та імаго, *неповне* – розвиток без стадії лялечки.

КОМАРІ – членистоногі, представники класу *Insecta* (**комахи**) ряду *Diptera* (двокрилі) підряду *Nematocera* (довговусі), родини *Culicidae* (лат. *aculeus* – жало). Ветеринарне значення мають комарі родів *Aedes*, *Culex*, *Anopheles*, які є не лише небезпечними кровососами, але й переносниками багатьох збудників хвороб тварин і людини (філяріатозів, анаплазмозів, малярії, інфекційної анемії коней, міксоматозу кролів, бруцельозу, сибірки та ін.). Для комарів характерний гетеротропізм: яйця, личинки, лялечки живуть у воді чи вологому ґрунті, а імаго – в повітрі, а також двоєке живлення: самки – соком рослин і кров'ю теплокровних, а самці лише рослинними соками. Тривалість життя самок комарів від 1–2 до 17–18 гонотрофічних циклів, а самців – 10–15 діб. У комарів струнке видовжене тіло до 4–11 см, сірого, коричневого, жовтого або чорного кольору. На невеликій округлій голові фасеточні очі, які майже сходяться на тім'ї. Ротовий апарат колючо-сисного типу. Ноги довгі, закінчуються двома кігтками. Комарі – комахи з *повним перетворенням*. Самки комарів роду *Aedes* відкладають яйця у вологий ґрунт, а родів *Anopheles* і *Culex* – у стоячі водойми. Через 2–8 діб в яйці формується личинка і воно стає стійким до висушування та низьких температур, тому легко перезимовує. У личинок довгасте тіло, вкрите дрібними волосками, яке складається з голови, грудей і черевця. Вони дихають атмосферним повітрям, мають у розвитку чотири стадії та перетворюються

на рухливу лялечку у вигляді коми, яка тримається біля поверхні води.

КОМЕНСАЛІЗМ (нахлібництво) – односторонньо вигідна форма співіснування, коли один організм живиться рештками поживи іншого, використовує його для захисту або як засіб для переміщення, не завдаючи йому шкоди (риба-прилипала і акула).

КОНКУРЕНЦІЯ – форма співіснування, за якої організми конкурують за місце заселення, рівень засвоєння поживних речовин, послаблюючи репродукцію один одного. Напр., фасціоли та дикроцелії, різні види кишкових стронгілат.

КОН'ЮГАЦІЯ – статевий процес інфузорій (лат. *conjugatio* – з'єднання, зв'язок), під час якого відбувається передача (обмін) генетичної інформації між двома, тимчасово об'єднаними між собою «містком», особинами.

КОПУЛЯЦІЯ – статевий процес (лат. *copulatio* – поєднання, злиття) одноклітинних найпростіших, за якого відбувається злиття ядер і цитоплазми гамет (ізо- або анізогамет) та утворення зиготи.

КОРАЦИДІЙ – личинка, яка формується в яйцях цестод, що належать до ряду *Pseudophyllidaea* – стьожаків.

КОРОСТА – загальна назва захворювань, спричинених кліщами, постійними паразитами, які належать до ряду *Acariformes*.

КРИВЕЛІОЗ – захворювання кіз, рідше овець, спричинене личинками підшкірного овода виду *Crivellia silenus* (козляк), що належить до родини *Hypodermatidae*, класу *Insecta*, типу *Arthropoda*. Личинки овода паразитують у підшкірній клітковині ділянки спини та попереку, де з'являються норицеві капсули, з яких витікає гнійний ексудат. *Crivellia silenus* – комаха довжиною 11–15 мм, з великою головою і складними очима. Розвиток кривелій подібний до гіподерм великої рогатої худоби. Див. **гіподермоз великої рогатої худоби**.

КРИПТОСПОРИДІОЗ – зоонозне, частіше з гострим перебігом захворювання молодняка великої рогатої худоби та інших ссавців, яке спричинюється збудниками з родини *Cryptosporidiidae*, що уражують слизову оболонку тонкого кишечника. Проявляється діареєю, різким схудненням та нерідко загибеллю тварин. На криптоспоридіоз хворіють майже 30 видів тварин, а також людина. Криптоспоридії – екстрацитоплазматичні паразити. Із чотирьох відомих видів криптоспоридій у ссавців, у тому числі людини, паразитують *Cryptosporidium muris* та *Cr. parvum*. Ооцисти криптоспоридій мають овальну або кулясту форму, вкриті щільною оболонкою. Розміри їх становлять 3–5 мм у діаметрі. В ооцисті

знаходиться лише 4 спорозоїти без спороцисти і залишкове тіло. Криптоспоридії розвиваються за типом моноксенних паразитів: шизогонія (мерогонія), гаметогонія та спорогонія. Інвазійні ооцисти криптоспоридій з кормом, молоком чи водою потрапляють у травний канал, у верхньому відділі тонкого кишечника розпадаються й у порожнину кишечника вже виходять чотири спорозоїти, які рухаються в напрямку ентероцитів, досягаючи зони мікрроворсинок. Не занурюючись у цитоплазму епітеліальних клітин, вони формують паразитиформну вакуолю, усередині якої спорозоїт стає трофозоїтом, а згодом в ній утворюється меронт, заповнений мерозоїтами.

КРОВСОСКИ – комахи, **постійні паразити** тварин, які належать до типу *Arthropoda*, класу *Insecta*, підряду *Pupipara* (лялечкоподні), родини *Hippoboscidae*. ветеринарне значення мають види *Melophagus ovinus*, *Hippobosca equine*, *H. canis*, *H. camelina*. На птиці паразитують, кровососки з роду *Ornithomyia*. Найбільш небезпечною вважають кровососку овець – *Melophagus ovinus* (гр. *melon* – дрібна рогата худоба, *phagein* – живитись, *ovinus* – вівця), яку називають рунцем. Паразитуючи на вівцях рунці спричинюють захворювання **мелофагоз**.

КРУСТАЦЕОЗИ – захворювання ставової риби, спричинене паразитичними ракоподібними з класу *Crustacea*.

Л

ЛАРВАЛЬНІ ЦЕСТОДОЗИ – захворювання, які спричинюються личинковими стадіями (лат. *larva* – личинка) представників класу *Cestoda*. Назва захворювання походить від типу личинкової стадії цестоди (напр. цистицерк – цистицеркоз; ценур – ценуроз, ехінокок – ехінококоз і т. п.).

ЛАРВОЦИСТА – личинкова стадія *цестод*, яка розвивається в організмі проміжного хазяїна (цистицерк, цистицеркоїд, ценур, ехінокок, альвеокок).

ЛАТЕНТНИЙ ПЕРЕБІГ ЗАХВОРЮВАННЯ – патологічний процес, який перебігає без прояву клінічних ознак (лат. *lateens* – скритий, невидимий).

ЛАУРЕРІВ КАНАЛ – коротка трубка, що починається отвором на спинному боці трематоди, через яке відбувається спарювання.

ЛЕЙШМАНІОЗ – трансмісивне, природно-осередкове захворювання тварин і людини, яке спричинюється збудниками *Leishmania tropica* та *L. donovani*, що належать до родини *Trypanosomidae*, класу *Mastigophora*, типу *Sarcomastigophora*. Розрізняють лейшманіоз шкірний і вісцеральний (внутрішній). Збудники передаються від хворих до здорових організмів москітами (*Phlebotomum papatasi*, *Ph. sergenti*, *Ph. caucasica*). *L. tropica* парази-

тує у клітинах шкіри та регіональних лімфатичних вузлах; *L. donovani* уражує клітини печінки, селезінки, кісткового мозку, лімфатичних вузлів, крові. Збудники морфологічно ідентичні: округло-овальної форми, розмір 2–5×1–3 мкм, в центрі тіла або збоку розміщене ядро, поряд – **кінетопласт**, у вигляді округлого тільця. В організмі москітів, а також на живильних середовищах лейшманії набувають довжини до 10–12 мкм, а від кінетопласта виростає джгутик.

ЛЕРНЕОЗ – захворювання ставової риби, яке спричинюється членистоногими ракоподібними із класу *Crustacea* виду *Lernaea cyprinacea*, що паразитує у карасів та *L. elegans* – у коропів, амурів товстолобиків і призводить до масової загибелі мальків та цьоголіток. Збудники довжиною 12–15 мм, на головному кінці мають два виступи, якими вони проникають у шкіру риби, фіксуючись в м'язах.

ЛИЧИНКА – стадія постембрионального розвитку організмів, що належать до тваринного світу. Може бути декілька личинок стадій у організмів зі складним **метаморфозом** (*трематоди*, *комахи*).

ЛІГУЛЬОЗ – захворювання риби, переважно коропової, яке спричинюєть плероцеркоїди – інвазійні личинки цестоди *Ligula intestinalis*, що паразитують у черевній порожнині. Риба виснажується, має здуте черевце, плаває

близько під поверхнею води, часто на боці або й черевцем вверх. *Ligula intestinalis* – стьожак до 2 м довжиною, тіло не почленоване (лат. *ligula* – язичок, *intestinum* – кишка), на сколексі – дві **ботрії**. Паразитуює в тонкому кишечнику рибоїдних птахів.

ЛІНОГНАТОЗ – захворювання, яке спричинюють **воші** з роду *Linognathus* (гр. *lion* – льон; *gnathos* – щелепа).

ЛІГАМЕНТ – тонкостінний мішкоподібний утвір, який міститься в **метасомі** самок акантоцефал, розміщуючись по всій його довжині. В лігаменті вільно плавають яйцеклітини, формуються і дозрівають після запліднення яйця, а також розміщуються органи яйцевивідного апарату (матковий дзвін, яйцепроводи, матка, піхва).

ЛЯЛЕЧКОРОДНІ КОМАХИ – ті, що належать до ряду двокрилих – *Diptera*, підряду *Pipirara* (лат. *pupa* – лялька, *parere* – народжувати). Ветеринарне значення мають комахи з родини *Hipoboscidae*, напр., кровососка кінська – *H. equina*. Див. **кровососки**.

ЛЯМБЛІОЗ (син. гіардіоз) – захворювання м'ясоїдних та людини, спричинене одноклітинним паразитом *Lambliia intestinalis*, що локалізується у верхньому відділі тонкого кишечника. Лямблії існують у 2 формах: вегетативній (рухова) та формі цисти (нерухома). Вегетативна форма лямблії має 4 пари джгутиків і присмоктувальний диск, за допомогою

якого вона кріпиться до слизової оболонки тонкого кишенику. Зараження тварин і людини відбувається орально при споживанні їжі та води, що містить цисти. Захворювання перебігає з ознаками ураження кишечника, можливий розвиток atopічного дерматиту.

М

МАКРАКАНТОРИНХОЗ – захворювання свиней, спричинюване колючоголовими червами, які належать до типу *Acanthocephales*, родини *Oligacanthorhynchidae*, що паразитують у тонкому кишечнику. На макраканторинхоз можуть хворіти дикі кабани, бурундуки, білки. Випадково заражаються собаки, худоба, ондатри, а також людина. Збудник – *Macracanthorhynchus hirudinaceus* – скреблик-велетень. Тіло його дещо розширене спереду. Довжина самців 7–15 см, самок – 38–68 см. Хоботок озброєний 36 гачками, розміщеними у 12 поздовжніх рядах. Яйця зрілі, темно-коричневі, довжиною 0,030–0,100 і шириною 0,051–0,056 мм за формою нагадують мигдальний горіх (зовнішня оболонка з численними виїмками). Розвиваються скреблики-велетні за участі проміжних хазяїв – хрущів, бронзівок, жувелиць, жуків-носорогів, жуків-гноювиків, у яких з личинки-**акантора** формується стадія **преакантели** та інвазійна – **акантела**.

МАКРОСКОПІЯ – метод дослідження, який проводиться неозброєним оком (гр. *makros* – великий, *skopeo* – дивитись). Цей метод застосовують при огляді паразитів, помітних для ока розмірів, а також під час посмертних розтинів трупів для виявлення у них патологічних змін.

МАЛОФАГОЗИ – захворювання, які спричинюють постійні ектопаразити з ряду *Mallophaga*, класу *Insecta*, типу *Arthropoda*. Збудники живуть і розмножуються на тілі специфічних хазяїв, живлячись епідермісом, виділеннями сальних залоз, пір'ям, пухом. Вони здатні споживати кров, лімфу, яка виступає із саден шкіри за її розчухування чи травмування. Ветеринарне значення мають представники трьох родин: волосовики – *Trichodectidae* (у ссавців), пухоїди – *Menoponidae* і пероїди – *Philopteridae* (у птиці). Хвороба супроводжується свербезом, випадінням шерсті, пір'я. Чисельність малофагів зростає в осінньо-зимовий період. Влітку, весною та у період линьки тварин їх кількість різко знижується.

МАНЕЖНІ РУХИ – кругові рухи по колу, які здійснюють тварини з ураженою центральною нервовою системою. Такий рух є характерним напр., у овець за **ценурузу**.

МАРИТА – статевозріла стадія у розвитку трематод, яка локалізується в організмі дефінітивних хазяїв (лат. *marita* – дружина).

МЕЛОФАГОЗ спричинюється паразитуванням на тілі овець безкрилих кровососок виду *Melophagus ovinus* (овечого рунця) і характеризується свербезом, дерматитами, зниженням шерстної продуктивності. Овечі кровососки можуть бути переносниками збудників інвазійних та інфекційних хвороб. *Melophagus ovinus* – ко-

маха з міцним тілом (до 7 мм у довжину) жовто-бурого кольору, густо вкритим волосками. Голова невелика, зі складними очима, щільно прилягає до грудей. Ротовий апарат колючо-сисного типу. Черевце широке, сплюснуте, на лапках ніг серпоподібні кігтики. Розвиваються кровососки на тілі тварин. Самки відроджують сформованих личинок, прикріплюючи їх до основи волоса секретом статевих залоз. Через 3–6 год. личинки перетворюються на лялечок, а за 5–10 діб стають статевозрілими кровососками. Паразитують самки 7–8 міс., за цей час відкладають 20–30 личинок.

МЕРОГОНІЯ (шизогонія) – стадія множинного безстатевого (агамного) розмноження одноклітинних, які належать до класу *Sporozoa* (гр. *meros* – частка, доля, *gonos* – народження, походження). У результаті багаторазового поділу ядра формується багатоядерна клітина – **меронт**, в якій знаходяться дочірні клітини – **мерозоїти**.

МЕРОЗОЇТ – рухлива стадія найпростіших одноклітинних, яка утворюється у результаті множинного безстатевого розмноження – **мерогонії**.

МЕРОНТ (шизонт) – багатоядерна клітина, яка утворюється у результаті множинного безстатевого поділу під час мерогонії – однієї із стадій розвитку деяких одноклітинних (еймерій, саркоцист, криптоспоридій та ін.).

МЕТАБОЛІЗМ – основний обмін речовин у живому організмі.

МЕТАМОРФОЗ – глибоке перетворення будови організму (або окремих його органів), яке відбувається в ході індивідуального розвитку (онтогенезу). У тварин в процесі метаморфозу (від гр. *metamorphosis* – перетворення) або метаболії – личинка перетворюється на дорослу особину. У життєвому циклі тварин, які розвиваються з метаморфозом, наявна хоча б одна личинкова стадія, під час якої організм істотно відрізняється від дорослої тварини, добуваючи організм у ході розвитку. Тварини за розвитку з метаморфозом на тих чи інших стадіях онтогенезу виконують різні функції, що сприяють збереженню або процвітанню виду.

МЕТАСОМА – задня частина тіла акантоцефал або власне тіло.

МЕТАСТРОНГІЛЬОЗИ СВИНЕЙ – захворювання, які спричинюються нематодами видів *Metastrongylus elongatus*, *M. puledotectus* та *M. salmi*, родини *Metastrongylidae*, підряду *Strongylata*, що паразитують у бронхах, частіше в середніх і задніх частинах легень та спричинюють кашель та утруднене дихання. Хворіють на метастронгільоз домашні та дикі свині. Збудники – ниткоподібні, білого кольору. Ротовий отвір прикривають дві трилопатеві губи. У самців (17–37 мм) статева бурса добре розвинена. У видів *M. elongatus* і *M. salmi*, спікули рівні, довгі, тонкі, темно-жовтого

кольору, закінчуються одинарним гачком. У *M. pudendatectus* – спікули короткі, на їх кінцях – подвійні гачки. У самок метастронгілосів (19–51 мм) вульва знаходиться на задньому кінці тіла, прикрита добре розвиненим кутикулярним клапаном. Метастронгіли – **біогельмінти**. Їх розвиток відбувається за участі проміжних хазяїв – дощових черв'яків видів *Lumbricus rubellus*, *Eisenia foetida*, *Bimastus tenins*, *Helodrilus foetidus*, *H. caliginosus* та ін.

МІЖПРОГЛОТИДНІ ЗАЛОЖИ – характерні утворення, в членах цестод із роду *Moniezia* – *M. expansa*, *M. benedeni*, *M. autumnalia*, які розміщуються по ширині їх переднього краю у вигляді розеток чи суцільної лінії і мають діагностичне значення у диференціації виду.

МЕЗОЦЕСТОЇДОЗ – гельмінтозне захворювання домашніх і диких м'ясоїдних, яке спричинюється паразитуванням у тонкому кишечнику цестод *Mesocestoidides lineatus* з родини *Mesocestoididae* класу *Cestoda*. Хворі частіше молодняк старше 3-місячного віку. *M. lineatus* – цестода до 2 м довжиною, сколекс з чотирма присосками, незброшений. Матка мішкоподібна. Мезоцестоїдеси – біогельмінти. Проміжні хазяї – панцирні кліщі роду *Shelorbitates*, в тілі яких формується личинка **цистицеркоїд**; додаткові хазяї – земноводні (амфібії), плазуни (рептилії), птахи, гризуни. Інвазійна личинка – **тетратиридій**. В циклі розвитку мезоцестоїдесів мо-

жуть приймати участь резервуарні хазяї (комахоїдні, деякі гризуни і хижаки, зокрема куниці).

МЕТАЦЕРКАРІЙ – інвазійна личинкова стадія трематод (дикроцеліумів, опісторхісів, ехіностром, простогонімусів і т. д.).

МІАЗИ – захворювання, спричинені личинками падальних зелених (родини *Caliphoridae*, роду *Lucilia*) і сірих м'ясних мух (родини *Sarcophagidae*), що розвиваються переважно у відкритих незахищених ранах тіла тварин і людини.

МІКРОНЕМА – структурне утворення цитоплазми деяких одноклітинних (гр. *micros* – малий, *nema* – нитка) з класу *Sporozoa*.

МІКРОПІЛЕ – ділянка витончення полярної оболонки ооцисти у деяких видів еймерій.

МІКРОСКОП – оптичний прилад, який складається із системи лінз, що дозволяє отримати збільшені зображення об'єктів, не помітних для неозброєного ока (гр. *micros* – малий, *skopeo* – бачити).

МІКРОСПОРИДИОЗ – захворювання, яке спричинюється мікроспоридіями – дрібними внутрішньоклітинними паразитами (гр. *micros* – малий, лат. *spora* – сім'я, гр. *eides* – вид), з родини *Nosematidae*, що паразитують на зябрах, внутрішніх органах, стінках кишечника морської і прісноводної риби. Проявляється ура-

женнями у вигляді цист розміром від 2 до 20 мм.

МІКРОФІЛЯРІЇ – личинки нематод із підряду *Filariata*, які локалізуються у кровоносній системі та тканинах ссавців – дефінітивних хазяїв паразитів (гр. *micros* – малий, *filum* – нитка).

МІРАЦИДІЇ – перша личинкова стадія розвитку трематод (гр. *meirakidion* – хлопчик). Тіло мірацидія пласке, видовжене, вкрите війками, розміщеними у 4-6 поздовжніх рядів. На передньому кінці тіла відкриваються залози, виділення яких полегшують занурення мірацидія у тіло проміжного хазяїна. Мірацидії виходять з яйця у воді, деякий час плавають, потім занурюються в тіло проміжного хазяїна (частіше моллюска) і перетворюються на спороцисту.

МІШЕРОВІ МІШЕЧКИ – цисти в м'язах тварин – кінцева стадія розвитку *саркоцист* в організмі проміжних хазяїв. Розмір та форма саркоцист залежать від виду паразита і місця їх паразитування.

МОКРЕЦІ – найдрібніші з кровосисних двокрилих комах, що належать до родини *Ceratopogonidae*, клас *Insecta*, ряд *Diptera*. Безпечними гематофагами є самки родів *Culicoides* і *Leptoconops*, які зустрічаються повсюдно. Найбільш відомими у ветеринарії є види *Culicoides pulicaris*, *C. nubilosus* та *Leptoconops borealis*. Мокреці (0,8–3 мм), дещо нагадують комарів. Голова нахилена

донизу, на ній пара великих фасеткових очей, пара почленованих вусиків, вкритих короткими волосками у самок і довгими – у самців та масивний хоботок колючосисного типу. Крила широкі, вкриті дрібненькими волосками, з характерним для кожного роду і виду рисунком. Ноги стрункі, лапки закінчуються парою кігтиків. Цикл розвитку мокреців завершується за 1–1,5 місяця. Самки після запліднення відкладають яйця в стоячі водойми або у вологу лісову підстилку. Личинки, які вилуплюються з яйця (15 мм) тричі линяють і перетворюються на рухливих лялечок, довжиною 5 мм, а потім – імаго. Зимують мокреці у фазі яйця та личинки.

МОЛЮСКИ – тип тварин з м'яким тілом, яке зазвичай міститься у вапняній мушлі. Молюски – водні або наземні організми. Багато видів моллюсків є проміжними хазяями гельмінтів.

МОНІЄЗІОЗИ – захворювання дрібної, великої рогатої худоби та інших жуйних, яке спричинюється паразитуванням в тонкому кишечнику гельмінтів, що належать до родини *Anoplocephalidae*, підряду *Anoplocephalata*, класу *Cestoda*. Хвороба характеризується пригніченням, проносами, анемією, нервовими явищами, відставанням у рості й розвитку. Частіше і важче хворіють молоді тварини. Збудники монієзіозу – великі цестоди молочного або жовто-білого кольору, які мають незброєний сколекс, широкі але короткі членики з подвійним на-

бором статевих органів і **міжпроглотидними залозами**. Статеві отвори відкриваються з кожного боку членика, утворюючи сосочки. *Moniezia expansa* – довжиною до 10 м і шириною члеників до 1,5 см, молочно-білого кольору, міжпроглотидні залози розеткоподібні (1–18 шт.). Паразитує в тонкому кишечнику овець. *Moniezia benedeni* – довжиною 4 м та шириною **стробіли** 2,5 см, жовто-біла, напівпрозора. Міжпроглотидні залози у вигляді суцільної смуги. Паразитує у тонкому кишечнику телят. Яйця моніезій сірі, 3–6–8-гранної форми, 0,06–0,08 мм у діаметрі, містять **онкосферу** у **грушоподібному апараті**. Моніезії розвиваються за участі ґрунтових кліщів з роду *Scheloribates*. В Україні це найчастіше вид *Sch. laevigatus* – дрібні, з макове зернятка кліщі, які живуть у прикореневій частині рослин. Інвазійна личинка моніезій, яка в них утворюється, називається цистицеркоїд.

МОНІТОРИНГ – комплекс наукових, технічних, та інших засобів, які забезпечують систематичний контроль (стеження) за станом та тенденціями розвитку природних, техногенних та суспільних процесів. Методологічно моніторинг – це проведення низки типових замірів досліджуваного об'єкта і подальший аналіз, оцінка, порівняння отриманих результатів для виявлення певних закономірностей, тенденцій у зміні їх динаміки.

МОНОТОМІЯ – розмноження одноклітинних простим поділом на два (гр. *monos* – один, *tome* – розріз, розсічення).

МОСКІТИ – дрібні двокрили кровососи, що належать до класу *Insecta*, ряду *Diptera*, родини *Psychodidae*. Ветеринарне значення мають представники родів: *Phlebotomus* і *Sergentomyia*. Москіти видів *Phlebotomus papatasi*, *Ph. sergenti*, *Ph. chinensis* частіше реєструються на півдні України. Тіло москітів (1,5–3 мм) густо вкрите жовто-коричневими дрібними волосками. Голова невелика, очі складні. Хоботок колючо-сисного типу. Груді горбаті. Крила широкі, вкриті волосками і у спокої підняті під кутом 40° до осі тіла, що відрізняє їх від інших двокрилих гематофагів. Ноги довгі, тонкі, лапки закінчуються парною кігтиків. Розвиток москітів не пов'язаний з водою. Запліднені самки після живлення кров'ю теплокровних, відкладають яйця у вологі органічні рештки, нори гризунів чи дупла дерев або приміщення для тварин. Під час **метаморфозу** личинки (вкриті волосками, дрібні, чорні черв'яки) чотири рази линяють і перетворюються на лялечок. Цикл розвитку москітів завершується виходом імаго за 7–8 тижнів. Різні види за сезон дають 1–3 генерації.

МОШКИ – дрібні двокрили комахи з класу *Insecta*, ряду *Diptera*, родини *Simuliidae*. В окремих регіонах країни, особливо біля річок і в лісах, мошки є одним із найважливіших компонентів гнусу. За

масового нападу на тварин вони спричинюють захворювання симуліотоксикоз. Ветеринарне значення мають види *Simulium gale-ratum*, *S. columbacense*. Це докучливі гематофаги та переносники збудників інфекційних й інвазійних хвороб. Мошки – дрібні (2–6 мм) комахи чорного, сірого або темного-синього кольору. Голова їх дещо сплюснена спереду назад і підігнута до нижньої сторони грудей. Очі складні, хоботок колючо-сисного типу у самок та лижучого – у самців. Крила широкі, овальні, прозорі. Ноги товсті, короткі, лапки закінчуються парою кігтиків. Після запліднення самки живляться кров'ю і відкладають яйця у швидкоплинні ділянки річок, струмки. Через 4–14 діб з них вилуплюються личинки, які після п'яти льненок формують кокон та заляльковуються. За 2–3 тижні із лялечок, які піднімаються на поверхню води з повітрям, вилітає сформована мошка. Впродовж року мошки дають 4 і більше генерацій. Зимують у фазі яйця та личинки.

МУЛЬТИЦЕПТОЗ – захворювання домашніх і диких м'ясоїдних, спричинене паразитуванням у тонкому кишечнику гельмінтів класу *Cestoda*, ряду *Cyclophyllidae*, підряду *Taeniata*, виду *Taenia multiceps* (син. *Multiceps multiceps*). *Taenia multiceps* – ціп'як до 1 м довжиною, на сколексі дворядна корона з 22–32 гачків, тіло має 200–250 члеників. У зрілому членику від медіанного стовбура матки з кожного боку відходить по 9–26 бокових гілок.

Мультицепси біогельмінти. Проміжні хазяї – вівці, рідше велика рогата худоба, випадково людина. Личинка – ценур. Локалізується в головному, рідше спинному мозку проміжних хазяїв. Див. **ценуроз церебральний**.

МУТУАЛІЗМ – взаємовигідне і взаємозалежне співіснування двох організмів. Класичним прикладом мутуалізму організмів є інфузорії та мікроорганізми, що розщеплюють рослинну клітковину у рубці жуйних тварин.

МУХИ – комахи належать до типу *Arthropoda* (членистоногі), ряду *Diptera*, підряду *Brachycera* (коротковусі). Ветеринарне значення мають представники трьох родин: *Muscidae* (справжні мухи), *Calliphoridae* (сині та зелені м'ясні мухи), *Sarcophagidae* (сірі м'ясні мухи). Див. **зоофільні мухи**.

МЮЛЕРІОЗ – гельмінтозне захворювання овець і кіз, спричинене паразитуванням в дрібних бронхах, альвеолах та альвеолярних ходах нематод виду *Muellerius capillaris*, родини *Protostrongylidae*, підряду *Strongylata*. *M. capillaris* – тонкі, ниткоподібні нематоди довжиною 12–30 мм. У самця невелика статева бурса та дві рівні спікули. У зовнішнє середовище виділяються личинки 1-ї стадії. Мюлерії – біогельмінти. Проміжні хазяї наземні молюски родів *Helix*, *Succinea* і слимаки родів *Limax*, *Agriolimax* та *Arion*. Інвазійна личинка – 3-ї стадії.

Н

НАБУТИЙ ІМУНІТЕТ – стійкість до збудника інвазії (інфекції), яка розвивається в організмі хазяїна після перенесеного захворювання (зумовлює *премуніцію*).

НАГАНА – інвазійна хвороба свійських тварин, що викликається найпростішими *Trypanosoma brucei* й характеризується лихоманкою та набряками. Поширена в Африці. Переносниками збудника є мухи це-це, можлива передача мухами жигалками.

НАНОФІСТОЗ – гельмінтоз м'ясоїдних тварин, а також людини, що спричиняється трематодою *Nanophyetus salmincola*, родини *Heterophyidae*. Гельмінт паразитує в тонкому кишечнику, проміжними хазяями є різноманітні моллюски, додатковими – риби, у яких уражають м'язи тіла, плавці, голову та внутрішні органи.

НЕМАТОДИ – круглі гельмінти класу *Nematoda*, типу *Nemathelminthes*. Двосторонньосиметричні первиннопорожнинні без справжньої сигментації черви з сильно витягнутим у довжину та круглим у поперечнику тілом. Гео- та біогельмінти, роздільностатеві.

НЕМАТОДОЗИ – група гельмінтозних захворювань різних видів тварин, а також людини, які спричинюються круглими паразитичними червами. Збудники нематодозів, залежно від виду, ло-

калізуються у різноманітних органах і тканинах організму. Найчастіше їх реєструють у травному каналі. Збудниками нематодозних захворювань тварин найчастіше є представники таких підрядів цього класу: *Strongylata*, *Ascaridata*, *Oxyurata*, *Trichurata*, *Spirurata*, *Filariata*, *Rhabditata*, *Dioctophymata*.

НЕМАТОДІРОЗ спричинюють гельмінти видів *Nematodirus filicollis* і *N. spathiger*, які належать до родини *Trichostrongylidae*, підряду *Strongylata*, класу *Nematoda*, що паразитують у тонкому кишечнику овець. Довжина тіла цих нематод – 0,7–3 см. Бурса самця складається з двох широких латеральних лопатей і ледве помітної дорсальної. Спікули довгі, ниткоподібні. Рульок відсутній. Хвостовий кінець у самки короткий, зрізаний, з тонким шипом. Вульва відкривається у задній третині тіла. Нематодіруси – геогельмінти. Личинка до інвазійної третьої стадії формується в яйці у зовнішньому середовищі. Інвазійні личинки стійкі до висушування впродовж 6 місяців і багаторазового заморожування та розморожування.

НЕОАСКАРОЗ – захворювання великої рогатої худоби, яке спричинюється нематодами *Neosascaris vitulorum*, родини *Anisakidae*, підряду *Ascaridata*, класу *Nematoda*, які паразитують в тонкому кишечнику, інколи в сичузі. Хворіють переважно телята віком від 2 тижнів до 4 місяців. *N. vitulorum* – великі (11–30 см), жовтуваті не-

матою. Рот оточений трьома губами, стравохід має розширення у місці переходу в кишечник. На хвостовому кінці самців 27 пар пре- і 7 пар постанальних сосочків, спікули дві, рівні. Заражаються тварини аліментарно інвазивними яйцями, в яких містяться личинки 2-ї стадії. Можливе утробне і трансмамарне зараження телят. Розвиток неоаскарид – гепато-пульмональний, його термін – 43 дні. Живуть неоаскариди 3–4 місяці.

НІМФА – одна із стадій розвитку членистоногих класів *Arachnida* та *Insecta*, які не мають повноцінної сформованої статевих апарату.

НОЗЕМОЗ БДЖІЛ – хвороба, яка спричинюється одноклітинним збудником *Nosema apis*, що належить до родини *Nosematidae* ряду *Nosematida* типу *Microspora* і характеризується порушенням функції кишечника. Спори *Nosema apis* яйцеподібної форми розміром $4,5-7,5 \times 2-3,5$ мкм з гладкою або злегка хвилястою триконтурною оболонкою, яка має мікропіле і полярні гранули. Бджоли заражаються ноземами при заковтуванні спор, які проникають у цитоплазму або ядро епітеліальних клітини кишечника і розмножуються простим поділом. Формуються меронти, далі – споронти, потім – споробласти і нарешті – спори. Генерація завершується за 2–3 доби.

НОТОЕДРОЗ – захворювання м'ясоїдних, яке спричинюється

кліщами *Notoedres cati* з родини *Sarcoptidae* класу *Arachnida* типу *Arthropoda*, що паразитують в епідермальному шарі шкіри. Тіло *N. cati* округле (0,14–0,45 мм). Анус у самців і копулятивний отвір у самок знаходяться дорсально. Розвиток нотоедресів проходить стадії яйця, личинки, протонімфи, телеонімфи, імаго за 2–2,5 тижні.

НОТОКОТИЛІДОЗИ спричинюються гельмінтами видів *Notocotylus attenuatus* та *Catantropis verrucosa* родини *Notocotylidae* класу *Trematoda* типу *Plathelminthes*, що локалізуються в сліпій і прямій кишках водоплавної птиці, іноді в куриних. Збудники дрібні (1–7 мм), з заокругленими краями. Черевний присосок відсутній. На вентральній стороні тіла розміщуються шкірні залози у два або три ряди, що залежить від виду паразита.

О

ОКСІУРАТОЗИ – захворювання, які спричинюються нематодами, що належать до підряду *Oxurata*. Паразитують у товстому відділі кишечника ссавців і птиці. Найбільше поширені в Україні такі захворювання, як: **оксіуроз** коней, **псалуроз** кролів і **гетеракоз** птиці.

ОКСІУРОЗ спричинюється гельмінтами *Oxuris equi* з родини *Oxuridae*, підряду *Oxurata*, класу *Nematoda*. Паразитують оксіури (шилохвости) переважно у сліпій, ободовій та прямій кишках однокопитних. Проявляється хвороба свербіжем прианальних ділянок тіла, дерматитами та ерозіями на корені хвоста. Частіше хворіє молодняк до року або старі коні. *Oxuris equi* – білувато-жовті нематоди. Ротовий отвір шестигранної форми, оточений шістьма губами, відкривається в коротку ротову капсулу (глотку). У глотці наявні три хітинових зуби. Стравохід закінчується бульбусом, озброєним хітиновими пластинками. Самець 0,6–1,5 см, хвостовий кінець тупий, з декількома парами стебельчастих сосочків. Спікула одна, тонка пряма і гостра. Самка довжиною до 1,8 см, має витончений хвостовий кінець. Статевий отвір знаходиться в передній частині тіла. Оксіури геогельмінти.

ОЛУЛАНОЗ – захворювання, яке спричинюється збудниками

Ollulanus suis, *Ollulanus tricuspis*, *O. skrjabini*, *O. angarica*, що належать до родини *Ollulanidae*, підряду *Strongylata*, класу *Nematoda*. Дуже дрібні гельмінти (0,8–1 мм), які паразитують у пристінковому слизу, – частіше фундальної частини шлунка, та в його просвіті у свиней, котів, собак, червоних лисиць, левів, тигрів. Захворювання перебігає у хронічній формі. У живих паразитів передня частина тіла згорнута в спіраль. Кутикула безбарвна, ніжно покреслена у повздовжньому і поперечному напрямках. Ротова порожнина горшечкоподібної (лат. *ollula* – горшечок) форми, що й дало назву збудникам. На рівні стравоходу розміщуються шийні сосочки. У самця добре розвинена статева bursa, не розділена на лопаті, спікули короткі, рівні. У самок хвіст закінчується зубоподібними відростками. Матка і яєчник одинарні, вульва – в задній третині тіла. У матці самок одночасно знаходяться яйця та личинки. Олулани живородні ендоециклічні паразити (розвиток відбувається і завершується в організмі хазяїна). В Україні олуланоз свиней вперше виявив та підтвердив вид збудника професор **Я. М. Захрялов**.

ОНКОСФЕРА – зародок, вкритий зародковою оболонкою (**ембріофором**), що знаходиться в яйцях **цестод**. Тіло кулеподібне, має 3 пари хітинових гачків (тому часто онкосферу називають шестигачечним зародком).

ОНХОЦЕРКОЗ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ спричинюють гельмінти *Onchocerca gutturosa* і *O. lienalis*, які належать до родини *Filariidae*, підряду *Filariata*, класу *Nematoda*. Паразитують онхоцерки відповідно у шийній та гастролієнальній зв'язках. Хвороба характеризується гіперкератозом, маститами, лімфоденітами. Личинки – мікроонхоцерки паразитують у товщі шкіри ділянки черева, вимені. Онхоцеркоз перебігає, зазвичай, субклінічно. *O. gutturosa* – самці 28–34 мм, ниткоподібні, з дрібно покресленою в поперечному напрямку кутикулою і вираженими валикоподібними потовщеннями. Ротовий отвір оточений чотирма сосочками. Хвостовий кінець з двома нерівними спікулами. Самка понад 1 м у довжину. Вульва відкривається поблизу головного кінця. Довжина личинок 0,19–0,24 мм. *O. lienalis* – самець довжиною 35 мм, тіло ниткоподібне, різко звужене до головного кінця. Хвостовий кінець загнутий на вентральну сторону, має дві нерівні спікули. Довжина самки невідома, знайдені фрагменти її досягали 360 мм, кутикула з валикоподібною орнаментациєю. Живородні. Вульва знаходиться поблизу головного кінця. Довжина личинок 0,24–0,26 мм. Онхоцерки – біогельмінти. Проміжні хазяї – **мошки** виду *Odagmia ornata* та ін.

ОНХОЦЕРКОЗИ КОНЕЙ спричинюють збудники видів *Onchocerca cervicalis* і *O. reticulata* (родина *Filariidae*, підряд *Filariata*, клас *Nematoda*), які локалі-

зуються відповідно у сухожиллях вийної зв'язки, капюшоноподібного м'яза, надлопаткової, потиличній зв'язках, остистих відростках грудних хребців, ділянці лопаткового хряща, рідше – згиначів кінцівок і в підшкірній клітковині ділянки сухожилля кінцівок, а мікроонхоцерки – у товщі шкіри та синовіальній рідині суглобів і сухожилках. *O. reticulata* – молочного кольору, ниткоподібної форми, рот оточений вісьмома сосочками. Кутикула тонка, з поперечною покресленістю, що утворює кільцеподібні потовщення. Самець 90–270 мм довжиною, має дві нерівні спікули. Розміри самок невідомі, виділені фрагменти довжиною до 560 мм і шириною 0,3 мм. Вульва міститься поблизу головного кінця. Самець *O. cervicalis* довжиною 74–116 мм, з двома нерівними спікулами: довга – із загостреним дистальним кінцем, а коротка – з гачком. Самка довжиною до 300 мм. Онхоцерки біогельмінти. Розвиваються за участі **мокреців** з роду *Culicoides*.

ООТИП – особливий тонкостінний міхурець, який розміщується біля яєчника самок гельмінтів, в нього впадають протоки числених залоз і Лаурерів канал. Оотип разом із комплексом шкаралупових залоз має другу назву – тільце Меліса.

ООЦИСТА – зигота, вкрита оболонкою (гр. *oon* – яйце, *kytos* – мішок, міхур). Ооцисти виділяються у зовнішнє середовище споровиками. У процесі поділу в ній утворюються спорозоїти.

ОПІСТОРХОЗ – захворювання собак, котів, лисиць, песців, норок, інших м'ясоїдних та людини, яке спричинюється збудником *Opisthorhis felineus* чи іншими видами (*Opisthorhis tenuicollis*, *O. viverrini*, *O. sinensis*), що належать до родини *Opisthorhidae*, підряду *Heterophyata*, класу *Trematoda*. Паразитують опісторхіси у жовчних ходах печінки, жовчному міхурі та підшлунковій залозі. *Opisthorhis felineus*, чи ін. – мають ніжне, ланцетоподібної форми тіло, довжиною 8–13 мм. Присоски недорозвинені, розташовані зближено в передньому кінці тіла; два сім'яники – у задній його частині, дещо навскоси, між ними – екскреторний канал. Яйця дуже дрібні (0,02–0,03 мм), овальні з кришечкою, світло-жовтого кольору, зрілі. Опісторхи – біогельмінти, проміжні хазяї – прісноводні молюски з роду *Bithynia* (*B. leachi*, *B. fuchsiana*, *B. longicornis*), а додаткові – коропові риби: лин, в'язь, короп, плітка, сазан, вобла та ін. Інвазійна личинка – **метациркарій**.

ОРИБАТИДНІ КЛІЩІ – кліщі ряду *Acariformes* – панцирні, павошищні кліщі, сапрофіти. Проміжні хазяї гельмінтів (моніезії, аноплоцефали).

ОТОДЕКТОЗ – захворювання домашніх і диких м'ясоїдних, яке спричинюють кліщі виду *O. cynotis*, що належать до родини *Psoroptidae*, ряду *Acariformes*, класу *Arachnida*, типу *Arthropoda* і уражують внутрішню поверхню вушної раковини, прямий слухо-

вий прохід і барабанну перетинку. Частіше уражуються молоді тварини (1,5–4 міс). *O. cynotis* – овальної форми (0,6–0,7 мм). Ротовий апарат гризучого типу, четверта пара кінцівок недорозвинена. Цикл розвитку отодектесів: яйце, личинка, протонімфа, телеонімфа, імаго триває 10–14 діб.

П

ПАВЛОВСЬКИЙ ЄВГЕН НИКАНОРОВИЧ (1884—1965) – засновник арахноентомологічного напрямку розвитку школи вітчизняної паразитології. Він збагатив науку вивченням поширення членистоногих як переносників збудників хвороб і створив учення про природну вогнищевість трансмісивних хвороб.

ПАЛЬПИ – органи чуття, що мають численні щетинки і виконують функцію дотику. Добре розвинені у кліщів з ряду *Parasitiformes*.

ПАНЗООТІЯ – надзвичайно широке поширення хвороби тварин інфекційної або інвазійної етіології, яке охоплює країну, групу країн чи навіть континент.

ПАЗАЗИТИ – організми різних видів, які використовують інші організми (хазяїна) як місце існування і джерело живлення. За часом паразитування паразитів ділять на тимчасових і стаціонарних. *Тимчасові паразити* нападають на тварин лише для живлення. Весь цикл свого розвитку від яйця до зрілої стадії завершують поза організмом хазяїна. До них належать гедзі, комарі, деякі кліщі. *Стаціонарні паразити* (ендо- або ектопаразити) використовують хазяїна впродовж тривалого часу або й усе життя. Їх поділяють на: постійних та періодичних. *Постійні паразити* – весь

цикл розвитку відбувається в організмі хазяїна (воші, трихінели). *Періодичні паразити* – в організмі хазяїна живуть на певній стадії розвитку (фасціоли, блохи). *Паразити однохазяїні* (моноксенні) – ті, що розвиваються в організмі одного хазяїна (оксіуриси, еймерії). *Паразити багатохазяїні* (гетероксенні) – розвиваються в організмі двох або більше хазяїв (токсоплазми, саркоцисти). *Суперпаразит* (гіперпаразит) – організм, який паразитує в тілі іншого паразита (одноклітинні гістомонади птаці в тілі гетеракісів).

ПАЗАЗИТИЗМ – особливий тип біотичного співіснування генетично різнорідних організмів, який склався історично, коли один (паразит) використовує іншого (хазяїна) як місце існування і джерело живлення (гр. *para* – біля, близько, поряд, *sithos* – живлення). При цьому обидва партнери асоціації знаходяться в антагоністичних відносинах різного ступеня гостроти. У природі існують такі види взаємовідносин, коли важко розмежувати різні їх типи. При цьому різні взаємовідносини організмів можуть переходити з одного в інший (мутуалізм в коменсалізм; коменсалізм в паразитизм та ін.).

ПАЗАЗИТОФАУНА – видовий склад паразитичних організмів на певній території (у господарстві, організмі хазяїна).

ПАРАМФІСТОМОЗИ – гельмінтози жуйних тварин, які спричинюються трематодами різних видів, що належать до підряду *Paramphistomata*. Найбільше поширення із парамфістомат мають чотири види: *Liorhis scotie*, *Paramphistomum ichikawai*, *Calicophoron calicophorum*, *Gastrothylax crumenifer*, класу *Trematoda*. В Україні частіше виявляють збудників *Paramphistomum ichikawai* та *Liorhis scotie*. Зрілі паразити локалізуються у рубці, рідше в інших передшлунках, молоді – у слизовій 12-палій кишці і сичузі. В ряді поліських районів України за спалахів гострої форми прамфістомозу збитки через загибель хворих телят сягають понад 50 %. Збудники – невеликі (5–15 мм) конічної форми, за життя рожевого кольору. Ротовий присосок у цих паразитів відсутній, а за ротовим отвором знаходиться масивна глотка. Черевний присосок знаходиться у задній частині тіла. Яйця великі (0,11–0,16 мм), овальні, симетричні, сірі, незрілі. Проміжні хазяї – прісноводні молюски, найчастіше – витушка звичайна (*Planorbis planorbis*). Інвазійна личинка – **адолескарій**.

ПАРАСКАРОЗ – захворювання коней, спричинене гельмінтом *Parascaris equorum* з родини *Ascaridae*, підряду *Ascaridata*, класу *Nematoda*, що паразитує у тонкому кишечнику. Сприйнятливий до параскарозу також осли та мули. *Parascaris equorum* веретеноподібної форми. Ротовий отвір з трьома губами, оточеними по краях дрібними хітиновими зубчиками. Самець – 15–28 см, хвос-

товий кінець загнутий вентрально, на ньому – невеликі бокові крила і 79–105 пар статевих сосочків. Спікули дві, однакові. Самка (до 37 см); отвір вульви знаходиться у передній половині тіла. Параскариси – геогельмінти, розвиваються за аскаричним типом.

ПАРАФІЛЯРІОЗ КОНЕЙ – захворювання, яке спричинюється збудником *Parafilaria multipapillosa* з родини *Filariidae*, підряду *Filariata*, класу *Nematoda*. Зрілі гельмінти паразитують у підшкірній клітковині та міжм'язовій сполучній тканині однокопитних, а личинки (мікропарафілярії) – у периферичних кровоносних судинах. *Parafilaria multipapillosa* – тонка, ниткоподібна. Самець – до 30 мм, має дві нерівні спікули. Самка – 40–60 мм, на передньому кінці тіла – численні кутикулярні виступи. Вульва відкривається поряд з ротовим отвором. Яйця овальні, з ніжною податливою оболонкою, містять розвинену личинку. Парафілярії біогельмінти. Проміжні хазяї парафілярій – кровосисні мухи виду *Haematobia atripalpis* (кінська жигалка).

ПАРТЕНОГЕНЕЗ – вид статевого розмноження, за якого жіночі статеві клітини розвиваються без запліднення (напр., личинкові стадії трематод у тілі проміжних хазяїв – молюсків).

ПАРУТЕРИННІ ОРГАНИ – (гр. *para* – біля, *uteris* – матка) утворення, що формуються в тілі матки деяких цестод, поступово

збільшуючись у розмірі, в яких містяться групами яйця. Такі навколomatкові органи характерні для представників підрядів *Anoplocephalata*, *Hymenolepidata*.

ПАСАЛУРОЗ спричинюється нематодою *Passalurus ambiguus* із родини *Oxuridae*, яка паразитує в товстому кишечнику кролів і зайців. *Passalurus ambiguus* веретеноподібної форми. Ротова капсула невелика, озброєна трьома зубами; стравохід має бульбус з хітиновим апаратом. Самець 3,8–5,0 мм довжиною. Хвіст закінчується тонким шилоподібним відростком. Спікула одна. Самка 7,8–11,9 мм довжиною, має тонкий, довгий і гострий хвіст. Вульва знаходиться в передній половині тіла. Яйця (0,09×0,04 мм), асиметричні, на одному з полюсів мають коркоподібне утворення. Пасалуруси – геогельмінти.

ПЕРЕНОСНИКИ – це кровосисні комахи та кліщі, які передають збудника від хворої тварини або паразитоносія до організму здорової тварини. Переносників поділяють на біологічних (специфічних) і механічних (неспецифічних). В організмі біологічного переносника збудник проходить частину життєвого циклу, в тілі механічного – не розвивається.

ПЕРІОДИЧНІ ПАЗАЗИТИ – див. *паразити*.

ПІРОПЛАЗМІДОЗИ – група захворювань, спричинених одноклітинними найпростішими, які належать до ряду *Piroplasmida*

класу *Sporozoa*, типу *Apicomplexa*. Ветеринарне значення мають родини *Babesiidae* і *Theileriidae*.

ПІСЦИКОЛЬОЗ – інвазійна хвороба риб, що спричиняється п'явками родини *Piscicolidae*.

ПЛЕРОЦЕРКОЇД – личинкова стадія стьожаків, розміром від декількох мм до 1 м. На передньому кінці тіла личинки розташовані ботрії. Локалізується у м'язах або черевній порожнині додаткових хазяїв – різних видів риб, амфібій та ін.

ПОЛІМОРФОЗ спричинюють скреблики видів *Polymorphus magnus* і *P. minutus*, які належать до родини *Polymorphidae*, ряду *Polymorphida*, класу *Acanthocephala*, що локалізуються у тонкому кишечнику свійських качок та диких водоплавних. Захворювання проявляється розладами травлення, схудненням, загибеллю молодняка. Тіло *P. magnus* – веретеноподібне, розширене в передній частині й вузьке у задній. Живі паразити оранжевого кольору. Самець – 9–11 мм, самка – 12–15 мм. На хоботку знаходиться понад 100 гачків; передня частина тіла вкрита дрібними гачечками. Яйця веретеноподібні (0,13×0,02 мм), зрілі, містять личинку – акантор. *P. minutus* частіше уражує качок. Збудники розміром від 2,5 до 4 мм. Поліморфуси біогельмінти. Розвиваються у воді за участі рачків-бокоплавів: *P. magnus* – рачків виду *Gammarus lacustris*, а *P. minutus* – видів *G. pulex*, *G. potamobius* і *Carino-*

gammarus roselii. В тілі проміжних хазяїв формуються інвазійні личинки – **акантели**. Резервуарними хазяями може бути прісноводна риба.

ПОПУЛЯЦІЯ – сукупність організмів одного виду, які займають обмежену територію (ареал), мають спільне походження за фенотипом, географічно ізольовані від інших популяцій цього виду, можуть вільно схрещуватися і дають плодюче потомство (лат. *populus* – народ, населення).

ПОРРОЦЕРКОЗ – гельмінтоз свійських качок та диких водоплавних птахів, що спричиняється *Porrocoecum crassum*, підряду *Ascaridata*. Гельмінти паразитують в тонкому кишечнику. Проміжний хазяїн – дощові черв'яки.

ПОСТІЙНІ ПАРАЗИТИ – Див. **паразити**.

ПРЕАКАНТЕЛА – друга личинкова стадія у розвитку **акантоцефал**, яка формується у організмі безхребетних (комах, членистоногих ракоподібних) та має всі органи дорослих паразитів, але ще недорозвинені (лат. *prae* – перед та *acantella* – шип).

ПРЕІМАГІНАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА – комплекс заходів, спрямованих на знищення паразитів у тілі хазяїна ще до досягнення ними статевої зрілості. Проводиться з метою попередження контамінації середовища та інвазування інших тварин яйцями та личинками.

ПРЕЗЕРВАЦІЯ – див. **деваस्ताція**.

ПРЕМУНІЦІЯ – тимчасовий, специфічний імунітет, за якого захворювання не проявляється клінічно (лат. *praemunitio* – захищаю). Премуніція створюється за рахунок наявності в організмі незначної кількості збудників. Напр., існує у тварин, які щороку піддаються нападу іксодових кліщів на неблагополучній щодо бабезіозу території.

ПРЕПАТЕНТНИЙ ПЕРІОД – період розвитку паразита від проникнення в організм дефінітивно-го хазяїна до виділення ним у зовнішнє середовище зародків (яєць, личинок або цист).

ПРЕСОМА – передня частина тіла у акантоцефал до якої відносять хоботок, хоботкову піхву та лемніски.

ПРИРОДНИЙ ІМУНІТЕТ – це видова несприйнятливості хазяїна до збудника інвазії. Напр., еймеріями, що паразитують у кролів не заражається птиця, тейлеріями великої рогатої худоби – коні і т.п.

ПРИСОСКИ – найбільш досконали органи прикріплення, листкоподібні утворення, оснащені радіальною та кільцевою мускулатурою.

ПРОГЛОТИДА – окремий членник **стробіли** цестод.

ПРОМІЖНИЙ ХАЗЯЙН – організм, у тілі якого розвивається личинкова стадія гельмінтів.

ПРОСТОГОНІМОЗИ – захворювання курей, індиків, рідше водоплавної птиці та багатьох диких птахів, яке найчастіше спричинюється збудниками видів *P. ovatus* і *P. cuneatus*, що належать до родини *Prostogonimidae*, класу *Trematoda*. Паразити уражують у молодняка фабрицієву сумку, а в дорослих – яйцепровід. Хвороба супроводжується порушенням формування шкаралупи яйця та литтям яєць. Збудники – грушоподібної форми (3–6 мм), статеві отвори відкриваються латерально, поряд з ротовим присоском. Проміжні хазяї – прісноводні молюски родів *Bithynia*, *Guraulus*. Додаткові – чисельні роди бабок *Libellula*, *Anax*, *Sympetrum*. Інвазійна личинка – метацицерарій.

ПРОТОЗООЗИ – хвороби, що викликаються паразитичними найпростішими організмами.

ПРОТОСТРОНГІЛІДОЗИ – захворювання, спричинені гельмінтами, які належать до родів *Protostrongylus*, *Muellerius*, *Cystocaulus*, родини *Protostrongylidae*, підряду *Strongylata*, класу *Nematoda*, типу *Nemathelminthes*, що паразитують в дихальній системі дрібної рогатої худоби. Для цих збудників характерною особливістю будови є наявність у самців спікул з розширенням (суглобом) посередині їх довжини. Дистальний край спікул – з гребінчастими виростами. Рульок у мюлерій

утворений у вигляді пластинок; у родів *Protostrongylus* і *Cystocaulus* рульок складається з ніжки, тіла і головки. Протостронгіліди – біогельмінти, розвиваються за участі наземних молюсків родів *Theba*, *Zebrina*, *Helicella* чи ін. або слимаків з родів *Limax*, *Agriolimax*. Інвазійним елементом є личинка третьої стадії. Див. **протостронгільоз**, **мюлеріоз**, **цистокаульоз**.

ПРОТОСТРОНГІЛЬОЗ – захворювання, спричинене гельмінтами з роду *Protostrongylus* родини *Protostrongylidae*, підряду *Strongylata*, класу *Nematoda*, які паразитують у великих і дрібних бронхах, а також альвеолах, альвеолярних ходах дрібної рогатої худоби. Ветеринарне значення мають види *Protostrongylus kochi* та *P. hobmaieri*. *P. kochi* – коричневого кольору, самець – 24–30 мм, має дві рівні спікули, губчастогребінчастої будови. Рульок складається з непарної головки, парного тіла і парних ніжок. Самки 27–52 мм довжиною. Вульву прикриває кутикулярне утворення. Яйця з тонкою оболонкою, 0,06–0,10 мм. Розвиваються протостронгілюси за участі проміжних хазяїв – наземних молюсків родів: *Helicella*, *Zebrina*, *Eulota* та ін. Самки відкладають яйця в легенях дрібних жуйних, де з них вилюплюються личинки і під час кашлю заковтуються тваринами, проходять без змін кишечник та виділяються з фекаліями назовні. Вони проникають у тіло молюска і за 35–97 діб двічі линяють та стають інвазійними (3-я стадія). Такі личинки можуть 6–8 міс.

знаходиться в моллюску, поступово виділяючись зі слизом на зовні. Тварини заражуються личинками, поїдаючи їх з травою або заковтуючи моллюсків. В організмі овець і кіз личинки проникають у стінку кишечника, лімфатичні вузли брижі, звідки з кров'ю та лімфою заносяться до легень і втретє линяють. Через 5–65 діб досягають статевої зрілості. Паразитують роками.

ПРОЦЕРКОЇД – одна з личинок деяких стьожкових цестод, має веретеноподібну форму тіла, задній кінець відокремлений від всього тіла перетяжкою та має 3 пари хітиноїдних гачків. Стадію процеркоїда гельмінти зазвичай проходять у порожнині тіла веслоногих рачків (перший проміжний хазяїн). В організмі другого проміжного хазяїна (риба) процеркоїд перетворюється на наступну личинкову стадію – **плероцеркоїд**.

ПСОРОПТОЗИ – захворювання, спричинені кліщами роду *Pso-ropetes*, родини *Sarcoptidae*, ряду *Acariformes*, класу *Arachnoidea*, типу *Arthropoda*, постійними паразитами тварин, які локалізуються на шкірі, уражуючи різні ділянки тіла. Нашкірники адаптувались до паразитування у овець (*P. ovis*), великої рогатої худоби (*P. bovis*), коней (*P. equi*), кролів (*P. cuniculi*). Тіло псороптесів овальне (до 0,8 мм). Ноги п'ятичленисті, на останньому членнику (лапці) знаходяться присоски на довгих посегментованих стрижнях. Живляться кліщі лім-

фою, епідермісом, запальним екссудатом. Біологія псороптесів має фази яйця, личинки, протонімфи, телеонімфи та імаго і завершується за 14–20 діб.

ПУПАРІЙ – несправжній кокон, чохол, який утворюється із шкірки останньої личинки комахи, під яким відбувається розвиток лялечки до моменту вильоту дорослої комахи.

ПУХОЇДИ – родина безкрилих комах ряду *Mallophaga*. Це постійні ектопаразити птахів.

Р

РАЙЄТИНОЗ – гельмінтоз курей, індиків та багатьох диких птахів, який спричинюють гельмінти, що належать до підряду *Davaineata*, класу *Cestoda*, типу *Plathelminthes*. Паразитують у тонкому кишечнику птиці. Збудники *Raillietina echinobothrida* та *R. tragona* – досить великі цестоди (10–25 см). На добре озброєному сколексі – 80–200 гачків на хоботку та 8–10 рядів дрібних гачечків на присосках. Проміжні хазяї райєтин – мурашки, в тілі яких формується інвазійний **цистицеркоїд** за 43–46 діб. У кишечнику куриних паразит досягає зрілості за 12–20 діб, а паразитує від 45 до 120 діб. Див. **давеніатози**.

РАБДИТАТОЗИ – захворювання тварин різних видів, що спричинюються паразитуванням у тонкому кишечнику дрібних гельмінтів з підряду *Rhabditata*, класу *Nematoda*. У розвитку рабдитат паразитує покоління змінюється вільноіснуючим (гетерогонія). Рабдитати мають стравохід характерної будови: два розширення (бульбуси) – передній і задній. Такий стравохід називають рабдитоподібним. У яйцях через декілька годин після їх виходу у зовнішнє середовище розвивається рабдитоподібна личинка, а з неї – інвазійна філярієподібна личинка, яка має стравохід циліндричної форми. Рабдитати геогельмінти. Див. **стронгілоїдоз**.

РЕДІЯ – одна із личинкових стадій трематод, яка розвивається у проміжному хазяїні (моллюску) партеногенетично. Розвиваються редії в порожнині тіла **спороцисти** та продукують **церкарії** – хвостаті личинки, які залишають тіло моллюска та передують інвазійним стадіям (**адолескарії**, **метацеркарії**). На відміну від спороцисти, редія має ротовий отвір, глотку, кишку, родову пору. Див. **партеногенез**.

РЕЗЕРВУАРНИЙ ХАЗЯЇН – організм, в якому паразити накопичуються та не розвиваючись зберігаються в інвазійній стадії. Такий хазяїн не обов'язковий у циклі розвитку паразита, але призводить до інтенсивнішого ураження хазяїна і збереження збудника у довкіллі. Напр., личинки аскарисів можуть накопичуватися в організмі дощових черв'яків.

РИНЕСТРОЗ КОНЕЙ спричинюється личинками носоглоткових оводів, що паразитують у носовій і суміжних порожнинах голови. Види збудників *Rhinoestrus purpureus*, *Rh. latifrons*, *Rh. usbekistanicus* належать до родини *Oestridae*, класу *Insecta*. Хвороба перебігає хронічно, проявляючись ринітом, ларингітом, набряком гортані і глотки, порушенням акту ковтання. Ринеструси – комахи пурпурово-коричневого кольору (10–12 мм). Голова велика, зі складними очима; ротового апарату немає (рудиментований); на грудях дорсально виділяються чотири поздовжні темні смужки, крила прозорі; черевце овальне,

сіре. Личинка 1-ї стадії близько 1 мм, майже плоска, тіло вкрите гачечками. На головному кінці – масивні приротові гачки, а на задньому – дихальця. Довжина личинки перед першою линькою 3,5 мм. Личинка 3-ї стадії сягає 17,5 мм (ширина – до 7 мм).

РУЛЬОК (губернакулюм) – непарний хітиновий орган, який знаходиться на дорсальній стінці клоаки самців нематод. Під час копуляції *спікули* ковзають по рильку при їх виході з клоаки.

РУНЕЦЬ – кровососки, рід комах з родини *Hippoboschidae*.

С

САРКОПТОЗИ – захворювання багатьох видів тварин, спричинені кліщами роду *Sarcoptes*, родини *Sarcoptidae*, ряду *Acariformes*, класу *Arachnoidea*, типу *Arthropoda*. Це постійні паразити тварин, які паразитують в епідермальному і субепідермальному шарах шкіри, первинно – голови, а в подальшому й інших ділянок тіла. Захворювання спричинюють: у овець – *Sarcoptes ovis*, великої рогатої худоби – *S. bovis*, свиней – *S. suis* і *S. palvula*, коней – *S. equi*, кролів – *S. cuniculi*, собак – *S. canis*. Саркоптесів називають свербунами. Збудники саркоптозів мають майже округле тіло (0,2–0,5 мм). Ноги короткі, товсті, конусоподібні, на останньому члену (лапці) знаходяться присоски на довгих несегментованих стерженьках, у самок – на першій і другій парах, а у самців – на другій та четвертій. Розвиток саркоптесів за стадіями подібний до інших акариформних кліщів: яйце, личинка, протонімфа, телеонімфа та імаго. Повний цикл завершується за 15–19 діб. Саркоптоз може виникати як несправжня короста (псевдокороста) у неспецифічних хазяїв, які контактують з хворими тваринами, у тому числі людини.

САРКОПТОЇДОЗИ – акарозні захворювання, спричинені кліщами, які належать до надроду *Sarcoptoidea*, родин *Sarcoptidae* та *Psoroptidae*.

САРКОЦИСТОЗИ – захворювання сільськогосподарських та диких ссавців і птиці, які спричинюють одноклітинні паразити, що належать до типу *Apicomplexa*, класу *Sporozoa*, підкласу *Coccidia*, ряду *Eucoccidiida*, родини *Eimeriidae*, підроду *Isosporinae*. У великої рогатої худоби це види *Sarcocystis bovicanis*, *S. bovis*, *S. bovis*; дрібної рогатої худоби – *S. ovicanis* та *S. ovifelis*; свиней – *S. suicanis*, *S. suis*; людини – *S. suis*. На саркоцистоз хворіють також люди. Саркоцисти – гетероксенні паразити, зі складним циклом розвитку, в якому беруть участь сільськогосподарські й дикі тварини, як проміжні хазяї, а собаки, коти, а також людина – як дефінітивні. В ендотелії судин головного мозку, нирок та інших органів проміжних хазяїв відбувається множинне ділення збудників і формування тканинних цист (до 20 мм) у поперечносмугастих м'язах, стінці стравоходу. В кишечнику м'ясоїдних саркоцисти паразитують, проходячи стадії гаметогонії і спорогонії. В навколишнє середовище вони виділяють споруючі ооцисти або й спороцисти. М'ясоїдні заражаються саркоцистозом, поїдаючи м'ясо хворих тварин, а сільськогосподарські тварини – ооцистами чи спороцистами саркоцист з кормом.

СВЕРБУНИ – кліщі, які належать до ряду *Acariformes*, надроду *Sarcoptoidea*, родини *Sarcoptidae*. Паразитують цих кліщів у товщі шкіри тварин спричинює постійне подразнення, що су-

проводжується сильним свербежем, дерматитами, виснаженням. Див. *саркоптози*.

СЕТАРІОЗ – гельмінтозне захворювання великої рогатої худоби і коней, яке спричинюють збудники видів *Setaria labiatopapillosa* та *S. equina*, що належать до родини *Setariidae*, підряду *Filariata*, класу *Nematoda*. Зрілі паразити локалізуються у замкнених порожнинах тіла, найчастіше на серозних оболонках внутрішніх органів черевної і грудної порожнини тіла, в перикардії, мошонці та ін. органах; ювенільні стадії здатні проникати до передньої камери очей, головного мозку. Личинки (мікросетарії) паразитують у крові. *Setaria labiatopapillosa* і *S. equina* сягають у довжину до 12 см. На головному кінці цих гельмінтів знаходяться чотири собочки. Задній кінець самців спірально закручений, спікули різної довжини. У самок вульва розміщена в передній частині тіла. Сетарії – яйцеживородні. Яйця овальні, з тонкою оболонкою, містять личинку. Розвиваються сетарії за участі проміжних хазяїв – комарів родів *Aedes*, *Culex* чи *Anopheles*, родини *Culicidae*, у тілі яких за 16–20 діб завершується формування інвазійних личинок.

СИНОЙКІЯ – тип дружніх односторонньо вигідних взаємовідносин двох організмів (квартиранство), коли один із них використовує іншого, як тимчасовий притулок, не спричинюючи йому шкоди (напр., риба фієрасфер відкладає ікринки у мантийну поро-

жину морських моллюсків, а новонароджені рибки її покидають).

СИМБІОЗ – це співіснування двох організмів, кожен із яких вступає у безпосередній зв'язок із зовнішнім середовищем, проте характер цієї взаємодії визначається спільними діями обох організмів (гр. *sin* – разом, *bios* – життя). Симбіоз – зв'язок, заснований на виживанні партнерів. Відомі такі типи симбіозу, як: *мутуалізм*, *синойкія*, *коменсалізм*, *квартиранство*, *синергізм*, *хижацтво*, а також *паразитизм*.

СИНЕРГІЗМ – форма взаємовідносин, коли організми допомагають один одному в засвоєнні поживних речовин, репродукції, розширенні місця заселення. Напр., паразити органів дихання – гельмінти (диктіокаули) та мікроорганізми (пастерели) підсилюють патогенну дію один одного, сприяють засвоєнню поживних речовин, розширенню місць заселення. Такі взаємовідносини також існують між анаеробною мікрофлорою кишечника та монієзіями у жуйних, патогенними штамми кишкової палички та еймеріями.

СИРІНГОФІЛЬОЗ – акарозне захворювання, яке спричинюється кліщами *Syringophilus bipectinatus* родини *Syringophilidae*, що належать до ряду *Acariformes*, класу *Arachnoidea*, типу *Arthropoda*. Хвороба характеризується свербежем, запаленням шкіри, випадінням піря, пуху, зниженням продуктивності. Збудник видов-

жено-овальної форми, до 1 мм, темно-сірого кольору. Хоботок гризучого типу, лапки короткі та закінчуються відростками у вигляді гребенів. У циклі розвитку (2,5–3 тижні) кліщі проходять стадії яйця, личинки, протонімфи, телеонімфи та імаго. Живуть колоніями (кілька сотень). Кліщі проникають в очин і виходять з нього через щілинний канал, який проходить через основу опахала.

СИФОНАПТЕРОЗИ – захворювання, які спричинюються паразитуванням на тілі тварин бліх, тобто безкрилих кровосисних комах, що належать до ряду *Siphonaptera*, класу *Insecta*. Див. *блохи*.

СИФУНКУЛЯТОЗИ (ВОШИ-ВІСТЬ) спричинюють постійні ектопаразити ссавців, які належать до ряду *Siphunculata*. Ветеринарне значення мають *voivi* родів *Haematopinus* і *Linognatus*, видів *H. eurysternus*, *L. vituli* – у худоби, *L. ovillus*, *L. pedalis* – овець, *H. asini* – коней, *L. setosus* – собак, *H. ventricosus* – кролів, *Microthoracius cameli* – верблюдів. Сифункулятози супроводжуються свербежем, злущуванням шкіри, алопеціями, анемією, зниженням продуктивності. Зустрічаються у будь-яку пору року, проте найчастіше – у стійловий період, за скупченого утримання тварин.

СКОЛЕКС (головка) – компактний утвір на передньому краї тіла цестод. У цій частині різної форми, величини, структури, на ньому розміщуються 2–4 м'язових присоски. На вершині

сколекс має хоботок, у деяких видів озброєний гачками, кількість, форма і розташування яких мають діагностичне значення. У стьожаків сколекс витягнутий і має дві або 4 присмоктувальні щілини (*ботрії*).

СКРЕБЛИКИ – див. *акантоцефали*.

СКРЯБІН КОСТЯНТИН ІВАНОВИЧ (1878—1972) – академік, всесвітньовідомий вчений, засновник вітчизняної гельмінтологічної школи, організатор перших кафедр паразитології та інвазійних хвороб у ветеринарних вузах країни. Він організував також всесоюзний інститут гельмінтології, якому присвоїли його ім'я (ВІГІС), і гельмінтологічну лабораторію при Академії наук СРСР.

СПІКУЛИ – хітинізовані, частіше парні, допоміжні статеві органи самців *нематод*, які під час копуляції вводяться у вульву для фіксації самки, також по них стікає сім'я. Спікули можуть бути однакові або різні за формою і розміром, що залежить від виду гельмінта і має діагностичне значення. Рух спікулам забезпечує *рульок* (губернакулюм).

СПІРОЦЕРКОЗ – захворювання, яке спричинюється гельмінтами виду *Spirocerca lupi* з родини *Thelaziidae*, підряду *Spirurata*, які паразитують в утворених ними вузликах у стравоході, шлунку, аорті, легенях та лімфатичних вузлах собак і хутрових звірів. *Spirocerca lupi* – гельмінти червоного

кольору (3–8 см), у самців є дві нерівні спікули. Розвиваються як біогельмінти. Проміжні хазяї жуки-копрофаги. Резервуарні хазяї – птахи, кажани, риба та ін.

СПІРУРАТОЗИ – захворювання, спричинені гельмінтами, представниками підряду *Spirurata*, класу *Nematoda*, типу *Nemathelminthes*. У більшості спірурат ротовий отвір оточений двома губами, розділеними на лопаті, стравохід поділяється на м'язовий і залозистий відділи. Спікули зазвичай дві, нерівні або рівні. З латеральних боків хвостового кінця самців розміщуються кутикулярні крила і стебельчасті або сидячі сосочки. Вульва у самок розміщується частіше посередині тіла. Яйця дрібні з товстою шкаралупою, зрілі. Спірурати – біогельмінти. Проміжні хазяї – комахи та ракоподібні. Поширені спіруратози – **телязіоз** великої рогатої худоби, **стрептокароз** та **тетрамероз** птиці.

СПОРОВИКИ – одноклітинні найпростіші паразити, що належать до типу *Apicomplexa*, класу *Sporozoa*, на передній частині тіла яких міститься апарат проникнення – коноїд, а також роптрії і мікронеми.

СПОРОГОНІЯ – процес розвитку споровиків, який настає після статевого процесу. Полягає у багаторазовому поділі заплідненої клітини (ооцисти) з утворенням спорозоїтів.

СТАЦІОНАРНІ ПАРАЗИТИ – див. **паразити**.

СТЕФАНОФІЛЯРІОЗ – характеризується ураженням шкіри, виникненням дерматитів, так званих «літніх виразок», спричинюється гельмінтами видів *Stefanofilaria stilesi*, *S. dedoesi* та ін., представниками підряду *Filariata*, класу *Nematoda*, типу *Nemathelminthes*, які паразитують у товщі шкіри. Збудники – світложовті, розміром 3,2–6,8 мм. Ротовий отвір оточений короною шипиків. У самців спікули неоднакові. У самки вульва відкривається у передній частині тіла. Яйця дрібні, зрілі. Розвиваються стефанофілярії за участі проміжних хазяїв – мух-жигалок виду *Liperosia titilans*, які інокулюють у шкіру інвазійних личинок під час ссання крові.

СТИЛЕЗІОЗ – хвороба жуйних тварин, яка спричинюється гельмінтами видів *Stilesia globipunctata*, *S. hepatica*, *S. vittata* з родини *Avitellinidae*, класу *Cestoda*, типу *Plathelminthes*, що паразитують у тонкому кишечнику. Збудники – неозброєні ціп'яки розміром 50–60 см. Членики короткі і широкі. У зрілих члениках – парутеринні органи, в яких формується до 30 яєць. Стилезії біогельмінти, проміжні хазяї – членистоногі (можливо орибатидні кліщі).

СТРЕПТОКАРОЗ – захворювання домашніх і диких качок та гусей, яке спричинюється гельмінтами виду *Streptocara crassicauda*, з підряду *Spirurata*, класу

Nematoda, що паразитує під кутикулою м'язового шлунка птахів. Стрептокари – ниткоподібні нематоди, довжиною до 11,2 мм. Стравохід має м'язовий та залозистий відділи. У самців на хвостовому кінці тіла знаходяться кутикулярні крила, на яких розташовані десять пар сосочків. Спікули дві, різні за формою та довжиною. У самки вульва у задній частині тіла. Яйця овальні зі щільною оболонкою, зрілі. Розвиток стрептокар відбувається за участі проміжних хазяїв – рачків-бокоплавів *Gammarus lacustris*. Резервуарними хазяями є риби.

СТРОБІЛА – власне тіло цестод, яке складається з члеників. Кількість члеників може нараховуватись від 3–4 до 250 і більше, що залежить від виду цестод. В стробілі членики поділяються на незрілі, гермафродитні та зрілі, які містять матку заповнену яйцями.

СТРОБІЛОЦЕРК – личинкова стадія деяких видів цестод з підряду *Taeniata*. Має добре виражений, озброєний гачками сколекс, від якого відходить довга несправжньопочленована стробіла, що закінчується невеликим міхурцем, заповненим рідиною. Стробілоцерки живуть зазвичай у тілі гризунів.

СТРОНГІЛОЇДОЗ – захворювання молодняка тварин різних видів, що спричинюється нематодами з підряду *Rhabditata*, які паразитують у тонкому кишечнику: *Strongyloides papillosus* – у дрібної

та великої рогатої худоби, верблюдів, кролів і зайців; *S. westeri* – у коней, віслуків, мулів; *S. ransomi* – у свиней; *S. stercoralis* – у м'ясоїдних і людини. Тварини хворіють на стронгілоїдоз у перші місяці життя. Стронгілоїдеси дуже дрібні, ниткоподібні нематоди: *S. papillosus* – 3–9 мм, *S. ransomi* – 2,1–4,2 мм, *S. westeri* – 5–9 мм. Яйця цих гельмінтів овальні, рідше круглі (0,045×0,025 мм), оболонка їх тонка, гладка, прозора. Стронгілоїдеси – геогельмінти. Розвиваються шляхом *гетерогонії*.

СТРОНГІЛЯТОЗИ – захворювання, які у різних видів тварин спричинюють представники підряду *Strongylata*, одного із найчисельніших у класі *Nematoda*. Збудники цього підряду паразитують у шлунково-кишковому каналі та органах дихання. У стронгілят ротова капсула дрібна або велика, іноді оточена ріжучими пластинами і зубами. Стравохід у задній частині дещо розширений. Основною характерною ознакою стронгілят є наявність статевої бурси у самців, дві однакових спікули (зрідка вони можуть бути різними за розміром і будовою). Вульва у самок відкривається в середній або передній третині тіла. Яйця з гладкою або горбистою шаркалупою, незрілі або зрілі, з личинкою. Стронгіляти розвиваються без участі проміжних хазяїв (гельмінти).

СТРОНГІЛЯТОЗИ ОРГАНІВ ДИХАННЯ – захворювання різних видів тварин, які спричиню-

ють представники підряду *Strongylata*, що належать до різних родин, а саме: *Dictyocaulidae*, *Protostrongylidae*, *Metastrongylidae*. Найбільш небезпечними вважаються захворювання, спричинені цими збудниками у великої та дрібної рогатої худоби, свиней. Див. *диктіокаульоз*, *протостронгільоз*, *мюлеріоз*, *цистокаульоз*, *метастронгільоз*.

СТРОНГІЛЯТОЗИ ТРАВНОГО КАНАЛУ ЖУЙНИХ – захворювання, які спричинюються гельмінтами, що належать до підряду *Strongylata*, найчисельнішого у класі *Nematoda*. Найбільш поширеними із стронгілятозів травного каналу є захворювання, спричинені збудниками з родин: *Strongylidae* (хабертії), *Trichonematidae* (езофагостоми), *Trichoststrongylidae* (гемонхи, трихостронгілі, остертагії, нематодири) – у жуйних, коней і свиней; *Ancylostomatidae* (буностоми, анкілостоми, унцинарії) – жуйних і м'ясоїдних. Нерідко у тварин реєструють змішану інвазію, коли декілька видів стронгілят паразитують в організмі одночасно. Всі стронгіляти – геогельмінти. Жуйні тварини заражаються інвазійними личинками третьої стадії, які розвиваються у зовнішньому середовищі.

СТРОНГІЛЯТОЗИ ТРАВНОГО КАНАЛУ КОНЕЙ спричинюються представниками родин *Strongylidae*, *Trichonematidae*, які паразитують у товстому кишечнику. Найпатогеннішими є збудники видів *Delafondia* (син.

Strongylus) vulgaris, *Alfortia* (син. *Strongylus) edentatus*, *Strongylus equinus*, *Trichonema serratus*. Існує ще понад сорок видів менш патогенних збудників стронгілятозів коней. Захворювання спричинюють як зрілі, так і личинкові (мігруючі) стадії нематод. Див. *деляфондіоз*, *альфортіоз*, *стронгільоз*, *трихонемоз*.

СТРОНГІЛЬОЗ – захворювання, яке спричинюється гельмінтом виду *Strongylus equinus* із родини *Strongylidae*, класу *Nematoda*, що локалізується у товстому кишечнику, а личинки – у підшлунковій залозі, рідше під листком очеревини. *Strongylus equinus* – найбільша зі стронгілід нематода. У ротовій капсулі має 4 гострих зуби (два довгих і тонких та два коротких) і вузький дорсальний жолоб. Самець довжиною 25–30 мм, самка – 38–44 мм. Яйця виходять назовні, в них формується личинка 1-ї стадії, яка покидає яйце, двічі линяє і через 6–14 діб стає інвазійною. Заражаються коні інвазійними личинками 3-ї стадії, які звільнившись від чохла, проникають через слизову оболонку кишечника, мігрують між листками брижі до підшлункової залози, в її паренхімі двічі линяють; через 8 місяців досягають 4–5 см, перетворюючись на статевозрілого паразита, повертаються у товстий кишечник. Розвиток в організмі коней триває близько 10 місяців.

Т

ТЕГУМЕНТ – зовнішні покриви терматод і цестод (синцитіальний епітелій). Складається із зовнішньої цитоплазматичної пластинки та глибоких цитонів тегументу. Виконує бар'єрну, секреторну та трофічну функції.

ТЕЙЛЕРІОЗ ЖУЙНИХ – кровопаразитарна трансмісивна протозойна хвороба жуйних тварин, яку спричинюють одноклітинні найпростіші з типу *Apicomplexa*, класу *Sporosoa*, родини *Theileriidae*, видів *Theileria annulata*, *Th. parva*, *Th. mutans* – у великої рогатої худоби, *Th. ovis*, *Th. hirci* – у овець і кіз. Летальність сягає 60–80 %. Специфічними переносниками тейлерій є іксодові кліщі. Зараження тварин відбувається спорозоїтами збудників. Тейлерії в організмі тварин проходять дві стадії розвитку: множинний поділ (шизогонія) з утворенням т.з. «гранатних тіл» у лімфатичних вузлах, селезінки й ін. внутрішніх органах; простий поділ (на дві – чотири особини) у еритроцитах хазяїна (еритроцитарні форми тейлерій).

ТЕЛЕОНІМФА – одна із личинок стадій розвитку акариформних кліщів, німфа другої стадії (гр. *telos* – кінець, результат, *nympha* – лялечка, наречена).

ТЕЛЯЗІОЗ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ спричинюється дрібними гельмінтами, які пара-

зитують у кон'юнктивальному мішку (*Thelazia rhodesi*), під третьою повікою та в протоках слізних залоз (*Th. gulosa* та *Th. skrjabini*), що відносяться до підряду *Spirurata*, класу *Nematoda*. Хвороба характеризується слізотечею, керато-кон'юнктивітами, сліпотою, зниженням продуктивності. У *Thelazia rhodesi* кутикула з глибокою поперечною покресленістю. Ротова капсула мала. Самець (7,3–11,5 мм), має дві нерівні спікули, 12–14 пар прианальних сосочків. У самки (17–21 мм) вульва розміщена у передній частині тіла. У *Th. gulosa* – кутикула майже гладка. Ротова капсула велика у формі келиха. Самець (5–9 мм), має дві нерівні спікули та 14–19 пар прианальних сосочків. Самка 5–16 мм довжиною, має загострений хвостовий кінець. У *Th. skrjabini* кутикула слабо покреслена. Ротова капсула маленька. Самець 5–9 мм довжиною, має короткі майже однакові спікули. Прианальних сосочків 17–32. Самки розміром 11–19 мм, вульва у них знаходиться в передній частині тіла. Телязії живородні біогельмінти. Проміжні хазяї – пасовищні мухи видів *Musca autumnalis*, *M. convexifrons* і *M. amica*, *M. larvipara*.

ТЕНІЇДОЗИ – велика група захворювань, які спричинені представниками ряду *Cyclophyllidae*, підряду *Taeniata*, типу *Plathelminthes*. Збудниками теніїдозів є статевозрілі цестоди і їх личинкові стадії. Розрізняють імагінальні та ларвальні теніїдозы. Багато теніїдозів є зоонозами. Людина мо-

же відігравати роль як дефінітивного (геніоз, теніаринхоз), так і проміжного (ехінококоз, альвеококоз) хазяїна. М'ясоїдні часто є основними хазяями теніїд, а сільськогосподарські тварини – проміжними.

ТЕТРАМЕРОЗ – гельмінтозне захворювання домашніх і диких качок та гусей, яке спричинюється нематодами виду *Tetrameres fissispina*, що паразитують у залозистому шлунку і під кутикулою м'язового шлунку птахів. Для тетрамерусів характерний статевий диморфізм: у самок округле тіло червоного кольору, з різко витонченими переднім та заднім кінцями. У самців тіло ниткоподібне (3,2–3,9 мм), з чотирма поздовжніми рядами гачечків на кутикулі, спікули дві, нерівні. Стравохід має передній м'язовий та задній – залозистий відділи. Яйця овальні, зрілі, зі щільною оболонкою. Розвиток тетрамерусів відбувається за участі рачків-бокоплавів.

ТЕТРАТИРИДІЙ – тип личинкової стадії цестод з незброєним сколексом. Характерна видовжена форма тіла, передній кінець розширений, задній – дещо тонший. Локалізується у тілі гризунів і хижих ссавців.

ТІЛЬЦЕ МЕЛІСА – жіночий орган статевої системи *трематод*.

ТИЗАНІЄЗІОЗ – захворювання свійських і диких жуйних, спричинюване цестодою *Thysanitézia giardi* з родини *Avitellinae*, підря-

ду *Anoplocephalata*, яка паразитує в тонкому кишечнику та спричинює проноси, схуднення і виснаження тварин. Цестода довжиною 4 м, сколекс незброєний. Членики короткі та широкі. Матка займає передній край членика, має вигляд скрученого шнура, який петлеподібно через усю ширину членика звисає до заднього його краю і здатна формувати парутеринні капсули, в яких знаходяться яйця (3–8 шт.). У зрілому членику до 2 тис. капсул. Яйця сірі, з онкосферою. Проміжні хазяї – мухосіноїди, в яких розвивається інвазійна личинка – *цистицеркоїд*.

ТОКСОКАРОЗ І ТОКСАСКАРОЗ – гельмінтозні захворювання собак, котів, псів та ін. м'ясоїдних, які спричинюються паразитуванням у тонкому кишечнику нематод з підряду *Ascaridata*, видів *Toxocara canis*, *T. mystax* (*T. cati*) з родини *Anisakidae* та *Toxascaris leonina* з родини *Ascaridae*. Ці паразити – геогельмінти, їх розвиток проходить без проміжних хазяїв. *Toxocara canis* – велика (5–10 см), світло-жовта нематода. Рот оточений трьома губами, на головному кінці широкі кутикулярні латеральні крила, які надають паразиту спікоподібної форми. У самців дві рівні спікули, у самок вульва відкривається в передній половині тіла. Яйця токсакар майже круглі (0,06–0,07 мм), незрілі, шаралупова оболонка у вигляді вічок. *Toxascaris leonina* – світло-жовта нематода (4–10 см), на головному кінці має вузькі бокові кутикулярні крила. Самець має дві рівні

спікули. У самки отвір вульви – в середній третині тіла. Яйця округлі (0,07–0,08 мм), незрілі, зовнішня оболонка гладка. Розвиток токсокар відбувається за аскаридним типом, токскарисів – без тканинної міграції.

ТОКСОПЛАЗМОЗ – протозойне захворювання тварин і людини, яке спричинюється одноклітинним паразитом *Toxoplasma gondii*, що належить до типу *Apicomplexa*, класу *Sporozoa*, підкласу *Coccidia*, ряду *Eucoccidiida*, родини *Eimeriidae*, підродини *Isosporinae*. Захворювання перебігає хронічно, зрідка гостро. Збудник гетероксенний: дефінітивні хазяї – коти, проміжні – понад 200 видів тварин (жуйні, свині, щурі, миші, птиця, а також коти) і людина. Розвиток *T. gondii* – відбувається в епітеліальних клітинах тонкого кишечника котятих шляхом **мерогонії** та **гаметогонії**. У зовнішньому середовищі ооцисти проходять стадію **спорогонії**. Споруюльована (інвазійна) ооциста містить дві спорозисти і в кожній по чотири спорозоїти. У проміжних хазяїв, якими можуть бути й коти, *T. gondii* паразитує у вигляді трофозоїтів (проліферативна форма) або цист. Трофозоїти мають форму півмісяця, або дольки апельсина (4–7×2–4 мкм). Тканинні цисти (30–100 мкм) – округлі з власною двоконтурною оболонкою, всередині якої містяться мерозоїти (цистозоїти). В організмі проміжних хазяїв паразит локалізується в головному мозку, ендотелії, лейкоцитах, клітинах печінки, селезінки, легень, м'язів серця, скелет-

них м'язів, у перитональній рідині і плазмі крові. Хвора тварина виділяє токсоплазми зі слиною, виділеннями з носа, очей, статевих шляхів, із сечею, фекаліями і молоком. Ймовірне зараження проміжних хазяїв між собою на різних стадіях розвитку токсоплазм. Трофозоїтами та цистами токсоплазм тварини інвазуються аліментарно – при споживанні недостатньо термічно обробленого м'яса; контамінаційно – під час роботи з інвазованим матеріалом через пошкоджену шкіру (абортований плід, сироватка крові хворих, свіже молоко); утробно, трансмісивно – через кліщів, комахкопрофагів (мухи, таргани) і транспортних хазяїв – дощових черв'яків. Клінічні прояви за токсоплазмозу: пізні аборти, народження мертвих, нежиттєздатних або виродкових плодів, ураження нервової та травної систем, виснаження.

ТРИПАНОСОМОЗИ ТВАРИН захворювання, які спричинюються одноклітинними паразитичними організмами, що належать типу *Sarcomastigophora*, класу *Mastigophora*, ряду *Trichomonadida*, родини *Trypanosomidae*. Це облигатно-трансмісивні хвороби, збудники яких передаються сприйнятливим тваринам через кровосисних комах. Вони зазвичай веретеноподібної форми (9–120×1,5–4 мкм), рухаються за допомогою джгутика і ундулюючої мембрани. Трипаносоми паразитують в плазмі крові, розмножуючись простим поділом.

ТРИХІНЕЛЬОЗ – зоонозне захворювання з гострим або хронічним перебігом вираженого алергічного характеру, спричинене збудником *Trichinella spiralis*, який належать до родини *Trichinellidae*, підряду *Trichurata*, класу *Nematoda*. Нині, крім цього виду, описані *T. nativa*, *T. nelsoni*, *T. pseudospiralis*. *T. spiralis* – найбільш поширена. Часто реєструють у свиней і щурів. У збудника волосоподібне тіло (1,2–4,4 мм), яке поступово потовщується до заднього кінця. Кутикула поперечно покреслена. Спікул немає. У самки статевий отвір у передній частині тіла. Трихінели – біогельмінти, живородні. Дорослі особини паразитують в тонкому кишечнику, а личинки – у волокнах поперечно-смугастих м'язів того ж організму. Люди заражаються *T. spiralis*, споживаючи м'ясо свиней, уражене личинками паразита. *T. nativa* – зустрічається у диких м'ясоїдних і морських ссавців; слабо інвазійна для свиней і щурів. *T. nelsoni* – виявляють у диких м'ясоїдних і всеїдних південної півкулі, рідко у свиней та щурів. У личинок *T. pseudospiralis* відсутня капсула, зустрічається у птахів і рідше у ссавців; патогенна для мавп.

ТРИХОДИНОЗ – захворювання риби різного віку, яке спричинюється паразитичними інфузоріями з родини *Urceolariidae*, видів *Trichodina mutabilis*, *T. acuta*, *T. pediculus* та ін., що уражують шкіру та зябра. Збудники округлої або грушоподібної форми – 25–76 мкм, мають зверху і знизу

на тілі два кола в'юок, з допомогою яких швидко рухаються у воді та на тілі риби, наявний також опорний вінчик з хітинових гачків.

ТРИХОДЕКТОЗ – захворювання, яке спричинюється паразитуванням на шкірі м'ясоїдних тварин волосодів виду *Trichodectes canis*, родини *Trichodectidae*, класу *Insecta*, типу *Arthropoda* і характеризується свербіжем, дерматитами, алопеціями, схудненням тварин. *Trichodectes canis* – безкрила комаха (1–2 мм), тіло якої сплюснене дорсо-вентрально, вкрите дрібними волосками, голова ширша за груди. Розвиток триходектесів відбувається з неповним перетворенням (без стадії лялечки), триває 2–3 тижні. Живляться збудники епідермісом, лімфою.

ТРИХОМОНОЗ ВЕЛИКОЇ РОГАТОЇ ХУДОБИ спричинюється одноклітинним *Trichomonas foetus*, типу *Sarcomastigophora*, родини *Trichomonadidae*. Хвороба проявляється абортами на ранніх стадіях тільності (3–4 міс.), вагінітами та метритами. У бугаїв – запаленням препуція і сечовидільного каналу, баланопоститами, імпотенцією. *Trichomonas foetus* – 6–30×3–15 мкм, овальної, грушоподібної або веретенподібної форми. На передньому кінці тіла має 4 джгутики, три з яких спрямовані вперед, а один оточує тіло трихомонади і вільно закінчується на протилежному кінці. Локалізуються трихомонади на слизовій оболонці статевих органів корів

(пихві, матці), на плоді, у навколплідній рідині, у бугаїв – на слизовій оболонці статевого члена, препуція, уретри, в придаткових залозах, спермі. За несприятливих умов паразити зменшуються в розмірах, округлюються, втрачають джгутики, стають мало рухливими, утворюють цисти. Заражається худоба під час природного парування або за штучного осіменіння корів спермою від хворого бугая. Трихомонади на слизових оболонках статевих шляхів розмножуються простим поділом і брунькуванням. На живильних середовищах здатні до множинного поділу.

ТРИХОНЕМОЗ – захворювання коней, яке спричинюють личинки багаточисельних нематод родини *Strongylidae*, роду *Trichonema*, зокрема *Trichonema serratus*, *T. longibursatum*, які паразитують у стінці сліпої і ободової кишок. Статевозрілі трихонемати волосоподібні (5–20 мм), мають коротку, циліндричну ротову капсулу. У самців є статеві бурси та дві рівні спікули. Самки виділяють яйця стронгілідного типу, незрілі. Яйця трихонем потрапляють назовні, за сприятливих умов у них формуються личинки, які покидають яйце, двічі линяють і на 6–7 добу стають інвазійними. Зараження коней відбувається аліментарно. Інвазійні личинки проникають у слизову оболонку кишок і згортаються в кільце, навколо них утворюються вузлики розміром від макового до просяного зерна, в яких вони ростуть 1,5–2 місяці, досягаючи 5–10 мм в довжину.

Виходять у просвіт сліпої та ободової кишок і розвиваються у статевозрілих самців та самок.

ТРИХУРАТОЗИ – захворювання, які спричинюються гельмінтами з підряду *Trichurata*, класу *Nematoda*, типу *Nemathelminthes*, будова тіла яких характеризується витонченим переднім кінцем, наявністю у самців однієї спікули або її відсутністю. Розвиваються трихуриси як гео- або біогельмінти. Окремі з них – зоонози. Статевозрілі паразити локалізуються в тонкому (трихінели) або товстому (трихуриси) відділах кишечника.

ТРИХУРОЗ – захворювання, яке спричинюється гельмінтами роду *Trichuris* (гр. *trichos* – волосся), що належать до родини *Trichuridae*, підряду *Trichurata*, класу *Nematoda* і паразитують у товстому відділі кишечника (переважно сліпій та ободовій кишках) різних видів тварин і людини. *Trichuris suis* – паразитує у свиней, *T. ovis* і *T. skrjabini* – жуйних, *T. vulpis* – м'ясоїдних. Тіло волосоголовців (2–6 см), має дві частини: передню, дуже тонку, довгу і задню – товсту і коротку, згорнуту в спіраль. У самців – одна спікула, яка знаходиться у пихві булавоподібної, циліндричної чи ін. форми, вкритій дрібненькими гачечками. У самок вульва розміщена на межі тонкої та товстої частин тіла, озброєна. Яйця трихурисів незрілі, бочкоподібні, коричневі, з прозорими корочками на полюсах. Трихуриси – геогельмінти. Тварини заражаються аліментарно інвазійними яйцями.

У

УНДУЛЮЮЧА МЕМБРАНА

тонкий перетинчастий утвір пелікули (лат. *unda* – хвиля, *membrane* – перетинка) вздовж тіла одноклітинних, що належать до класу джгутикових (*Mastigophora*).

УНЦИНАРІОЗ – захворювання, яке спричинюється гельмінтами виду *Uncinaria stenocephala*, що належать до підряду *Strongylata*, класу *Nematoda* і паразитують у тонкому кишечнику м'ясоїдних. *U. stenocephala* – світло-жовта нематода (до 16 мм), дещо витончена на кінцях. Ротова капсула, містить ріжучі пластини. У самців є дві рівні спікули і статева бурса. У самок хвостовий кінець має гачок, вульва знаходиться у задній третині тіла. Яйця унцинарій стронгілідного типу: сірі, з гладкою оболонкою, незрілі. Унцинарії – геогельмінти. М'ясоїдні заражаються аліментарно і перкутанно личинками 3-ї стадії, статевої зрілості досягають за 12–23 доби.

Ф

ФАКУЛЬТАТИВНИЙ ХАЗЯЙН – організм, який може приймати участь у розвитку паразита, однак до якого паразит не адаптований, тому не завжди завершує свій розвиток.

ФАСЦІОЛЬОЗИ – захворювання жуйних, рідше коней та ін. тварин, а також людини, які спричинюються гельмінтами видів *Fasciola hepatica* і *F. gigantica*, що паразитують у жовчних ходах печінки, травмують цілісність паренхіми та капсули печінки. Збудники належать до родини *Fasciolidae*, класу *Trematoda*. Хвороба має частіше хронічний перебіг. *F. hepatica* – листоподібної форми (2–3 см), коричневого із зеленкуватим відтінком кольору. *F. gigantica* більша – 5–7 см. Кутикула збудників на передньому краї тіла вкрита гачечками. Ротова та черевна присоски розташовані зближено, утворюючи на передньому краї тіла вигляд хоботка. Яйця великі (0,13–0,14 мм), овальні, симетричні, золотисто-жовтого кольору з кришечкою на одному з полюсів; у зовнішнє середовище виділяються незрілими. У розвитку фасціол беруть участь молюски. Для *F. hepatica*, це малий ставковик *Lymnaea truncatula*, а для *F. gigantica* – вушкоподібний ставковик *Lymnaea auricularia*. Інвазійна личинка фасціол – адолескарій.

ФАУНА – видовий склад тварин на певній території.

ФІЛІКОЛЬОЗ спричинюють колючоголові черви виду *Filicollis anatis* (родина *Filicollidae*, підряд *Gigantorhynchida*), які паразитують у тонкому кишечнику качок, гусей і багатьох видів дикої водоплавної та болотної птиці. *Filicollis anatis* – веретеноподібні, світло-жовтого кольору, з добре вираженим статевим диморфізмом. Хоботок яйцеподібний з 18–22 поздовжніми рядами гачків, по 9–11 у кожному. Самки – 20–25 мм, самці – 6,0–8,6 мм. Яйця овальні (0,06–0,07 мм), містять личинку (акантор). Філіколиси – біогельмінти. Проміжні хазяї – водяні ослики (*Asellus aquaticus*), у їх тілі розвивається інвазійна личинка **акантела**.

ФІЛОМЕТРОЇДОЗ – захворювання коропів та карасів, спричинене гельмінтами *Philometroides lusiana* та *Ph. sanguinea* відповідно, які належать до родини *Philometridae*, класу *Nematoda*. Статевозрілі збудники паразитують у м'язовій тканині, а личинки – у внутрішніх органах (печінка, нирки, плавальний міхур, гонади) риби. Філометроїди – тонкі червонуваті гельмінти. Самці (3–4,5 мм), мають дві рівні спікули, самки (80–120 мм), живородні. Збудники біогельмінти. Проміжні хазяї – циклопи різних видів.

ФІЛЯРІАТОЗИ – захворювання, які реєструються частіше в районах з теплим і вологим кліматом. Їх збудники, представники підряду *Filariata*, розвиваються за допомогою проміжних хазяїв, якими є кровосисні комахи (мош-

ки, мокреці, комарі, гематобії та ін.). В Україні реєструють онхоцеркози великої рогатої худоби та коней (*Onchocerca gutturosa*, *O. linealis*; *O. cervicalis*, *O. reticulata*), сетаріоз (*Setaria labiato-papillosa*), стефанофіляріоз великої рогатої худоби (*Stefanofilaria stilezi*, *S. dedoezi* та ін.), парафіляріоз коней (*Parafilaria multipapillosa*), диروفіляріоз м'ясоїдних (*Dirofilaria immitis*, *Dirofilaria repens*). Статевозрілі філяріати паразитують у тканинах підшкірної клітковини, замкнутих порожнинах тіла, тканині сухожилок, серця. Личинкові стадії – мікрофілярії – циркулюють у крові.

ФІНОЗИ – див. *цистицеркози*.

ФІТОПАРАЗИТИ – це паразити рослинного походження. Наприклад, сибірку спричинює паличка – *Bacillus anthracis* – фітопаразит.

Х

ХАБЕРТІОЗ спричинюють нематоди виду *Chabertia ovina*, які належать до родини *Strongylidae*, підряду *Strongylata*. Гельмінти паразитують у просвіті ободової і прямої кишок овець, кіз, великої рогатої худоби та інших жуйних. *Chabertia ovina* білого кольору, з великою ротовою капсулою, оточеною зубчастою короною. Головний кінець косо зрізаний на вентральну сторону. Самець 12–15 мм, а самка 17–20 мм довжиною. У самця дві рівні спікули. Яйця стронгілідного типу – сірі, овальні, незрілі (0,12×0,045 мм). Хабертії – геогельмінти. До 3-ї інвазійної стадії личинка розвивається у зовнішньому середовищі за 5 дб. Зрілі особини формуються в організмі хазяїна – за 32–60 дб. Живуть хабертії впродовж року.

ХАЗЯЇ ПАРАЗИТІВ – організм (людина або тварина), в якому тимчасово або постійно існує і живиться паразит. За участі в епізоотичному ланцюгу хазяїв паразитів ділять – на *дефінітивних, проміжних, додаткових, резервuarних*.

ХЕЛІЦЕРИ – ротові кінцівки у кліщів (гр. *chele* – клешня, *keras* – ріг), які розташовані над верхньою губою і слугують для захоплення та подрібнення їжі. У іксодових кліщів вони озброєні зубцями для прорізання шкіри.

ХЕЙЛЕТІОЗ – захворювання, спричинене кліщами видів *Cheyletiella jascuri* у собак та *Ch. blakei* – у котів, постійними паразитами з родини *Cheyletidae*, яке характеризується свербіжем, дерматитами, алопеціями, виснаженням тварин. Збудники світло-жовтого кольору з овальним тілом (0,3–0,5 мм). Пальпи озброєні кігтками, лапки закінчуються «щітками». Живляться хейлетії епідермісом, лімфою, сукровицею. Розвиток (яйце, личинка, прото-, телео- та дейтонімфа, імаго) завершується за 15–35 дб.

ХИЖАЦТВО – тип взаємовідносин між хижаком і жертвою. Хижак завжди сильніший та частково або повністю поїдає здобич (вовк – заєць).

ХІЛОДОНЕЛЬОЗ – захворювання ставової риби, спричинене одноклітинними – інфузоріями видів *Chilodonella cyprini* і *Ch. hexastichus*, які належать до родини *Chamidodontidae*, ряду *Perritricha*, класу *Ciliata*. Збудники паразитують на шкірі та зябровому апараті риби. Їх тіло брунькоподібне, сплющене дорсо-вентрально. Війки вкривають лише червну сторону декількома поздовжніми рядами. Розмножуються хілоденели *монотомією*. Статевий процес – *кон'югація*. Здатні до інцистування.

ХІТИН – речовина складної будови, з якої складається внутрішній шар кутикули членистоногих.

ХОБОТОК – 1) ротовий апарат кліщів (гнатосома), який складається з основи хоботка, двох пальп, двох хеліцер і одного гіпостома, розрізняють гризучий, ріжучий і колючо-сисний тип хоботку; 2) трубкоподібні органи прикріплення у гельмінтів (цестоди, акантоцефали та ін.), озброєні гачками та часто вивертаються в середину; 3) трубчата глотка деяких кільчатих червів (поліхети, п'явки).

ХОРІОПТОЗ – захворювання, спричинене кліщами – постійними паразитами тварин, які належать до типу *Arthropoda*, ряду *Acariformes*, класу *Arachnida*, родини *Psoroptidae*, видів *Ch. bovis*, *Ch. ovis*, *Ch. equi*, яке супроводжується свербезом, дерматитами в ділянці грудних, тазових кінцівок, шиї та вимені. У хоріоптесів чотири пари п'ятичленистих кінцівок з присосками на коротких нечленистих стерженьках (крім 3-ї пари кінцівок). Четверта пара лапок недорозвинена. Живляться кліщі епідермісом, запальним екссудатом.

Ц

ЦЕНУР – прозорий, заповнений рідиною міхур (до 10 см у діаметрі). На його внутрішній оболонці знаходиться близько 200 сколексів, озброєних дворядною короною (22–32) гачків. М'ясоїдні заражаються теніозом (мультицептозом) при поїданні голів овець, інвазованих ценурами. У їхньому кишечнику ціп'яки досягають статевої зрілості через 1,5–2 міс.

ЦЕНУРОЗ ЦЕРЕБРАЛЬНИЙ захворювання, яке спричинюється личинкою *Coenurus cerebralis* цестоди *Multiceps multiceps* (*Taenia multiceps*), з родини *Taeniidae*, ряду *Cyclophyllidea*, класу *Cestoda*, яка паразитує у головному, рідше спинному мозку, що призводить до порушення координації, манежних рухів, нервових явищ, погіршення загального стану, нерідко загибелі тварин. Хворіють на ценуроз вівці, кози, рідше інші види тварин, випадково людина.

ЦЕРКАРІЇ – личинкова стадія розвитку трематод (гр. *kerkos* – хвіст). Характерна наявність хвоста, який може бути роздвоєним або з наявними боковими придатками. Церкарії розвиваються в тілі *спороцисти* або *редії* (попередньої личинкової стадії трематод), що є наслідком партеногенезу, після чого залишають тіло першого проміжного хазяїна (молюска). Потім вони або занурюються в тіло додаткового хазяїна

(безхребетного або риби), де перетворюються на інвазійну личинку *метацеркарій*, або (якщо в циклі відсутній додатковий хазяїн), інцистуються на водній рослиності, перетворюючись на *адолескарій*.

ЦЕСТОДИ – клас паразитичних плоских гельмінтів (*Cestoda*), що належать до типу *Plathelminthes*. Тіло цестод стрічкоподібне, має головку (*сколеке*), шийку і *стробілу* (власне тіло), яке складається з члеників (проглотид). Довжина цестод різних видів коливається від декількох міліметрів до десятка метрів. Цестоди гермафродитні організми, біогельмінти. Їх личинки – *цистицерки*, *ценур*, *ехінокок*, *альвеокок*, *стробілоцерк* – паразитують в організмі ссавців, спричинюючи захворювання (ларвальні цестодози), а *цистицеркоїд* – знаходиться в організмі безхребетних.

ЦЕСТОДОЗИ – захворювання спричинені імагінальними або личинковими (ларвальними) стадіями гельмінтів із класу *Cestoda*, типу *Plathelminthes*.

ЦЕСТОДОЗИ ВОДОПЛАВНОЇ ПТИЦІ – див. *гіменоленідози*, *дрепанідотеніози*.

ЦЕСТОДОЗИ КУРИНИХ – див. *давеніоз*, *райєтиноз*.

ЦИЛІАТОЗИ – захворювання, спричинені одноклітинними війчастими з типу *Sarcostigophora*, класу *Mastigophora*. Ветеринарне значення мають інфу-

зорії – збудники балантидіозу свиней. Балантидії уражують і людей.

ЦИРУС – орган парування у трематод і цестод, являє собою видозмінений кінець чоловічого статевого органу (гр. *cirrus* – локон, завиток). Складається з бурси у формі циліндричного мішка та кінцевого непарного сім'япроводу, що відкривається на дні бурси та вистланий всередині кутикулою, іноді з гачками. При скороченні мускулатури статевої бурси частина протока зі статевим отвором вип'ячується назовні та вводиться у жіночий статевий отвір.

ЦИСТА – форма існування багатьох найпростіших за несприятливих умов у щільній оболонці. Зберігаючись таким чином у доквіллі, патогенні одноклітинні передаються до сприйнятливих макроорганізмів і спричиняють захворювання. Напр. балантидії.

ЦИСТИЦЕРК – однокамерний прозорий міхурець, наповнений рідиною, на внутрішній (ембріональний) оболонці якого знаходиться один сколекс (озброєний або неозброєний короною гачків, що залежить від виду цестоди). Цистицерк – личинка статевозрілих стадій цестод з підряду *Taeniata*, класу *Cestoda*.

ЦИСТИЦЕРКОЗИ – захворювання багатьох видів тварин, які спричинюються личинковою стадією цестод – цистицерком. Налягають до підряду *Taeniata*.

ЦИСТИЦЕРКОЗ (ФІНОЗ) БОВІСНИЙ – захворювання великої рогатої худоби, яке спричинюється личинковою стадією – цистицерком (*Cysticercus bovis*) бичачого цип'яка – *Taenia saginata* (*Taeniarhynchus saginatus*) з родини *Taeniidae*, класу *Cestoda*, що паразитує у кишечнику людини. Цистицерки локалізуються у поперечно-смугастих м'язах. Найчастіше це м'язи голови, язика і серця, а також інших ділянок тіла. Личинка *Cysticercus bovis* – прозорий міхурець поперечно-овальної форми сірувато-білого кольору, наповнений рідиною. Його довжина 5–15 мм, ширина – 3–8 мм. На внутрішній оболонці цистицерка розміщений не озброєний протосколекс, який знаходиться у ввігнутому положенні.

ЦИСТИЦЕРКОЗ (ФІНОЗ) ЦЕЛЮЛОЗНИЙ – захворювання свиней, збудником якого є личинка *Cysticercus cellulosae* озброєного цип'яка *Taenia solium*, з родини *Taeniidae*, ряду *Cyclophyllidea*, класу *Cestoda* який паразитує в тонкому відділі кишечнику людини. Цистицерки локалізуються у поперечно-смугастих м'язах: найчастіше голови, язика і серця, а також інших ділянок тіла. Крім свиней, цистицеркоз реєструють у диких кабанів, собак, котів, кролів. Збудник *C. cellulosae* – прозорий міхурець розміром 6–20 мм, заповнений рідиною, на внутрішній оболонці містить озброєний гачками сколекс. Корона сколекса налічує 22–32 гачки, які розміщені у два ряди.

ЦИСТИЦЕРКОЗ ТЕНУЇ-КОЛЬНИЙ – спричинюється паразитуванням на сальнику, брижі, серозних покривах і внутрішніх органах свійських і багатьох диких тварин личинок *Cysticercus tenuicollis*, цестоди *Taenia hydatigena*, з родини *Taeniidae*, ряду *Cyclophyllidea*, класу *Cestoda*. *Cysticercus tenuicollis* – тонкостінний прозорий міхур, розміром з куряче яйце, на внутрішній оболонці містить один озброєний сколекс. Інвазійними цистицерки стають за 1,5–2,5 міс. Зріла цестода довжиною 1–5 м, на сколексі дворядна корона із 26–44 гачків. У зрілих члениках матка має 5–10 бокових відгалужень. Паразитує в тонкому кишечнику собак, вовків, лисиць та ін. м'ясоїдних. Статевої зрілості цип'яки досягають через 1,5–2,5 міс.

ЦИСТИЦЕРКОЇД – мікроскопічна личинкова стадія деяких цестод, яка має розширену передню частину з інвагінованим сколексом і задню у вигляді хвостового придатка – церкомера, на якому знаходяться ембріональні гачки. Такий тип личинки розвивається зазвичай в організмі безхребетних проміжних хазяїв: ракоподібних, орибатидак кліщів, комах.

ЦИСТОЗОЇД – стадія розвитку одноклітинних найпростіших (гр. *kystis* – мішок, *isos* – однаковий, *spora* – насіння), яка характерна за хронічного перебігу захворювання, напр. за токсоплазмозу чи саркоцистозу.

ЦИСТОІЗОСПОРИ – найпростіші одноклітинні, які належать до типу *Apicomplexa*, класу *Sporosoa*, ряду *Coccidiida*, родини *Eimeriidae*, підродина *Isosporinae*, роду *Cystoisospora*. Відомими і поширеними є цистоізо спори видів *C. canis*, *C. ohioensis*, *C. rivolta*, *C. felis*.

ЦИСТОІЗОСПОРОЗИ – протозойні захворювання м'ясоїдних, спричинені збудниками роду *Cystoisospora* (*C. canis*, *C. ohioensis*, *C. rivolta*, *C. felis*) з класу *Sporosoa*, типу *Apicomplexa*. Розміри інвазійних (спорульованих) ооцист 18–53 мкм, у них знаходиться 2 спороцисти і в кожній по 4 спорозоїти. Оболонка ооцист щільна, двоконтурна, а форма – овальна або яйцеподібна блідожовтого чи світло-коричневого кольору. Спорогонія завершується за 1–2 доби. Ендогенний розвиток цистоізо спор подібний до розвитку еймерій. Факультативними або резервуарними хазяями цистоізо спор можуть бути гризуни, в організмі яких вони розмножуються простим поділом у внутрішніх органах (лімфатичні вузли, печінка, селезінка, легені, м'язи) і зберігаються у вигляді тканинних цист, складаючи небезпеку для м'ясоїдних.

ЦИСТОКАУЛЬОЗ – гельмінтозне захворювання овець і кіз, яке спричинюється нематодою виду *Cystocaulus nigrescens*, що належить до родини *Protostrongylidae*, підряду. *C. nigrescens* – ниткоподібні, коричневі нематоди. Самець (18–24 мм) зі слабозвине-

ною бурсою і двома рівними спікулами губчато-гребінчастої структури, що має потовщений «суглоб». Рувлок складний, складається з головки, непарного тіла і парних ніжок. У самки (45–50 мм), отвір вульви сильно виділяється над тілом. Паразитують у бронхах, альвеолах, альвеолярних ходах та під легеневою плеврою. Самки відкладають яйця в легенях овець і кіз, з них виходять личинки, під час кашлю вони заковтуються, проходять без змін через кишечник та виділяються назовні. Подальший розвиток паразитів проходить за участі наземних молюсків родів *Helicella*, *Zebrina*, *Eulota*, *Succinea* та ін., в яких розвиваються інвазійні личинки 3-ї стадії. В організмі овець і кіз інвазійні личинки мігрують у лімфатичні вузли брижі, звідки з кров'ю заносяться до легень втретє личинують та через 5–65 діб стають зрілими. Паразитують цистокаули роками.

ЦИТОПЛАЗМА – основна за об'ємом частина клітини. Її внутрішній вміст. За фізичними властивостями це напіврідка маса колоїдної структури, в якій знаходяться всі клітинні органели, крім ядра.

ЦИТОСТОМ – отвір у пелікулі ряду найпростіших, своєрідний ротовий отвір (гр. *kytos* – клітина, *stoma* – рот), через який відбувається захоплення їжі та в подальшому – утворення травної вакуолі.

ЦІП'ЯКИ – гельмінти, які належать до класу *Cestoda*, ряду *Cyclophyllidae*, типу *Plathelminthes*. У ціп'яків сформований сколекс, на якому є чотири м'язових присоски і може бути хоботок, озброєний короною гачків, форма та кількість яких мають діагностичне значення для визначення виду. У члениках матка закритого типу.

Ч

ЧЛЕНИСТОНОГІ – організми, вкриті хітиновим покривом і з по-членованими кінцівками (гр. *arthron* – суглоб, *podos* – нога). Тип *Arthropoda* налічує близько 1,5 млн видів, до яких належать клас *Insecta* – комахи (90 %) і клас *Arachnoidea* – кліщі.

Ш

ШИЙКА – частина тіла цестод розміщена за сколексом, є зоною росту цих гельмінтів. В ділянці шийки починають формуватись членики (*проглоти́ди*) тіла цестоди.

ШИЗОГОНІЯ – див. *мерогонія*.

ШИСТОСОМОЗИ – захворювання, спричинені гельмінтами, які належать до підряду *Schistosoma*, класу *Trematoda*, типу *Plathelminthes* і паразитують у порталних та кишкових венах. Ці трематоди роздільностатеві.

ШКІРОЇДИ – кліщі, які належать до роду *Chorioptes*. Див. *хоріоптоз*.

Я

ЯКИМОВ ВАСИЛЬ ЛАРІОНОВИЧ (1870-1940) – засновник вітчизняної школи протозоологів. Ним описано понад 120 видів збудників протозойних захворювань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ганич Д. І. Російсько-український і українсько-російський словник / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – 4-е вид. – К.: Веселка, 1990. – 560 с.
2. Довідник з лабораторних методів діагностики інвазійних хвороб тварин / [С. І. Пономар, Л. П. Артеменко, О. П. Литвиненко, В. П. Гончаренко]; за ред. С. І. Пономаря. – Біла Церква, 2011. – 152 с.
3. Орлов Ф. М. Словарь ветеринарных клинических терминов / Ф. М. Орлов. – М.: Россельхозиздат, 1985. – 144 с.
4. Паразитология и инвазионные болезни сельскохозяйственных животных / [К. И. Абуладзе, Н. В. Демидов, А. А. Непоклонов и др.]; Под ред. К. И. Абуладзе. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Агропромиздат, 1990. – 464 с.
5. Паразитологія та інвазійні хвороби тварин : Підручник / [В. Ф. Галат, А. В. Березовський, М. П. Прус та ін.]; За ред. В.Ф. Галата. – К.: Вища освіта, 2004. – 464 с.
6. Паразитологія та інвазійні хвороби тварин. Практикум: навч. посібник / [В. Ф. Галат, А. В. Березовський, М. П. Прус та ін.]. – К.: Вища освіта, 2004. – 238 с.
7. Паразитологія та інвазійні хвороби тварин: Практикум (для самостійної роботи) / Ю. О. Приходько, С. І. Пономар, О. В. Мазаний та ін.]; За ред. Ю. О. Приходька, С. І. Пономаря. – Біла Церква, 2001. – 313 с.
8. Словник паразитологічних термінів у ветеринарній медицині / С. І. Пономар, Н. М. Сорока, А. А. Антіпов. – Біла Церква, 2014. – 138 с.
9. Техвер Ю. Т. Словарь ветеринарных гистологических терминов / Ю. Т. Тахвер. – М.: Росагропромиздат, 1989. – 126 с.
10. Тлумачний словник клінічних термінів ветеринарної медицини / [В. М. Власенко, В. І. Левченко М. В. Рубленко та ін.]; за ред. В. М. Власенко. – К.: Урожай, 2008. – 280 с.
11. Юськів І. Д. Акарологічні дослідження тварин та акарициди: навч. практ. посібник / І. Д. Юськів. – Львів: Каменяр, 1998. – 95 с.